

Antológia Kiadó
Agócs Sándor

Kedves Sándor,

nagy örömet okoztal telefonoddal,
és már lemondtam ennek a szép
csupának a kötetben való meg-
jelenéséről – még a múlt rendszer-
ben. Örülök, hogy barátaimat,
nevezetesen azokat, akik szabadít-
jattok a pincéből, ahol rabság-
ban őrizték őket. Életfogytiglani
ifjú állapotukból – most már
kezdem elhinni – most szabad-
lábra kerülnek. Köszönet Nek-
tek érte.

A kéziratot sok kedves olvasó
már, és most némi könyvtár
jelenthet.

Köszönöm jómbor sándorokat

Barátsággal üdvözöl:

Sándor

1994. febr. 28.

330-

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK • GÖRÖMBEI ANDRÁS INTERJÚ

Kérdések és válaszok

TIZENHÉT INTERJÚ A HETVENES ÉVEKBŐL

Görömbei András kérdéseire

válaszol

Aczél Géza, Baka István, Balázs József,
Farkas Árpád, Gion Nándor, Kis Pintér
Imre, Kiss Benedek, Kocsis István, Kósa
László, Kovács István, Marosi Gyula,
Nádas Péter, Nagy Gáspár, Ördögh
Szilveszter, Pintér Lajos, Varga Imre és
Veress Miklós

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Kérdések és válaszok

Ördögh Szilveszter

Kovács István

Marosi Gyula

Nagy Gáspár

Balázs József

Aczél Géza

Nádas Péter

Kiss Benedek

Veress Miklós

Baka István

Kósa László

Varga Imre

Pintér Lajos

Kis Pintér Imre

Farkas Árpád

Gion Nándor

Kocsis István

válaszol

Görömbei András kérdéseire

ANTOLOGIA Kiadó

Lakitelek, 1994

© Aczél Géza; Baka István; Balázs József;
 Farkas Árpád; Gion Nándor; Kis Pintér Imre;
 Kiss Benedek; Kocsis István; Kósa László;
 Kovács István; Marosi Gyula; Nádas Péter;
 Nagy Gáspár; Ördögh Szilveszter; Pintér Lajos;
 Varga Imre; Veress Miklós.

© Görömbei András

ANTOLÓGIA Kiadó
 Lakitelek, Felsőalpár 3. * H-6065 Lakitelek, Pf.: 40.
 Tel./fax: 06 (76) 342-182

Tizenöt év után

Tizenöt éve annak, hogy ennek az interjúkötetnek a kéziratát először kiadóhoz eljuttattam. A kéziratot a folyóiratbeli közlések alapján kérték tőlem, hiszen az interjúk folyóiratokban — az Alföldben és a Forrásban — jelentek meg. A kézirat leadását követő első évtizedben négy kiadó fogadta el közlésre a kötetet, négy kiadó biztatott azzal, hogy megjelenteti, de aztán sorra meghíúsultak reményeim. A szerkesztők elismerően szóltak az interjúkról, aztán hiába érdeklődtem, többnyire választ sem kaptam. Megtörtént az is, hogy a kiadó lektorra gratulált a kötethez, aztán hosszú idő után mégis kiderült: nem megy ez. Volt olyan kiadó is, amelyik visszakérte az egykor elutasított-elhalasztott kéziratot azzal a reménnyel, hogy „most talán már mehet”. De nem „mehetett”. Aztán pedig ahogy az évek múltak, az lett formális kifogás, hogy régiek már ezek a szövegek, „szellem-idézés” volna a kötet megjelentetése, különben sincs kereslete az ilyen jellegű gyűjteménynek. Jóllehet: az egyes interjúkat egyre többször idézte a szakirodalom, maga a sorozat is elismerő említést kapott irodalomtörténeti tanulmányokban is. Egy-két „alanyom” pedig saját kötetében kiadta a vele készített interjút. Ennek örültem, de a kötet ügye végképp elakadt.

Aztán a nyolcvanas évek derekán mégis úgy látszott, hogy talán egy új kiadó megjelenteti ezeket az interjúkat. Elkérte a kéziratot. Nem hittem csodában, hiszen Nagy Gáspár ellen épp akkor zajlott **Öröknyár, elmúltam kilencéves** című verse miatt a korszak egyik legszégyenletesebb politikai pere. (Remélem, sok író is szégyenkezik máig és mindhalálig az akkor tanúsított gyávasága miatt!) Majd Nagy Gáspár újabb verse — **A fiú naplójából** — miatt a Tiszatáj szerkesztőit is menesztették. Nem történhetett csoda az interjúkkal sem. A kiadó közölte velem, hogy kiadja a kötetet, ha a Nagy Gáspárral készített interjút kihagyom belőle... (Máig sajnálom, hogy ingerült válaszat nem annak küldhettem, akitől ez az ötlet származott, hanem csak annak a jószándékú és tisztességes szerkesztőnek, aki ezt kényszerűen és szégyenkezve nekem megírta. Sajnálom azt

is, hogy nem próbáltam ki „játékból” sem az ötletet. Nem derülhetett ki, hogy valóban kiadták volna a kötetet, vagy csupán így vonatták vissza velem.)

Sajnos hiányzott belőlem az ilyen „játékosság”. De hát sok volt az előzmény.

Ifjúságom idején tele voltam én is ambícióval. 1975-ben névtelenül szerkesztettem az Alföld csehszlovákiai magyar irodalmi különszámát azzal az elgondolással, hogy ilyen tematikus számokkal bemutatjuk majd sorban a nemzetiségi magyar irodalmakat. Ebből akkor — elsősorban a szilenciumra ítélt Dobos László szerepeltetése s az én áttekintő tanulmányom miatt — olyan „irodalompolitikai” bizonydalom támadt, hogy hosszú ideig szó sem lehetett a folytatásról.

1976-ban megbízásos szerződéssel a szerkesztőségnek tagja lettem, de nevemet nem jelölhette szerkesztőként a lap. Ekkor kezdtem szervezni ezt az interjúsorozatot — havonkénti megjelentetés tervével — az Alföld számára. Az első interjút 1977 januárjában közölte a lap. Először — az ügy és önmagam védelmében is — Ördögh Szilveszterrel, a Fiatal Írók József Attila Körének akkori titkárával készítettem interjút. Ezzel még nem is lett semmi baj. De aztán már a második darabtól kezdve egyre türelmetlenebbül nézték a pártközponti ügyeletesek ezt a szelíd vállalkozást. Sorra kapta Juhász Béla megbízott főszerkesztő a figyelmeztetéseket. A hetedik interjú elfogyasztotta Aczél György türelmét. Nádas Péter válaszai miatt levelet írt az MSZMP Hajdú-Bihar megyei első titkárának. Ezt a levelet én sohasem láttam, a szerkesztőséget viszont el kellett hagynom, nem hosszabbíthatták meg szerződésemet. Megpecsételődött a sorozat sorsa. A következő interjút, Kiss Benedek válaszait már nem lehetett kivenni a lap augusztusi számából, de a korrektúráját inkvizítori nagytűvel vizsgálták. Lehetetlenné vált a folytatás az Alföldben.

Nádas Péter lenyűgözően bátor tiltakozó levelet írt a — főszerkesztő megrovása és az én elbocsátásom miatt — Pozsgay Imre kulturális miniszternek: „Jogtalanak tartom, hogy egy interjúért azt az embert vonják felelősségre, aki azt közölte. És példátlanak tartom, hogy valakit hivatalos megtorlás érjen azért, mert interjút készített, tehát kérdezett.

Interjú csak úgy születet, ha a kérdező elevenébe talál a kérdezettnek. Nincsen hát olyan kérdés, amiért egy interjú készítőjét felelősségre lehetne vonni.

Az interjú azé, aki adja.

Ez a műfaj kikerülhetetlen szabálya.

Ha tehát valakit egyáltalán felelősségre lehetett volna vonni ebben az ügyben, akkor az én vagyok.

Gondolataim a nyilvánosság előtt hangzottak el. Cáfolatuk vagy akár megsemmisítésük szintén csak a nyilvánosság előtt történhetett volna meg...” Pozsgay Imre helyett Tóth Dezső miniszterhelyettestől kapott választ: „Pozsgay miniszter elvtársához írt levele teljes tájékoztatatlanságot árul el kulturális életünk elveit és szerkezetét illetően.

Közlöm Önnek, hogy államunk törvényei szerint minden folyóiratban kinyomtatott szövegért a főszerkesztő felel, aki szerkesztősége tagjaitól, közvetlen munkatársaitól ugyancsak jog- és értelemszerűen kíván meg felelősséget.” Tóth Dezső — enyhén szólva is fenyegető — válasza Nádas Péter levelének azon állításait, melyek szerint „jogtatlanság”, „megtorlás” történt, „némi jóindulattal” Nádas Péter tájékoztatatlanságának minősítette. (E levélváltás teljes szövege: **Leveleskönyv**, Egy korszak töredékei, 1956-88. Téka, Liget könyvek, é.n. 286-287.)

A sorozatot megpróbáltam ennek ellenére folytatni. Utólag is hálás vagyok a Forrás szerkesztőinek, hogy — a viharok elcsitulása után — erre módot adtak. Igaz, megtört a lendület. A havonkénti folyamatosság is túlságosan hangsúlyos lett volna, ritkábbá kellett tenni a közlést. A „kulturpolitika” megnehezítette magát a munkát is. Eredetileg azzal a reménnyel kértem az interjúkat, hogy kötetbe gyűjtve együtt is megjelennek majd. Ez a reményt a Nádas-interjú utáni megtorlás egyértelműen meghiúsította.

Az említett kiadói magatartások nekem már nem voltak váratlanok. Inkább azon csodálkoztam volna, ha a kiadók az adott helyzetben másként reagálnak. A próbálkozás viszont kötelességem volt. Remény nélkül is.

A mai olvasó remélhetőleg nem is érti, miért történt mindez, hiszen mai szemmel nézve teljesen érthetetlen az, ami másfél évtizeddel ezelőtt a dolgok akkori „természetes” rendje szerint történt. A rendszerváltozás után nem tettem semmit e kötet megjelentetése ér-

dekében. Már én is úgy gondoltam: eljárt fölötte az idő. Azt azonban az utóbbi időben is tapasztaltam, hogy ezek az interjúk élnek. Gyakran idézik őket, hivatkoznak rájuk. A megkérdezett alkotók pályájának kibontakozása is megnövelte egykori vallomásaik irodalomtörténeti és kortörténeti jelentőségét. Sokak kérésének teszek eleget, amikor most — elkészüléstük eredeti sorrendjében kötetbe gyűjtve — immár az ötödik kiadónak átadom ezeket az interjúkat. Most is a kiadó kérésére, de most a megjelenés reményével. Tizenöt év után.

Fiatal arcunkon közben erős nyomokat hagyott az idő. Ma már mosolyt fakaszthatnak az egykori kérdések és olykor talán a válaszok is. De hát így gondolkodtunk a diktatúra harmonikázó prése alatt a hetvenes évek végén. Ifjúságunk idején. Innen alakultak tovább az alkotói pályák is. Ez a kor ma már történelem. Nem lehet érdekelni, hiszen kitörölhetetlenül bennünk él. Miként ifjúságunk emléke.

Debrecen, 1994. február 27.

Görömbei András

Előszó

A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején minden korábbinál népesebb nemzedék jelentkezett a magyar irodalomban, kultúrában. Antológiák és önálló kötetek sokasága adott számot a fiatal írók munkásságáról, majd jöttek az önálló kötetek is. Közben eltelt több mint egy évtized, s a magyar irodalom egészében egyre fontosabb szerepet szerzett magának ez a nemzedék. Útját viták kísérik; bőséges kritikai irodalom foglalkozik már az egyes írókkal, művekkel. Elkészültek az első portrészzerű tanulmányok és folyamatokat, jelenségeket elemző írások is, sőt az Akadémiai Kiadó a *Kortársaink* sorozat két kötetét szentelte e nemzedék kritikai bemutatásának. A vitákban, kritikákban kirajzolódtak és kirajzolódnak azok a legfontosabb kérdések, melyek az új nemzedék jelentkezésekor és eddigi útja folyamán erőteljesebben felvetődtek.

Az itt következő interjúknak az a céljuk, hogy ezekkel a kérdésekkel elsősorban magukat az alkotókat szembesítsék oly módon, hogy mégis ki-kí a saját műveiben is érzékelhető gondokról, ügyekről, emberi és esztétikai problémákról tegyen vallomást.

Senkit sem akartam meggyőzni semmiről; nem föltétlenül társadalmi méreteken is érvényes igazságokat, objektívnek mondható vélekedéseket, hanem szubjektív véleményeket igyekeztem összegyűjteni s e kötetben egymás mellé állítani, egymással szembesíteni. Az egyéniség tisztelete kötelezett arra, hogy kit-kit a maga alkotói műhelye, gondjai, gondolatai felől igyekezzem kérdéseimmel megközelíteni. Törekedtem arra, hogy kérdéseim közvetlenül vagy közvetve összefüggjenek a megkérdezettek műveivel. Az volt a célom, hogy ki-kí minél teljesebben bemutathassa önmagát — külső közvetlen befolyásolás nélkül. Ezért kerültem az ellenvetéseket, vitázó közbevetéseket. Nem a saját gondjaimra kerestem választ elsősorban, hanem egy nemzedék tagjainak gondolkodásáról igyekeztem

villanásnyi képet adni. Természetes módon kerülhettek előtérbe azok a kérdések — meghatározó élmények; őshöz, elődökhöz, pályatársakhoz való viszony; folytonosság és különözés mikéntje; hagyomány és korszerűség értelmezése; nemzedéki tudat; nemzeti önismeret; szellemi tájékozódás —, melyekkel valamiképpen minden alkotónak és minden nemzedéknek szembe kell néznie, hogy valamelyest is felismerhesse saját lehetőségét, feladatát, küldetését a nemzeti kultúra egészében. A hasonló kérdésekre gyakran gyökeresen ellentétes válaszokat olvashatunk itt, máskor a vélemények kiegészítik, továbbbépítik egymást.

„Áldozataim” kiválasztásánál arra figyeltem elsősorban, hogy minél sokszínűbben, változatosabban képviseljék nemzedéküket. Arányosan legyenek közöttük költők és prózaírók, helyet kapjon az avantgárd hagyományok ébresztője éppúgy, mint a népi kultúra örökségének továbbvivője, valljon az is, aki „csak” költő vagy „csak” prózaíró, s az is, ki szinte egyenértékűen költő vagy író és kritikus, történész vagy szerkesztő, illetve műfordító egy személyben. Ennek a nemzedéknek az eszmélkedése és bontakozása időben egybeesik a népi kultúra új hullámaival, természetesnek vettem tehát, hogy a nemzedék etnográfusai közül is megkérdezzek valakit, hiszen a költőkkel beszélgetve is többször szóba került a népi kultúra és általában a hagyomány mai szerepe. Osztom azt a véleménykedést, mely szerint az irodalomról való színvonalas gondolkodás is beletartozik az irodalomba, ezért bírtam szóra a nemzedéknek azt a kritikusát, aki talán legtöbbet és leginkább elmélyülten foglalkozott és foglalkozik nemzedéktársai műveivel. Amióta irodalommal foglalkozom, evidencia számomra, hogy a magyar irodalom égboltja alá tartozik mindaz az irodalom, amelyik bárhol a világon magyar nyelven szól, és magyar nemzeti hagyományokból is táplálkozik. Az egyetemes magyar irodalomnak elvileg a magyarországgal egyenrangú részei a nemzetiségi magyar irodalmak és a diaszpóra irodalma is. Különösen elevennek érzem az áramkört a magyarországi és a szomszédos országokbeli magyar irodalmak közt. A magyar irodalom egységét és gazdagságát jelzem azzal a ter-

mészetes gesztussal, hogy csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar költőket és írókat is megkérdeztem. A válaszokból is kiderül: e nemzedék tagjai — sem a határon belül, sem az azon kívül élők — sohasem tekintették az országhatárt a magyar kultúra határának is. Nem hiszem, hogy ma már különösebben fontos az, hogy ki melyik városban él, de úgy gondolom, végső soron mégsem elhanyagolható tény — mert a magyar irodalom sokszínűségét, gazdagságát, széles társadalmi bázisát is mutatja —, hogy Budapest mellett Szegedről, Kolozsvárról, Debrecenből, Sepsiszentgyörgyről, Kecskemétről, Újvidékről és Pozsonyból is hozhattam válaszokat a közös gondokra, kérdésekre.

Végül hangsúlyoznom kell, hogy semmilyen vonatkozásban nem törekedtem és nem is törekedhettem teljességre. Sok-sok olyan nemzedéktársam van, akit barátként is szeretek, és akinek munkásságát is nagyra becsülöm, mégsem kérdeztem meg. Ilyen vonatkozásban a hiányérzetem igen nagy, mert valóban népes ez a nemzedék. A megkérdezettek kiválasztása nem értékhierarchiát akar sugallni, hiszen ez — egy viszonylag fiatal nemzedék esetében — rendkívül gyorsan változna. Inkább a gond, gondolkodás, felelősség, tájékozódás, érzékenység különféle változatait igyekeztem vallomásra bírni. Abban a meggyőződésben tettem ezt, hogy ez a néhány vallomás bármily kis töredéke is a nemzedék önismeretének, mégis jellemző valamiképp az egészre, segíti az egészről való gondolkodást, hitelesebb ítélkezést, végső soron: korunk megismerését.

Debrecen, 1979. november 17.

Görömbei András

„Nemzedékünk még nem próbáltatott ki”

Válaszol: Ördögh Szilveszter

— Az életed, a fiatalkorod milyen összefüggésben van pályakezdetteddel? Első novelláid világa mennyiben önéletrajzi jellegű?

— Az igazi irodalom, tehát ami művészet, ami „élet”, ha önéletírás is, függetleníti magát az egyszeri embertől. Emiatt lehet befogadni, emiatt lehet művészetként olvasni. És ugyanakkor a látszólag „legszemélytelenebb” társadalmi tablók is, például Zola regényei, magukon hordozzák az író egyéniségét. Ami engem illet: nem tagadhatom le, hogy lényegesen befolyásolta első novelláimat mindaz, amit megéltem. Pontosabban: amit hiányával éltem meg. Tehát ami fáj, amit nem értettem, nem érthettem meg. Mégis úgy érzem, ha egyik-másik novellámban sikerült hitelesen őszintének lennem, akkor nem csupán az én magánügy-fájdalmam, öröm-hiányom, tapasztalatlanságom, értetlenségem jelenik meg, hanem talán egy olyan fiatalemberé, akinek ember volta, emberlehetősége a döntő. Hiszem, hogy antropomorfizálható az objektív világ, s ha ebben hiszek, abban már nem is kételkedhetem, hogy „emberivé” válva szubjektív is ez a világ. De a hangsúlyt arra az emberre tenném, aki nem általános fogalom voltában, hanem konkrét időben és térben élve, cselekedve, kínlódva jelenik meg. Mindazok a konfliktusok, amelyeket első novelláimban leírtam, velünk, családunkban történtek meg. Amikor anyáról beszélek, akkor az bennem valóban az anyámat jelenti, amikor egy öregemberről, akkor a nagyapámról szólok. Szinte messianisztikusan vagy prófétikusan szerettem volna megváltani az embereket: a nagyapámat, szüleimet, testvéreimet, barátaimat, ismeretlen ismerőseimet. S nem azért, mert mindenáron „megváltó” akartam lenni, hanem mert nagyon nehéz volt élni a

megváltatlanságot, és én kamaszkoromban nagyon hittem abban, hogy talán sikerülhet valamilyen úton-módon olyan helyzetet teremtenem, olyan szuggesztíót kifejtenem, ami előhívja belőlünk a teljesen eltemetettnek vélt öröm-lehetőséget. Nem azt, hogy „mégis volt értelme az életnek”, nem is felhőtlen optimizmust vagy illúziót, hanem azt, hogy nem a fájdalom a perdöntő, nem a hiábavalóság, a fáradtság, az elfásultság, de az elfogadása és akarása annak, hogy élünk!

— Ennek a kötődésnek van-e valami szerepe abban, hogy később az egyetemen sokat foglalkoztál Veres Péterrel, írtál is róla, és egyértelműnek tetszett, hogy Veres Péter többet jelent neked, mint sokaknak?

— Ez egészen biztos. Amikor a szakdolgozatomhoz a választásom Veres Péterre esett, nem mások ellenében, nem is mások helyett döntöttem Veres Péter mellett, hanem úgy éreztem: nekem a lehető legszigorúbban és a lehető legnagyobb szeretettel kell szembenéznem ezzel a világgal, hogy folytatni tudjam magamat. Nagyon fontos, hogy nem a világot, hanem magamat, mert tudtam-éreztem, hogy ez a világ javarészt még bennem is megvan.

— Amíg a paraszti világ és a saját gyerekkorod volt a fő témád, egyszerűbb volt a helyzeted. Utána a tájékozódással és a gondolati igényeddel kialakult benned egy mérlegelő, több szempontot, több nézetet figyelembe vevő gondolkodásmód. Művészeted erős fordulatot vett. Mit jelent számodra tág kultúrkörben, naggyá nőtt gondolati anyaggal való kiüzelemben, tehát egy egészen más terepen, önmagad folytatása? Mi vezetett ehhez a más terephez? Az elégedetlenség a kezdeti világgal, vagy az a tudat, hogy azt tulajdonképpen a magad számára lezártad, nem tudsz vele mást kezdeni, tovább kell lépned?

— Ahogyan Nagy László mondja versében — „S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra!” —, talán én is úgy mondhatnám: valamit nagyon félték magamban, szinte narcisztikusan-önzőn: meg tudom-e őrizni azt a nemcsak magamnak értékes (és alapvetően nemcsak magamnak értékes) lényegemet, hogy tényleg csak az igazat akarom, csak az örömet szeretném! Ha valaki ezt — a szerelmet, az örömet, az

igazságot — a foga között őrzi-fogja, akkor a másik embert őrzi és fogja, tehát nem az elvont szerelmet-örömet-igazságot, hanem a másik embert kapcsolja magához, a közösség lehetőségét őrzi. Ez a félelelméltetés van bennem. Közhelyesnek ható hasonlattal: az ember hegyről indul, amikor megszületik. Kis kavics formájában gurul-gurul lefelé, és ahogyan súrlódik-kopik, egyre kisebb lesz benne az igazságmag, ami még kiszolgáltatottan is valóban az igazságot, a tisztaságot rejtheti; és ugyanakkor egyre nagyobb lesz a kavicsgolyó, mivel ráragad az avar, a sár. Igaz, ami a kis magra rátapad, az mind realitás: mert van avar, van sár, van hó, van lucsok, s ez mind kergesíti az embert, elfárasztja, kételkedőbbé teszi. Mire leér a „völgybe”, addigra ráhajasodnak az emberre — erre a bizonyos „magra” — a körülményei, és nagy baj az, hogyha a tisztaságcsíra tökéletesen hasonul a „mocskos” körülményekhez, bennük föloldódik, egy lesz velük. Ha ez bekövetkezik — elvesz az egyember; akkor én nem tudtam semmit sem adni az életnek önmagamból. Hát ezt az önmagamot próbálom foggal-körömmel őrizni, s amennyire lehet: fölmutatni. Hiszen a világ is úgy lehet csak gazdagabb, ha érték-önmagamot oltom belé. Ha behasonulok a világba — nem gazdagszik-értékesedik általam. Legföljebb hízótabbá leszek.

— Az élet bonyolultságával való elszánt szembenézés nyilván összefügg azzal, hogy a „Koponyák hegye” című regényedben a legkülönbözőbb magatartásformákat érteled meg és ítéled meg.

— Nem készültem sohasem Jézus-regényre. A magánéletem alakulása közben foganhatott meg bennem; nem tudtam sokáig, hogy ebből tényleg „Jézus-regény” lesz. De egy idő után már nem lehetett nem megírnom. Az első változat olyan spontánul lett, ahogyan mi is megfoghatunk egy öntudatlan cselekvésfolyamatban, de végül már kiirathatatlan ténynek. Így indult el bennem ez a regény is. Prekonceptióm nem volt, de egyetlen szándék mindenképpen munkált bennem: hogy megértsem az embereket! Ez az első lépés ahhoz, hogy szót is érthessek velük, hogy szóértés után cselekedhessem velük, hogy tudjam őket, érezzem őket. Hiszen ha fölszínesen ismerünk valakit, nem tudhatok vele együttcselekedni, mert kisebb

hangsúlyt adok neki, s magamnak önzőn több hangsúlyt hagyok. Hogyha félreismerem valakit, párhuzamosan fogunk cselekedni, hiába „egy szobában”. Ha előítélettel viseltetem valaki iránt, akkor ellenére fogok cselekedni öntudatlanul is. Az volt hát a szándékom, hogy megértsem az embereket — a megértés nem megbocsátást jelent itt! —, a különböző reagálásokat: hogy miért lehetett szinte kaotikus egy nagyon mindennapi és szinte természetes pillanat. És persze az is bennem mozgott, hogy én — vagy bárki, de jobb, ha magamról beszélek — mindig olyan következetes, rokonszenves embernek látszom-e, mint amilyenek én tudom magamat?! Hirtelen megsokszorozódtam. A következetesnek, igaz embernek tudott valaki árnyalatokat kapott. Szigorú őszinteséggel megtalálhattam életemben — saját „következetes” és „igaz” emberi életemben — azokat a momentumokat, pillanatokat, amikor joggal mondhatták volna rám, hogy számító, megalkuvó, szolgálalkú, kevély, gőgös, nagyképű, passzív, túl aktív; hogy nem az, aki! Ami eddig olyan biztos volt, mint kép magamról, ha nem is bizonytalanná, de mindenesetre kételkedővé lett. És jött a kérdés: hátha az, akit én is ilyennek meg olyannak látok-tartok — szolgálalkúnak és zsarnoknak —, az hátha nem csak zsarnok, de van benne még valami más is?! „Zsarnoksága” talán csak fölszín, gorombán félreértelmezhető álörca. Ahogyan a szolgálalkú is gyakorta önzését leplezi kényszerülten szolgálalkúságával? Nem azért gondolom ezt most igazabbnak, mint korábbi nagyon fekete-fehér megfogalmazásaimat, mert a bizonytalanságomat akarom így hitelesíteni (ti., hogy már mindenben kételkedem), hanem azért, mert ha az ember ilyen, valóban ennyire összetett; pontosabban: ennyire az adott helyzettől függhet a „lényege” — akkor ez nem jól van így, hiszen nekem nagyon fáj, hogy a „helyzet” ennyire megbéklyózhassa az embert, az egyembert közülünk-magunkból, aki valóban csak egyetlenegy életet él, és az nem lehet mindegy, hogy erre az életre milyen helyzet szórja áldását vagy átkát.

— A helyzetnek és a jellemnek ez a küzdelme, összeszövődése a nemzedéked szempontjából mit jelent? Miféle helyzetek alakították? Miben látod a nemzedék fő problémáit?

— Azt hiszem, hogy a nemzedékünk kicsit olyan lehet, mint maga az atom. Azzal a szerencsés, a mi javunkra billenő véletlennel, hogy az atombombát, az atomot már kipróbálták, tehát most már tudjuk róla, hogy pro és kontra milyen erővel bír. A mi nemzedékünk még nem próbáltatott ki, nem tudni róla, hogy Nagaszakit és Hirosimát jelenthetne-e a világnak, vagy békés célra fölhasználható, sőt: a békét megvalósító energiával mozgatott civilizációt jelenthetné-e. Ezt az „energiát” most már nem lehet sokáig talonban, műszerben tartani. „Meghasadt” állapotban van — irányulva kell kitörnie, mert ha nem úgy tör ki, szétviheti a műszer is! Ezen a holtponton vagyunk még. Más hasonlattal élve: amikor hirtelen zsilipet nyitnak a földuzzasztott víznél, a víz képes elsodorni a zsilipet, mindent — ha túl későn kap szabad utat. Nemzedékünk most már nagyon a zsilipnek feszül. Bár van egy harmadik megoldás is: hogy átcsozgunk a zsilip tetején. De az mindenkinek rossz lesz, mert minden energiánk elvész, önmagunk el-lustulunk-elfásulunk, még egyszer már nem következhet be, hogy fölfeszüljön bennünk a tenniakarás. Kockázatosnak látom hát pillanatnyi helyzetünket, de ez a kockázat lehet az egyetlen esély arra, hogy ne csak l'art pour l'art, a csak tiszta „gondolatért-eszméért”, hanem a gondolat és a valóság, az eszme és a gyakorlat teljességében próbáljunk lendíteni a világon. Szerintem a világ akkora, amekkora az emberben a világ. És ahány ember van, tulajdonképpen annyi ez az egyetlen „objektív” világ is. Furcsa módon a szilárd pont, az archimedeszi pont — amitől a világ kifordulhat rossz rendszeréből, amitől a világ jó rendszerébe fordulhat — az egyember, aki cselekszik, aki képes mozdításra. Ez az archimedeszi pont vagyunk külön-külön. Mindenki eljuthat odáig, hogy magamagának „fordítgatja” a világot, de a világ nem fordul, hiszen ha csak magánügyben ásunk itt-ott, csupán a fölszínt kapirgáljuk, de a mély érintetlen marad. Ezért kell fölismerünk egyember voltunkban a közösséget (a több embert), hogy a közösségben magunkra ismerve világmozdításaink energiája ötvöződhessen! Máskülönben a világ moccanthatatlan marad — forgása-keringése ellenére.

— Miben látod a feladatát, történelmi küldetését ennek a nemzedéknek?

— Ars poeticát vagy ars poeticához hasonlóan célt kitűzni, valamiben megjelölni nagyon nehéz. Én a tudatosságnak és az ösztönösségnek, az értelemmel megszervezettnak és a természetesnek a dialektikus egységében hiszek. S a terveket is csak akkor tudom elfogadni, ha mindenekelőtt a múlta-jelenre — és csak ezek után a jövőre — épülnek. A múltat letagadhatatlan és megmásíthatatlan fedezet-forrás tehertételnek tartom (vagy ahogyan mondani szokás: szükségszerűségnek). S tudom, hogy vannak korok, melyekben huszonöt esztendő elegendő „múlt”, „örökség”, „testamentum” ahhoz, hogy meghatározóvá lehessen. Ezért gondolom, hogy fiatalságunk elég tapasztalt, huszonöt évünk kellően teherrel megrakott — minden látszat ellenére —, hogy a terhektől mentesülni vágyjunk! Hangsúlyozom: a fölösleges, a holt, a túlhaladott, a parazita, a bénító terhekre gondolok. (S vannak ilyenek bőven, belénk gyökeresedve e röpke történelmi időszakban.) S megszabadulnunk tőlük azért kell, hogy energiáinkat hasznosan föl szabadíthassuk; s lényeges, hogy ne anarchisztikusan szabaduljanak föl, hanem egyszerűen szabaddá lehessenek! Amikor nemzedékemről beszélek, a „nemzedékem” szónak is úgy van értelme, ha hallgatólagosan oda értem az előző nemzedékeket is; csak azok viszonylatában van értelme-jelentése-funkciója az én nemzedékemnek. Hiszen az én nemzedékem egyedül nem válthatja meg a világot. Én sem azt tartom céloknak, hogy azt írjam meg, amit például Veres Péter nem írt meg. Hiszen én azt nem írhatom meg! Ha az apám húsz évvel ezelőtt nem vetett valahol búzát, akkor én azt ma nem vethetem el, mert abból már nem lehet az a gabona, amiből akkor kenyérnek kellett volna lennie. Ezzel viszont az apám nemzedékének kell számot vetnie! És ezt nekem tudnom kell ahhoz, hogy én jó helyre vessek most a jó búzaszemet, hogy a búzából jó kenyér lehessen! Nekem tudnom kell: mik a meghatározók, s mi az, amiből én „vetek”. Ezzel pedig az apám nemzedékének kell számot vetnie egyrészt önmaga miatt, másrészt énértem! (Ez is lényeges, hogy okot és célt együtt említek.) Önmaga

miatt: hogy továbbléphessen! Énértem: hogy folytatódhassam! Nemzedékemnek vállalnia kell az előző nemzedékeket — ha azt akarja-szomjúhozza, hogy majd őt is vállalják —, de csak úgy vállalhatja, ha az előző nemzedék bevallja magát — azaz vállalja önmagát. Különben nemzedékem nem vállalhat mást, csak azt a szerencsés nem cselekvést, a szerencsés szeplőtelen-séget, amely igen értéktelen, hiszen nincs cselekvés-tett fedezete. De ha így haladunk, nem cselekvésünk már valóban tetté válhat: negatív előjellel.

— Nem gondolod, hogy a társadalom új konfliktusai kényszerítik ezt a nemzedéket arra, hogy most már konkrétan, alakító módon beleszóljon a társadalom életébe, alakulásába? Hogy ebből a viszonylag passzív helyzetből egyszerűen az új konfliktusok következtében kilépjen, mert különben devalválódik?

— Egészen addig, azt hiszem, baj van, amíg a cselekvést „elvárják”. A megoldás ott van, ahol már mi várjuk el magunktól ezt a cselekvést, ha már nem tudunk nem cselekedni! Tehát amíg csak elvárják, a mi gyöngeségünkön múlik, hogy ennek az elvárásnak eleget teszünk-e. Hiszen ha csak eleget teszünk az elvárásnak, de nem önmagunk belső igényének megfelelően cselekszünk, akkor megint ott leszünk, ahol a part szakad.

— Az új konfliktusok most már provokálják a nemzedéket.

— Ahogy észrevettem: minél jobban provokálják, annál jobban hallgat, magába zárkózik, mint a sündisznó. De ez a csönd — nem cselekvés — most már nagyon rövid ideig tartható, úgy vélem.

— Néhány, az utóbbi évben megjelent könyvre gondolva, az embernek az az érzése, mintha ez a nemzedék erősen akcióba lépne.

— Az első zsilipnyításnál a fiatal irodalomban nagy „vízömlés” volt. Rengeteg hordalékkal, nem tudom hány száz könyv, hány ezer írástudó... Értéktelen és értékeset szinte la-tyakos-zavaros vízözönnel zúdított a közönségre. És ember és kritikus és olvasó legyen a talpán, aki tényleg jól érzi ki belőle az ízeket, az értékeket. Pillanatnyilag, a nagy „zúdulás” után, természetes apály állt be. Amit említettél, azzal gyakorlatilag egyetértek, bár inkább úgy, mint reménnyel. Ugyanis

minden biztató tény — hogy „azért jelentek már meg, éppen az utóbbi időben jó írások, és a fiatal nemzedéktől” —, ami mintegy bizonyítéka lehet annak, hogy cselekedni kezdett, és hogy társadalmi méretű cselekvés indult el, én inkább, hogy a víz hasonlatnál maradjunk: buzgárnak hívnék! A buzgár szivárgás ugyan, de mégsem nevezik szivárgásnak, mert a buzgár, bizonyos „szint” után, lerontja a gátakat. A szivárgás nem rombol, csak folydogál ereken és elenyészik. De a buzgár áttör! Nekem az a reményem, hogy a fiatal irodalom buzgár. Nem látom még áttörésnek, nem hiszem cáfolhatatlan tettnek. Egyelőre úgy érzem, hogy terjedelmében és jelenség voltában létezik a fiatal irodalom, főként a fiatal próza, és nem teljesítményében, értéksúlyában. Viszont — és ez megint nemcsak a mi nemzedékünk ügye! — mi azért lehetünk ma már jelenség, mert az előttünk járó nemzedék olyan kulisszát, olyan cselekvésteret hagyott, amiben a szürkét is meg lehet látni — hiszen nincs árnyék, nincs éles, vakító fény. (Tisztelet a kivételeknek!) A mi úgynevezett „jelentős” könyveink könnyen lehetnek nagyok, ha nincs valóban hiteles viszonyítási pontunk! Ez az a bizonyos híres-neves hasonlat az ötvenes évek kultúrpolitikai vitájában: Révai mondta, hogy a szocialista realizmus olyan, mint a Himalája, aki arra följutott, messzire lát. Lukács erre azt válaszolta — kérdéssel —: vajon értéke sebb-e a kis nyúl, amelyik a Himaláján ugrál, mint az az elefánt, amelyik a Szaharában megy. Manapság — ez biztos — nem Himalájáról és Szaharáról van szó, de annál inkább nyúlról és elefántról! És sokkalta zavarba ejtőbb a „vidék”, a dimb-domb-rengeteg, ahol minden viszonylagos lehet. Mert a fény-árnyék játékában valóban kicsinek tűnhet, ami valójában emberméretű, és embertelenül fölnagyítódik az, ami embernek is kicsiny. Amikor tehát a nemzedékem gondjait és céljait mondom, csak úgy van értelme, ha a többi nemzedékre is vonatkozik, a többi nemzedékből is következik. Amikor azt szeretném, hogy nekünk sikerüljön megcsinálni, megírni azokat a megalkotandókat, megcselekedni azokat a megcselelendőket, sőt, megélni azokat a megélendőket, amelyek nekünk adódtak, mint lehetőség; akkor azt is mondom, hogy ez csak úgy kö-

vetkezhetsz be ma már, ha mindazok, akik élnek és léteznek, jönnek velünk!

(Alföld, 1977/1.)

„Nem ismerjük eléggé egymás kultúráját”

Válaszol: Kovács István

— Van-e olyan gyermekkori élményed, amelyikről tudod, hogy erősen meghatározta egyéniséged, költői szemléleted kialakulását?

— Legendásan szépnek és igaznak tartom azt a hiedelmet, hogy az ember az és annyi, amennyit kilenc-tíz éves koráig megél. Kis kiegészítéssel ezt én is meggyőződésemmé váltam: a világ színe elé lépő kis embernek a hiányélménye pótolhatja a meg nem élt időt. Azt hiszem, nemcsak a háborúban eltöltött évek számítanak duplán, hanem a háborúban pusztultak gyermekeinek évei is. Így duplázódott meg sokunk élete ezen a világon. Mire betöltöttem a tizedik évemet, néhányszor megszedült velem száz esztendő fájdalma és szépsége is. Ebbe a mindennapi történelem is besegített, amely becsületet adott a nagyszülői ima sorának: a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. Én még nem értettem a biblikus jelképekhez, s ezt úgy változtattam meg: a mi mindennapi zsíros kenyerünket add meg nekünk ma.

— Gyerekkorod az ötvenes évekre esett. Mit jelentett számodra ennek az időnek a „mindennapi történelme”?

— Ha a gyermekkori éveit a fentebbiek szellemében megkettőzőm, nem a visszavetítés érettsége mondatja ki, hanem a tények sebző szigorúsága, hogy mi is hatalmas „tenyereseket” kaptunk az ötvenes évektől: mert mi is kürtszóval kezdtük a napot, vigyázzba álltunk, megemészthetetlen leckéket és verseket tanultunk, a hit pírával éljeneztünk, pillogó, zavart kuncozással suttogtuk tovább a nagybácsi otthonában hallott vicceket, melyek rendszerint „szeretett apánk” hajzatával és politikájával voltak kapcsolatban, az álszentség majdan elolvadó és tudatosuló ostyáit nyeldekeltük a „majd elvágod magad egy

életre, csak kérdezz ilyeneket” intő szavak kíséretében, láttuk a nagy vezérek helycseréjét a búzakalászos címer alatt, s úttörővezetőnket (aki addig a kürtöt fújta), amint megfosztja címerétől a lobogót, amely alatt több száz reggelen jelentettünk neki. Az ötvenes évek az emberi csodát jelentették mégis. A kórház párttitkára fűtő volt. Szavaival: „öreg barátom” nekem. Számomra érthetetlennek tűnt, miért tért vissza Uruguayból, nyugdíját miért hagyta ott, minek jött haza köszölni magát (a felesége, aki nem dolgozott, mindig méltóságteljesen, szépen öltözött), amikor ott annyi narancsot és banánt ehetne, amennyit akar. (Én ekkor még nem tudtam, hogy a sült tök ízletesebb, mint a banán.) Aztán a Keleti pályaudvar romos tetőzete alól kigördült velünk a vöröskeresztes vonat, s a keletnémet kísérők narancsokat osztottak ki nekünk. Történelmünk túl nagy árat fizetett az én első narancsomért.

— Költő akartál lenni vagy történész?

— Kiskoromban a még nem létező pályaválasztási tanácsadó intézet már bennem íróasztalozó vezetője olykor maga elé szólított, és megkérdezte, mi leszek, ha megnövök. Eleinte rendőr és kocsis, később dömperes, katona, majd tengerésztiszt akartam lenni. Persze színész is. Nagyon szerettem a verseket, lelkesen és lámpaláz nélkül szavaltam a nagy ünnepek fellobogózott színpadán és otthon egyedül. Irodalomoktatásunk kezdeti hatásaként vagy háromszáz ember előtt belesültem egy anyák napi köszöntőbe, s mire érettségi vizsgát tettem magyarból, sikeresen kigyomlázták belőlem a versek szeretetét. Az irodalmi „sóderra”, akárcsak az ábrázoló geometriára, konok egyhangúsággal szitált a feledés cementpora. Húszéves koromig tulajdonképpen semmi sem történt, ami úgy gyomor-szájon vágott volna, hogy költészet után tátozjak. Történész akartam lenni, a történelemből is csak a XVII. század első felének erdélyi-magyar-lengyel-svéd kapcsolatai érdekeltek, no meg a Szent Szövetség korának Európája, beleértve természetesen a magyar reformkort és forradalmat is. A bölcsészszakron Szabad György személyében kitűnő tanár volt az utóbbi téma szakértője, aki előadásról előadásra erősítette bennem az emberi jellemek és tisztaság iránti vonzódást, majd ra-

gaszkodást. Most már tudom, Szabad György volt az első költő, akivel életemben találkoztam. Mert tulajdonképpen kicsit igaza van Edward Stachurának, amikor azt írja: „minden költészet, minden ember költő”; költő, mégha egyetlen sort se ír le, és lehetséges, hogy „pont a verset író ember a legkevésbé költő”. Stachura valahogy azt fejtegeti a maga áradó elbeszélés-folyamában, hogy pusztá jelleme, tisztessége is költővé avathatja az embert.

— Hadd kérdezzek hát pontosabban: hogyan lettél verseket író költővé?

— Az Eötvös-kollégiumban, ahová elsős diákként bekerültem, kitűnő fiatalokkal hozott össze a történelmi szükségsszerűség. Az írói arcképek és a rendtartás folyosókon, szobákban, könyvtárban és nagytársalgóban függő bekeretezett négyszögeiben mintha mindenütt Whitman figyelmeztető szavai ölmosodtak volna: „Mindent meg lehet bocsátani a kendőzetlen igazmondásnak. Ezért ne hazudjon közülünk senki...” Szép hagyomány volt, hogy sem a „folyosói szimpóziumokon”, sem a nagytársalgóban rendezett ankétokon nem lehetett mellébeszél-
ni, de még a hajnali káromkodással elfűjt szobai pourparlé-
kon sem, mert akin észrevettük, hogy nem azt mondja, ami-
ben hisz, hanem „csak” azt, amiben éppen hinni illik, s ezért
mondatain mindig tarka ing virít, az bizony kirekesztődött a
közösség természetes életéből. A meggyőződés és az igazmon-
dás felelősségét a csütörtöki estek előadóitól még hatványozot-
tabban elvártuk.

Fiatal néprajzosokkal és filozófusokkal, történészekkel és irodalmárokkal élhettem együtt, akik azonban nemcsak az igazmondásra tartottak kényesen igényt, de az országos diák-
köri pályázatok díjainak rendszerint több mint a felével tértek
vissza a kollégiumba, valójában ez hitelesítette kritikus szemlé-
letüket. Egyikükről-másikukról tudtam, verseket ír, de mivel
ezt komolytalan dolognak tartottam, mindig kerültem, hogy
„titkukba” avassanak, azaz egyiküket se kértem meg, hadd ol-
vashassam el verseit. A kollégium fiatal költőinek egy bemu-
tatkozó estjén „bátorsága” miatt mégis annyira megragadott

egy vers, hogy utána fölmentem szerzőjéhez, Rózsa Endréhez, nézhessem meg nyugodtan.

Aztán — mint egy ócska regényben, de hát így igaz — megismertem a szobatársam húgát, aki tornász volt és szigo-
rúan szép. Az én bordázatom hirtelen bordásfallá változott, de
mivel csak a szél tornázta át magát rajta, kezdtem neheztelni
a világra és minden „tartozékára”, így a történelemre is. Meg-
írtam első versemet, a Robespierre-t:.

A szomjas fémlap ismét magasba szökken.

Rajtam a sor — hát indulok.

Ellenem fordult eszmékben élek:

S három szaváért meghalok.

Idézett szerelmes versemet a kritika azután nemzedéki élet-
érzésként magyarázta, lehet, hogy igaza volt. A Robespierre
után egy héttel (1965 decemberében) már tíz verset őrizget-
tem, nemigen mutattam meg őket senkinek, azt hittem, egy
múló rosszullét termékei csupán.

— Önálló köteted, a „Havon forgó ég” előtt az „Elérhetetlen
föld” avatott költővé. Ennek az antológiának a történetéről egy idő-
ben sok szó esett. Mi az igazság, hogyan lett az antológia gondola-
tából könyv?

— 1966 őszén Rózsa Endre, aki akkor az Eötvös Klub igaz-
gatója volt, szólt, adjam oda „összes verseimet”, mert antoló-
giát fogunk összeállítani, melyben tizenegyőnk műveit kíván-
nánk szerepeltetni. Azért kívánnánk, mert az antológiát mi
fogjuk megszerkeszteni, közösen szabjuk meg, ki melyik versé-
vel szerepeljen, s ha a kiadók nem hajlandók a mi feltételeink
alapján megjelentetni, akkor majd élünk alkotmány biztosította
jogunkkal, és magánkiadáshoz folyamodunk.

Az „alakuló ülésen” végül is csak kilencen jelentünk meg,
mert két, akkor már első kötetes „jelölt” korábban értésünkre
adta, hogy nincsen idejük ilyen gyerekes hiábavalóságra (rá-
adásul még a bokánkat is megüthetjük). Megállapodtunk ab-
ban, hogy több példányban legépeljük a verseket, alaposan
„átrágljuk” egymás műveit, majd közösen döntjük el, kinek

melyik írása kerüljön az antológiába. (Némely alkotáshoz természetesen mindenkinek jogában állt ragaszkodni.) Több hónap telt el az antológia szerkesztésével. Egyik kiadónk szerencsére a kívánt gyorsasággal kitessékelt bennünket, mondván, mit képzelünk, antológiát csak nekik van joguk összeállítani. A kollégium jó iskolája volt a demokráciának, mi tehát érveik ellenében kifejtettük, hogy amit ők összeállítanak, az rendszerint nem antológia, csupán versgyűjtemény, mert az antológia szerveződési, szerkesztési alapjául szerintünk a szerzők legalább nagyjából való esztétikai vagy etikai nézetazonossága kell szolgálgjon. A kérdésre, hogy „no, és bennünket mi hozott össze”, azt válaszoltuk: az etikai igény. Szóval kitessékelték bennünket, de erre a kiadóra mindig őszinte hálával fogunk gondolni, mert tisztas gyorsasággal cselekedett. A másik viszont szigorúan kívarta a hat hónapot, helyesebben szólva, mi kellett kivárjuk. A törvényes idő letelte után megbíztuk egyik társunkat, akit — lévén kerettagja a nemzeti cselgáncsválogatottnak — akkortájt mutatott be a Népsport, mint „éltanuló-élsportoló”-t, hozza el a könyvet. Társunk bekopogtatott a kiadói titkárságra, illendően köszönt, és tárgyyszerű rövidséggel tudtára adta a titkárnőnek, hogy mi járatban van. A kisaszszony közölte vele, tud a dologról, de a kötet még a második lektornál van. Társunk választát később a „bugrisság iskola-példájaként” idézte a titkárnő, pedig csak annyiról volt szó, hogy a rá jellemző szűkszavúsággal kitartott odamenetelének célja mellett. A hölgyike erre kénytelen volt helyesbiteni, mondván, hogy könyvünket tulajdonképpen éppen most olvassa az igazgató, s mivel minden az ő döntésén múlik, jobb, ha türelemmel várunk. Társunk makacs volt, és talán a vér is kifuthatott az arcából, mert a titkárnő egy nagy kéziratból előhalászta antológiánkat, és a diadal meg a zavar kogel-mogel pírjával az arcán lecsapta az asztalra. A kiadóban még nem olvasta senki.

— Mit lehetett csinálni ezután?

— A megjelentetésnek egyetlen lehetősége maradt: a magánkiadás. Az antológiát újraserkesztettük: a gyengébbnek ítélt anyagot új versekkel cseréltük ki. 1967 őszén kezdtük

megteremteni a magánkiadás anyagi és erkölcsi feltételeit. Ekkor már mindenki állásban volt — rajtam kívül —, és így jogosult OTP-kölcsön felvételére. Egy ismerős ismerőse révén többen a legmagasabb személyi hitelt kapták meg. Én voltam a pénztáros: 32 ezer Ft-ot kellett kezelnem. (Anyám, továbbítva a sorra érkező összegeket, azt hitte, valamiféle bűnügybe keveredtem.) Két lektori jelentésre is szükségünk volt, mi úgy véltük, ha négyet mellékelünk, az meggyorsítja az ügyet. Juhász Ferenchez, Kormos Istvánhoz, Nagy Lászlóhoz és Váci Mihályhoz fordultunk, kérve, nézzék meg a kéziratot, s írjanak róla lektori jelentést. Mondtuk, véleményükre miért lenne szükségünk. Emlékszem Váci Mihály első reagálására: megkérdezte, szomjasak vagyunk-e, majd fölhozott hat üveg sört az Új Írás szerkesztőségébe. Két nap múlva kezünkben volt pártfogó lektori jelentése, és egyúttal anyagot kért, hogy bemutathasson bennünket a lapban. Kormos István nemcsak a véleményét foglalta írásba, hanem szóban, megfontolandó tanácsokkal látott el bennünket a szerkesztésre vonatkozóan. Nagy László az 1967 karácsonyát megelőző napon az előszót is papírra vetette, amely így kezdődött: „Fiatal költők fölrepülni, ha rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak...” Ez kicsit megerősített bennünket, bár az újabb elutasítást nem akadályozhatta meg. Néhány hónap múlva ugyanis visszakaptuk az antológiát, híján a kiadási engedélynek. Ráadásul a kéziratok közt maradt a belső vélemény egyik másolata, s ebből nyilvánvaló volt, hogy esélyeink a lehető legminimálisabbak.

— *Hogyan jelent meg mégis az „Elérhetetlen föld”, s mit jelentett számokra?*

— Egy alkalommal — 1968 őszén — üzenetet kaptunk Darvas Józseftől, juttassuk el hozzá antológiánk egyik példányát, szeretné elolvasni. Néhány nap múlva behívott bennünket az Írószövetségbe, s a szokványos üdvözlés után ennyit mondott: ezt a könyvet ki kell adni. A rövidke mondatot leírta egy papírlapra is, és aláírásával hitelesítette. Erre antológiánk Darvas József személyes ajánlására az Írószövetség pártfogásába került, anyagi fedezetét a Kiadói Főigazgatóság biztosította —

ezúttal rekordgyorsasággal — előállítását az Ifjúsági Nyomda vállalta. Teltek a hónapok, a korrektúrajavítás plátói lángjai mögött várakoztunk.

Két tiszteletpéldányt kaptam. Néhány nappal később — 1969 decemberében — a Kossuth Lajos utcán elvillamosozva, a könyvesbolt kirakatában egy villanásnyira fölfedeztem az *Elérhetetlen földet*. A három esztendő nagy élménye és tanulsága, hogy bebizonyosodott, egy maroknyi közösség is nagy erőt jelent, s a maga „jó ügybe vetett hitével”, a hittel párosuló kitartásával sok mindent el tud érni. Az „ügyse érdemesek” ellenében sikerült jogainknak érvényt szerezni, s ez kötelességeinket hatványozottan tudatosította. A könyvet, a könyv három esztendejét szemünkben az is hitelesíti, hogy nemzedéktársaink jól fogadták, megjelenésének velünk együtt örültek: tehát nem tartották „másokat kirekesztő társaságnak”. Antológiánk talán az „utánunk következők” indulását is megkönnyítette.

Annak, hogy az idősebb nemzedék hogyan fogadta a könyvet, jelképe Veres Péter levelezőlapja. A kötetet szombat délután vittük fel hozzá, nem vártuk meg, hogy betessékeljen, átadtuk neki és eljöttünk. Hétfőn Czine Mihály kapott tőle egy levelezőlapot. A bélyegzőről ítélve az előző nap adták fel a Nyugati pályaudvar melletti postán. Könyvünkről írt, meg arról, hogy ne legyünk annyira esetlenek ebben a világban: hogy otthonunk címét sohase feledjük el, meghagyni másoknak.

— *Hogyan léptél tovább az első versek után? Milyen művészi ösztönzéseket fogadtál magadba, kik hatottak rád alakítón?*

— Felidézve „irodalmi pályám” emlékezetes decemberét, az első tíz vers megírása után rámszakadt a költészet élménye és súlya. Roppant féltem, hogy úgy járok, mint a váratlanul meggazdagodott ember, aki szinte őrjöngve turkál kincsei között, de nem tud velük mit kezdeni. Mint mondtam, egyáltalán nem ismertem az irodalmat, így nem életművekben, hanem egyes versekben gyönyörködtem, segítségükkel próbáltam rendet teremteni magamban, csapásokat kijelölni a csoda záporos délkörei alatt támadt dzsungeles világban. Ezért is nin-

csenek „kedvenc” költőim, kedves verseim vannak csupán. Az első művek, amelyekbe — egyszerű titkaikat föllebbentve — beleborzongtam: Pilinszky *Négysorosa*, Illyés *Kormos képek* je, Nagy László *Vadászok lépnek* je, Jékely *Marosszentimrei templomja* és Déry *Szerelem* című — számomra — verse. De nemzedéktársaim hatását is egyenrangúnak, ugyanolyan nemes veretűnek érzem. Utassy József *Kit koldus hazámnak hívok*, Rózsa Endre *Ősz*, 1964, Kiss Benedek *Cavatina*, Farkas Árpád *Apáink arcán* című verse vagy Nádas Péter *Biblia* című kisregénye túl-emelt az időn, tudatosította a változás ösztönös igényét, tehát más emberré tett. Persze nemcsak az élőknek köszönhetek sokat, az életből kihullottaknak és kitesztottaknak, holtaknak, legyilkoltaknak és halálba kergetetteknek is, és mindazoknak, akik az életnek a semmiből a semmibe emelkedő ívén nem befolyásolhatatlan libegőben ücsörögve akarnak átkelni. Köszönhetek talán legtöbbször Szervátiusz Tibornak, aki Istent megelőzve átélte a hat napot, és világot teremtett a kolozsvári műteremben, Dante dolgozószobájában, amelybe belépve, „ha néma vagy, beszélni fogsz, ha vak vagy, látni fogsz, s ha béna, átkelsz a hegyeken”.

— *Verseidben és tanulmányaidban egyaránt sokat foglalkozol az anyanyelvvel és a nemzetiségi magyarság életével, sorsával. Miért?*

— Szeretnék hinni Eliotnak, hinni szeretném, hogy noha egy „népet el lehet szakítani a nyelvétől és az iskolában más nyelvre szorítani, de hacsak nem tanítják meg ezt a népet egy új nyelven érezni, a régi nem semmisül meg, és a költészetben, amely az érzés közege, visszatér”. De tudom, hogy a költészet első hangja az A, és az emberiség közös himnusza, legszebb költeménye az ABC, amely minden gyermeket költővé avat — kit-kit a saját anyanyelvén. A nyelv, amelyről Eliot oly reménykeltően tud szólni, az ABC hang- és betűforrásain át táplálja a költészet, az irodalom nemzeti és nemzetközi édesvizeit (amelyeket a fasizmus mindig felségvíznek tekintett, s igyekezett árvízzé duzzasztani). ABC-jét iskolában tanulja meg az ember — és sajnos, az elmúlt másfél évtizedben riasztóan sok iskola szűnt meg nemzetiségi területeken és szigeteken.

Korunk, jól tudjuk, nem a „pásztortüzes éjszakáké”, nem a tűzé, amelynek lángjaiba meséket, balladákat és legendákat lehelve embertestvéreink fölmelegíthették a dermedő nyelvet és megedzhatték, befonhatták álmaikba, és rázokoghatták halottaikra. A kohók, a fejlődés e hasznos és ijesztő jelképei nemcsak az érceket és a roncokat olvaszthatják be, hanem a magára maradó kisebbséget is.

— *Műveidben erős a törekvés egy olyan nemzeti tudat és magatartás kialakítására, melyet nem vádolhat majd a jövő. Ennek a jelenkori magatartásformának a megteremtésében miért szánsz oly feltűnően nagy szerepet a történelem pontos ismeretének és értésének?*

— Az én népem — az én etikám. Mások polgártársává nem személyazonossági igazolványom bejegyzései avatnak, hanem az azonos etikai alapállás emel. Népet történelmi, kulturális, anyanyelvi tudata, jelenbeli feladatainak és jövőbeni céljainak tudata teremt. A tudat csillagának öt ágát egyformán fontosnak tartom. Én a történelmiről szeretnék részletesebben szólni. A föntiekből következik: nem hiszem, hogy sérült, huzatos történelmi tudattal el lehet végezni a jelen feladatait, a csak anyagiakat mérlegelő szemlélet — az egyének zavara nélkül — átemelheti a társadalmat a felbukkanó nehézségeken. A hatvanas évek bizonyos történelemtudományi törekvésének, historikus publicisztikájának (könyvkiadás, sajtó, rádió, tv) fölroható, hogy a negatívumok egyoldalú fújtatójával vákuumot teremtettek az ifjúságban, a társadalomban. A mesebeli köleves forróvizét kanalztatták — szánakozva, hogy a csipetnyi sóra sem vagyunk érdemesek. Ez mindig kegyetlenül visszavág, mert a vákuum törvénye ismeretes: mindent beszippant, különösen a (szívárványos) levegőt. Emlékezetes tanulságul szolgált '72 és '73 márciusa, amikor a divatosan szabott fekete kabátokra tűzött térdig érő kokárdák és a szikrázóan kék ég színösszeállítása elegendő volt ahhoz, hogy megzavarodjanak, és megzavarhatóak legyenek a tanítási szünettel megajándékozottak. Azt hiszem, ha ifjúságunknak némi fogalma lenne arról, hogy mi is volt március 15-e (pl. hogy micsoda kemény tanulás, igen, iskolapadban és otthoni tanulás előzte meg), kik is voltak tulajdonképpen azok a márciusi fiatalok, tudatuk

fegyelmelné őket. (1975 márciusában történelemszakos hallgatókkal — a jövő tanáraival és kutatóival — háromnapos tanulmányi kiránduláson vettem részt. Késő délután érkezünk Segesvárra. A diákok nyolcvan százaléka ellene volt, hogy kibuszozunk a héjasfalvi Petőfi-emlékműhöz, mondván, mire visszatérünk, bezárnak az üzletek.)

A „történelmi tettek” nacionalista istenítése, amely a kivégző kerekre is diadalmas harci szekeret kovácsol, majd annak rúdját zászlórúdként őrzi múzeumaiban (vagy esetleg más népek koponyáját szakítja be vele) ugyanilyen tudati vákuumot hoz létre. A tudat — ősrégi tétel — gondolkodó egyéneket, gondolkodó közösségeket feltételez. A nacionalista és sovinszta indulatok örvénye által kiforgatott tudati vákuum gyalázatos krátereket robbantott történelmünk időbeli térképén. Az 1944-ben halálba deportáltak és Dunába géppuskázottak jelképes tömegsírja fölé — minden mentegetőzés és magyarázkodás helyett — tegyük oda az aradi vértanúk emlékmondatát: *Magyarország! Ne feledd halottaidat, vádlókként élnek ők.* Ha a fontebb felvillantott etika majd közösséggé kovácsol bennünket, halottaink el fognak felejteni. A másik emlékeztető roncsolást az 1867 utáni évtizedek okozták, amikor politikánkat a nemzetiségek beolvasztásának hagymázás ábrándja és szégyenletes gyakorlata kísérte. Honatyáink embereket, közösségeket akartak anyanyelvüktől, kultúrájuktól, kiteljesedési lehetőségüktől megfosztani, s ezzel maguk fogalmazták meg az I. világháborút követő békekötés pontjait (amelyekhez azután a szövetkezett burzsoá légiók a Tanácsköztársaság legázolásával újabb jó pontokat gyűjtöttek). Szomszédainké lett a lehetőség, hogy itt, Kelet-Közép-Európában a nemzetiségi politikának egy emberi modelljét juttassák érvényre.

— *Mit értesz a nemzetiségi politika emberi modelljén?*

— Kis országok közül Finnország a mindennapi példa arra, hogy népet és kultúrát mennyire minősít az, hogy mi módon óvja a történelem által reá bízott nemzetiség (vagy nemzetiségek) politikai létét, anyanyelvét, kultúráját. Boldog lehet az az állam, amelynek nemzetisége van, mert általa is gazdagabb. A felfogás, hogy a kisebbség csak gondot jelent, léte esetleg hát-

rányos döntéshez vezető konfliktussal fenyegethet, ezért minden áron és minden eszközzel be kell olvasztani, mindig önpusztító volt és szánandó.

Tudjuk: Finnország lakosságának nyolc százaléka svéd, és évszázadokon át a svédek uralmát nyögte. (A svéd uralomról korántse legyen XX. századot idéző elképzelésünk; jellemzésére elég annyi — a finnek számára jövőt jelentő megváltás volt, hogy területüket 1809-ben Oroszországhoz csatolták.) Köztudott, hogy a finn nép alig másfél évszázad alatt (különösképpen az elmúlt hatvan esztendő folyamán) kultúráját tekintve vezető ország lett. A finn építészetnek és iparművészetnek, költészetnek és nemzetiségpártoló magatartásnak legendás a híre. A finnek — kulturális szintjüket jellemzi — ezt természetesnek tartják. Természetesnek a svéd feliratokat, a svéd egyetemet; hogy a svédek által lakott területen a finn hivatalnok is tudjon svédül, azon senki se háborodik fel. Nem hangoztatják — kimondatlanul se —, hogy elérkezett az évszázados kölcsön visszaadásának ideje. Az a nép, amely így gondolkodik, óvja a fát, ha építkezik, gyárai nem szennyeznek be a vizeket, Kalevalájukat ma is tiszta lélekkel idézhetik, mert varázserővel bíró szavai mások beszédének tiszteletére tanítanak.

— Emlékeztet novellád a kelet-európai forradalmakról, a kelet-európai nemzetek, eszmék sorsáról szól. A „Tiszatáj”-ban pedig évek óta — mióta Ilia Mihály megindította a Kelet-európai nézőt — rendszeresen foglalkozol Kelet-Európa történelmével, kultúrájával. Hasonlóképpen, nemzedéktársaiddal együtt, te is vallottál a „Keleti Golf-áram” kötetben. Mit jelent számodra a kelet-európaiság? S mi ben látod nemzedéked feladatát a kelet-európai nemzetek sorsának alakításában? Milyennek látod a kelet-európai népek jövőjét?

— A — történettudomány nyelvén — „kelet-európai zónában” élünk. Múltunk históriája hasonló, társadalmi, politikai feladataink majdnem, céljaink teljes egészében azonosak. Esélyünk van egy új társadalom felépítésére, amely megváltó modellje lehet a centripetális szórtságban levő emberi közösségeknek. Feladatunk és felelősségünk ezáltal is hatványozott. Szomszéd népek mi módon élhetnek egymás mellett? Jó lenne, ha erről szólva egyszer példaként idézhetnének bennünket:

cseheket, szlovákokat, ukránokat, románokat, szerbeket, horvátokat, szlovéneket, magyarokat. Napjaink realitásáról az utóbbi időben sok szó esik: ismerjük egymás gazdasági eredményeit és gondjait, de nem ismerjük eléggé egymás kultúráját; egyetlen gombnyomással kölcsönözhetünk villamos energiát, de hatalmas energiát kellene arra fordítanunk, hogy valamiféle közösségibb méretű, mában is jövőt láttató elképzelésünk legyen, pl. egymás irodalmáról. S a társadalmi célok, feladatok, ma is élő előítéletek, múlt, jelen, határsorompó, útlevél, áruhiány, árubőség, mit érdemes venni, miért rossz ez vagy az, napsütés, jóllakottság, ivás — levegőt is alig áteresztő hálózatán túl meglássuk az embert: a szlovákot, az ukránt, a románt, a lengyelt, az orosz, a horvátot, a szerbet, a csehet, a bolgárt, a szlovént, mert magunkat is csak őket felfedezve ismerhetjük meg igazán.

Ahány nép, ma annyiféleképpen tanulja e térség történelmét. Ami az egyik helyen polgári forradalom, mások szemében nemzeti egyeduralomra törés, amiről ott úgy tartják, forradalom, amott azt mondják, császárpártoló ellenforradalom, itt azt mondják: társadalmi felemelkedés, ott azt, nemzeti elnyomás, s a példát hosszan sorolhatnánk.

Nem hiszem, hogy egy eseménynek X-féle igazsága lenne, az X irányban suhintott kardok mindegyike az „egyedül üdvözítő” haladás irányába mutatott volna. Ezekre a históriákra közösen kellene ráfókuszálnunk az „objektív igazság” emberileg bemérhető középpontját. Az irodalom- és történettudományban esetenként már voltak erre biztató lépések. Kíváncsi lennék egyszer odajutni, hogy egyazon történelmi sorsfordulóról — pl. 1848-ról vagy 1918-ról — négy-öt népnek egy képviselője, a témában jártas szakértők közösen, meggyőződésüket egyszerre, egymás mellett fejtenék ki, s tennék közre. Ha ez gyakorlattá válna, bizonyára sokat oldana a pszichikai görcsökön. Hiszem, hogy csak a nyíltság, az őszinteség, egymás megértésének lassanként belülről fölparázsló igénye forrasztja majd össze e népek jelképes életvonalát. Társadalmunk eszmei megalapítói már a múlt században leszögezték,

hogy egy népet csak a gazdasági fejlődéssel lépést tartó tudati fejlődés emelhet fel valójában.

Kelet-európaiságon tehát ezekben a napokban, hetekben, hónapokban, években, évtizedekben azt a munkát, munkafolyamatot értem, amely elvezethet egymás emberi felfedezéséhez. Jövőnk, mindnyájunk jövője attól függ, hogy ez mennyire sikerül.

— *Magad sokat teszel ezért. Az egyetemen történelem-lengyel szakot végeztél, azóta a lengyel kultúra egyik legaktívabb magyar közvetítője vagy. Mit jelent neked a fordítás, a második és harmadik nyelv?*

— Huszonhat éves koromban széttörtem a tanulás bennem kiégetett agyagszobrát, amelyet tizenhét év érdemjegyei tetováltak: tanulni kezdtem. Az igényből, hogy alaposan megismerjem a lengyel irodalmat, napi munka lett. A véletlen úgy hozta, hogy röviddel ezután ajánlatot kaptam az Európa Könyvkiadótól: fordítsak le egy lengyel regényt. A mű címének lefordítása okozta a legtöbb gondot. A *Siekiereza* egyszerre utalt a szekercére, a szekercék munkakórusára és Seherezáde mesei-költői világára. A könyv tulajdonképpen a munkáról szól, nyelvezetének költőisége egyszerűségében, emberi köznapiságában rejlett. Az első olvasásra éreztem, hogy „anyaga” nem bírja el a közepes megoldásokat, de még az „ártatlannabb” nyelvi, ritmikai, érzelmi „kilengéseket” se, mert a nyelv és az érzelmi hitel borotvaélének legcsekélyebb csorbulása is banálissá, nevetségessé teszi a történetet... Valóban, azt hiszem, néhány versemet tényleg belefordítottam a *Szekercelármába*. Tulajdonképpen ennek a munkának élménye csábított arra, hogy még két prózai mű „magyarítását” elvállaljam. Sajnos Iwaszkiewicz *Vörös pajzsok* jának főhősében, az egyébként szépen megrajzolt Szendomiри Henrik hercegben nem sok örömet leltem, mivel államépítő politikus akart lenni, de csak moralizálásra futotta akaratából és erejéből. Az eseményeket csupán a líra zöldárja ragadta magával — helyenként. A harmadik könyv, a francia császári gárda lengyel könnyűlovas ezredének története — valószínűleg *Napoleon és a lengyelek* címmel — jövőre fog megjelenni. E hétszázötven oldalas esszé gondja több mint két

esztendeig nyomasztott, fordítása nagyon kemény próbára tett. Visszatekintve a kaptatóról, nem sajnálom a „harmadszövetséget”: felfakasztotta anyanyelvem buzgárjait, rengeteg hasznos tanulással szolgált. Mindazonáltal jó néhány évig kerülni fogom a prózafordítás „gályapadját”.

A költészet szőnyegén már korábban is derékon kaptam anyanyelvemet, de többnyire én maradtam alul. A német Georg Heym-től, osztrák barikád-költőktől és a lengyel Norwid-től, Baczyńskitől és Bryalltől sikerült csupán a kívánt színvonalon megszólaltatni néhány verset. Gátlásom legfőbb okának az bizonyult, hogy nem voltam tisztában a verstannal: félttem megismerni, mert attól tartottam, hogy utána — a „modell” tudatában — képtelen leszek írni. Annak is lassan hat éve, hogy Fábian László, aki a Móra Kiadótól megbízást kapott a *Finn költők antológiájának* összeállítására, megkérdezte, lenne-e kedvem finn költőket fordítani. A mondatot még be sem fejezte, amikor rávágtam, hogy igen. Több mint húsz verset kaptam, melyek java része szigorúan, „keresztül-kasul” kötött volt. A nyersfordítások szövege mellett ijesztően feketéllett: jambus, trocheus, amfibrachus. Nem hagyhattam cserben a rokonokat...

Ekkor támadtak első, szelídebb kételyeim a fordítással kapcsolatosan. Szabad-e úgy vershez nyúlni, hogy nem ismerjük a nyelvet, amelyen született. Azt éreztem ugyanis, hogy a nyelv ismeretének hiánya felmenti a fordítót, és az első könnyebben kínálkozó megoldás felé csábítja. Persze ott vannak pl. a magyarul egyetlen szót se tudó Tadeusz Nowak kitűnő Vörösmarty-, Petőfi-, Arany- és Nagy László-fordításai, amelyek azt bizonyíthatják, hogy a tehetség és a ráérzés mellett tulajdonképpen másodrendű lehet a nyelvtudás. A példákat hazai vonatkozásban is lehetne sorolni. (Az ellenpéldák sorolását azonban talán abba se lehetne hagyni.) Én mindenesetre döntöttem; csak azokból az irodalmakból fordítok, amelyek nyelvét ismerem. A nyelvtudást hatványozottan fontosnak tartom, rendkívüli eszköz, aranykulcs más népekhez és kultúrákhoz. (A szomszédos nyelvek valamelyikének elsajátítását nemzedéki feladatnak érzem.) Egy másik kultúrában való „beavatottság” pedig, köztudott, hihetetlen módon felvértezi a személyiséget.

Nyelvismeret nélkül csatákat lehet veszíteni, nyelvek birtokában hadjáratot lehet nyerni. Nemzedékem tagjai bármilyen magasra érnek is, bármelyik pillanatban a nyelvtudás hiányának liftaknájába zuhanhatnak.

— Végül hadd kérdezzem meg: mik az újabb terveid?

— Jövőbeni terveimnek egyik pontja munkahelyi kötelezettségemet érinti. Az elkövetkező hat esztendőben — évi részletekre lebontva — meg kell írnom a lengyel irodalom történetét (a felvilágosodástól napjainkig). Az elmúlt esztendőben ennek huszonhárom részes „vázlatát” felolvastam a rádióban. Az idők folyamán hangulatom („ihletem”) ritmusától függően szeretnék készíteni egy Norwid- és egy Baczynski-válogatást. Az elmúlt esztendő felfedezte számomra Gottfried Bennt. Nagy élmény volt, hogy egy válogatás részére néhány versét magyarra fordíthattam. Azóta sikerült megszereznem műveinek öt kötetét. Szeretném művészetét alaposabban megismerni, s verseit „a magam gyönyörűségére” is fordítani. Terveim között szerepel 1848/49 Magyarországnak esszékönyvben való megörökítése, amely módot ad arra is, hogy a főttebb fölvetett problémákat még alaposabban átgondolhassam. Szeretném belátható időn belül megírni „korai önéletrajzomat” (bevezető része zárja le 1973-ban megjelent kötetemet).

Az állampolgári tájékozottság kötelességét meghaladóan érdekel a határon túli magyar irodalom: a nemzetiségi lét, a nemzetiségi kultúra fejlődése. Ettől elválaszthatatlan szomszédaink történelmének, irodalmának, kultúrájának tisztas ismere te. Igyekezem nem csupán beszélni erről. Ez tehát szintén napi feladat.

A nyelvtanulás agysejtjeim reggeli tornája.

A versírást tartom a legnagyobb csodának, az élet legkivételesebb — egy kicsit titokzatos — ajándékának. Mivel csoda, benne van a megvalósulás bizonytalansága, ezért nem szólok róla.

Hallgatók az utolsó pontig.

(Alföld, 1977/2.)

„A társadalmi feladatokat sohasem osztogatták”

Válaszol: Marosi Gyula

— Szeretném előrebecsátani, nem vagyok eszményi interjúalany.

— Miért?

— Nézd, az ilyen típusú kérdésekre, hogy „Bízol-e az emberi haladásban?”, csak azt tudom kinyögni, hogy igen vagy nem (esetleg: nem jellemző), mert tudom, ha órákig fecsegek is, egészen bizonyos, hogy a lépcsőházban jut eszembe, valami fontosat kihagytam, vagy valami más fontosat félreérthetően fogalmaztam meg. Az ilyen kérdések megválaszolására az életművek alkalmasak. Ha azt kérdezed: „Hogyan lettél íróvá? Mit jelent számodra az írás?” — valószínűleg megkérlek, várjunk ezzel egy keveset, ezekre majd a Magyar Televízió 75. születésnapomra készített ünnepi műsorában válaszolok (feltéve, ha kiérdemlem, és ha mindketten megérjük). Addigra a XX. század hatvanas éveit beborítja a régi, szép ántivilág aranypora, így talán maga a történet sem lesz ásitóan unalmas típusú történet, panaszkodhatok vagy henceghegek gátlástalanul, a nézők addigra már nagyon jól fogják tudni, hogy hogyan is voltak a dolgok valójában, és előrehaladott koromnál fogva talán még azt is elnézik, ha érzéseimről, magam körüli gondolataimról fogok beszélni. Bocsáss meg, bizonyosan nem akartál ilyesmit kérdezni.

— Azt válllod, hogy nemzedéked írója vagy?

— Igen, de járjuk körül ezt a nemzedékkérdést. A hatvanas évek közepén indult írók nem jelentkezték új politikai vagy társadalmi felfogással, a meglévőtől sem határolták el magukat egyértelműen és következetesen. Nem volt hozzá erejük, vagy nem tartották szükségesnek, most mindegy. Nem jelentkezték

új, sajátágosan rájuk jellemző ízlésnormákkal. Ha ezek hiányát kizáró oknak tekintjük, akkor valójában nincs is nemzedékem.

— *De valami mégiscsak más, valami mégiscsak jellemző rátok, nem?*

— Hogyne. Maradjunk az ízlésnél: itt a sajátágosan jellemzőn van a hangsúly. Az az ízlésvilág, mely többé-kevésbé jellemző ránk, már az előttünk járók legkiválóbbjaira is jellemző volt, vagy ők alakították ki, viszont a mi nemzedékünk felnövekedésével (most nemcsak az írónemzedékre gondolok) terebélyesedett ki, jelentkezett tömegesen. Ez más, kapcsolódó jelenséggel párosulva még szinte társadalmi feszültséget is képes volt kiváltani. (Néhány felszínes tény, csupán emlékeztetőül: engem még hazaküldött a főnököm, amikor farmernadrágban mentem a munkahelyemre, másokat rendőrök kísérték „kényszervágásra” a borbélyhoz, a luxemburgi rádiót kerestük, ha nemcsak nyálas-szirupos slágerzenét szerettünk volna hallgatni.) Ami valóban sajátos: az az igény, hogy mostantól már csak az igazat, csakis a színtiszta igazat szabad és kell mondani. Ezt valóságos és pozitív programnak tekinthetjük, az egymásról mit sem tudó kezdők (hiszen még nem adták ki munkáikat) szinte mindegyike megfogalmazta. Az ok a történelem. Korosztályom három nemzeti címer alatt ült az iskolapadokban. Ez a program természetesen megkívánt bizonyos elhatárolódásokat, tehát az előzőekben elhangzott megfogalmazásban is az „egyértelműen és következetesen” kitételen van a hangsúly. Ha ez elegendő, akkor van nemzedék, melynek a tagja vagyok.

— *Tehát ekkor még nem adták ki írásaitokat. A hatvanas évek közepén, végén járunk. Miért?*

— Nem tudom. Magunk között, csak amolyan munkahasználatra nevezzük el az okot aggodalmaskodó rövidlátásnak. De még azután is, hogy kiadták a könyveinket, még hosszú évekig érezhattunk bizonyos visszaszorítottságot, fenntartásokat, a még nem teljesen szobatiszta óvodásoknak kijáró elkülönítésre való törekvést. Ez bizonyos esetekben védelmet is jelentett, de hatásában végül is káros volt, csökkentette az egyé-

ni felelősségérzést, gátolta a személyiségek kifejlődését. Ha valakit a környezete gyermekként kezel, az előbb-utóbb gyermekesen kezd viselkedni, beleértve az időnkénti érthetetlennek és indokolatlannak látszó lázadásokat is. A visszaszorítottságnak ez volt a lényeges következménye, az átmeneti pedig az, hogy a nemzedék egységesebbnek látszott, mint valójában volt. Egy karámba tereltettünk, ahol első számú feladattá a kitörés vált, a közös érdek eltakarta a különbségeket, az egymással esetleg ellentétes nézeteket valló csoportok között így került sor (enyhe!) szolidaritásvállalásra. Ennek alapján helyénvalónak gondolom a megállapítást, hogy ez a nemzedék lényegileg negatív alapról szerveződött.

Az egység látszatát fokozta, hogy az első kritikai visszajelzések (zömükben) a nemzedék alapállását ebben a negatívumban jelölték meg. Túl sok szó esett a „fiatal írók társadalomból való kivonulása”-ról, „törés”-ről, az „apák megtagadása”-ról (mely vélemények akarva, nem akarva, az aggodalmaskodó rövidlátásnak szolgáltattak érveket), holott a kivonulás, az abszolút tagadás gondolatával való kacérkodás épp a visszaszorítottságból eredő természetes életérzés, élettapasztalat eredménye volt. (Más kérdés, hogy ezt az életérzést a kevésbé tehetséges jelentkezők az unalomig variálták, vagy mások, köztük tehetséges emberek is, az abszurdumig való hajtásából esztétikai eredményeket véltek kicsihozni. Úgy vélem, hogy az irodalmi élet „profiljainak”, ebből élő hivatásosainak illetett volna ezt nagyobb társadalmi érzékenységgel, természetes ésszel megközelítve jóval hamarabb felismerni. Állításomra bizonyíték: ezek az életérzések úgy veszítettek fokozatosan a jelentőségükből, ahogy a visszaszorítottság enyhült.

— *És mi van ma?*

— Már a (néha ifjonti-láz) igazmondás igényével együtt jelen volt a változó élethelyzetekben változó erkölcsiség felderítésére és megítélésére való erős törekvés, mely mostanra (a leginkább figyelmet érdemlők munkáiban) az élet etikai lehetőségeinek kutatásáig fejlődött. Azt hiszem, ez lesz, ez lehet (remélhetőleg egy életre szóló) feladata. Ez sem sajátágosan jellemző, de az előttünk járóknak még más, a társadalom, a

nemzet egészét vagy jelentős részét érintő általánosabb kérdésekre kellett figyelmük javát fordítaniuk. Előtérbe fog kerülni (még inkább) az egyén, a lehetőségei, felelőssége, erkölcsi érzékének vagy vágyainak a realitással ütköző konfliktusai. Véleményem szerint erre megérett az idő, és szükség is van: az egyén szuverenitásának társadalmi lény szerepéhez képest másodlagos (harmadlagos) felfogásával hamar eljuthatunk időszerű össztársadalmi problémák megoldásának lehetetlenségéhez is. Példám az alkoholizmus: egy segítőképző társadalom nélkül az egyén számára igen nehéz csupán csak a maga erejéből ki-gyógyulni, de egy ideálisan áldozatkész társadalom is beleroskadhat a hiábavaló erőfeszítésekbe, ha maga az alkoholista nem akar, nem tartja érdemesnek, értelmes cél nélkül ereje sincs, hogy változtasson életmódján.

— Kiket szeretsz leginkább nemzedéktársaid közül s miért?

— Szeretteim listája helyett, mellyel nem sokra mennénk, inkább azokat nevezem meg, akik (némelyikükkel szembeni vitáim, fenntartásaim ellenére) érzésem szerint máris számottevőek a mai magyar irodalomban: Császár István, Nádas Péter, Balázs József, Czákó Gábor... és talán még féltucat név, főleg a nálunk valamivel fiatalabbak közül, de babonás vagyok, hadd ne kiabáljam el... Rendkívül képlékeny dolog ez még, bármelyik pillanatban bárki, eddig még ismeretlen is „robbant-hat”. Mint kiderült, csak a prózaírókról beszéltem.

Érdekes lenne a nemzedék írói társi kapcsolatainak alakulásáról is beszélni, „felfelé” is, „lefelé” is (mert most már van ilyen!), de erről majd egy más alkalommal.

— Mit tartasz nemzedéked hibájának, gyengeségének, esetleg veszélyes tendenciáinak?

— Gyengeségének, ami az ereje: a fiatalságát. Végtelennek lát-szó lehetőségeit hogyan váltja majd művekké, ez a nagy kérdés. A magyar szellemi életben nyugtalanítóan sok a be nem váltott ígéret és a tragikus végbe sodródó életek száma. Már is vigyáznunk kéne egymásra.

Esetleges veszélynek: az előzőekben elmondottak alapján leginkább nyilvánvalóan az individualizmust. Ha az egyén úgy kerül majd előtérbe, hogy megfosztatik társadalmi megha-

tározottságaitól, az egész nemzedék ténykedése súlytalanná lesz. Az arisztokratizmus. Jelentős következmények nélkül el-játszható, önmagát hamis bizonyosságokban felmagasztaló sze-rep. Mint mindenkori veszély, a sematizmus. No, nem a „ha-gyományos”, annál dörzsöltebbek vagyunk, hanem az „új”, a „modern”. Eklektikus ízlésnormáink laza szövevényében vígan tenyészik a zavarosfejség, a kóklerkedés. Ellenállásra sem na-gyon talál, hiszen egy szupermodern világban, ha csak nem vagyunk megátalkodottan maradiak, nemcsak a szupermosópo-rért rajongunk mindnyájan, hanem a szublimált pszichék szu-pertotális kommunikációjáért is. Ez a helyzet összefügg a ma-gyar avantgárd helyzetével, illetve helyzettelenségével. Bár tá-volinak mutatja magát, de ugyanide tartozik a napi politika hátán billegő kóklerkedés is.

Ezek a veszélyek, úgy gondolom, nem leskelődnek a név szerint említettek, az óvatosságból még nem említettek-re sem, jelenleg is csupán átmeneti (bár bosszantó) egyensúlyza-varokat okoznak, de esetleges erősödésük a nemzedék tömegé-ben való súlyára, egész szellemi életére kiábrándítóan rossz hatást tehetnek.

— De mostanában mintha kevesebb szó esne rólatok, és inkább bíráló, kiábrándultságot is sugalló nézetek váltak volna hangsúlyo-sabbá. Az elmondottak ellenére miért nem tudott a nemzedék jobban összekovácsolódni? Társadalmi feladatok és lehetőségek vagy a tehet-ség híján van ez a nemzedék — hogy egyik novellád címét kölcsö-nőzzem — az „árnyék árnyékában”?

— Az nem baj, ha kevesebb szó esik rólunk, csak át ne es-sünk a ló másik oldalára. Amikor a társaság megjelent az iro-dalmi élet előszobájában, minden irodalmi csoportosulás igye-kezett a jelentkezők közül biztosítani a maga utánpótlását, és megkezdődött a licitálás. Amúgy is illik az ifjúság mellett lán-dzsát törni, és a csalogató dicsérgetések néha szinte arcpirító dicshimnuszokká fokozódtak. Ebben az időben legalább annyi-an értettek a „fiatal irodalom”-hoz, mint a labdarúgáshoz, ha valaki összeszámolná, legalább annyi értékelőt találna, mint ahány alkotó jelentkezett. Nem panaszként mondom, tudom, ez így van, ezt hívják irodalmi életnek, de ehhez viszonyítva

valóban kevesebb szó esik rólunk, és több a bíráló megjegyzés.

Kevés volt és kevés ma is a felelős, az eredményeket higgadtan értékelő, a hibákat nem kipécéző, hanem feltehető okait is kutató ítélet. Néha az az érzésem, hogy az ítélkezők nagy részének tollát elsősorban nem az irodalom, hanem az irodalmi prekoncepciók szeretete vezérli. Gyakori a következetlenség, nyilván világnézeti és esztétikai megalapozottság hiányában. Megértem én, ha valakinek tetszik a pipázó kertitörpe, hát istenem, de hogy ugyanez az ember más alkalommal miért ront habzó szájjal a fogfájós kutusnak? Ez érthetetlen és nyugtalanítóbb.

A társadalmi feladatokat sohasem osztogatták, azokat felkutatni és vállalni kell. A társadalmi feladatok nem azonosak a társadalmi állásokkal.

Nem érzem úgy, hogy az árnyék árnyékában élünk. Azaz, ha élünk, akkor most már az egész mai magyar irodalom szerves részeként élünk.

— Minden írásod szenvedélyes igazságkeresés tükre. Hiszel-e abban, hogy a művészet megváltoztathatja, megjavíthatja a világot?

— A világot, s benne az embert lényegesen nagyobb erők, kényszerűségnek nevezhető erők változtatják, mint a művészet. A művészet, ha egyáltalán vállalja, és ezért áldozatokat is képes hozni, legfeljebb a világot változtató erők természetét szelídítheti, a kényszerűség eredményét rendezheti be otthonossá. Hogy ezt is még meddig? Nem tudom, de vállaljuk vezérelve a madáchi sorokat: „ember: küzdj és bízva bízzál!” Ne becsüljük le a lehetőségeinket, de romantikusak se legyünk: egy géppisztoly és egy szonett vitájában mindig az első a döntő érv.

— Milyen szerinted a művészet társadalomformáló szerepe, hatalma? Mi a véleményed arról, hogy a statisztikák szerint az értéktelen művek olvasottsága messze az értékesek előtt van?

— Mondjam erre azt, hogy továbbra is úgy építhetünk az emberi ízléstelenségre, mint a kösziklára? Nem ebben látom a legnagyobb bajt. Ha már valaki olvas, akármit, az már nem reménytelen eset: a megfagyott gyermek könnyfacsaró históriá-

ja is okozhat igazi katarzist, és teheti néhány szerencsétlen apróság sorsát elviselhetővé. Abban sem vagyok biztos, hogy meg tudnánk egyezni (talán még mi ketten sem), hogy melyek az értékes és az értéktelen művek. A szívszorító baj az, hogy a jelenlegi népességnek legalább a fele az iskolában ugyan megtanul írni-olvasni, de onnan kikerülve soha többé nem használja ezt a képességét (legfeljebb tájékozódásra, hol lehet automata mosógépet kapni). Ezt neveztem el egyszer ke-servemben „második analfabetizmus”-nak. Állításomat bizonyítanom sem kell: a tanügyi reform, az életmód-kutatások kapcsán felbukkant tanulmányok, felmérések, statisztikák alapján mindenki tud egy csokorra való szinte hihetetlen, megdöbbentő tény felsorolni. Az érdektelenség gyorsabban termeli újja a közönyt, mint az állami dotáció a kultúréhséget. Ha az erkölcsi-etikai következmények alakulását is számba veszem, akkor nekem is jobban tetszik Ady szögre akasztott ostora.

Most van közművelődési törvény. Biztosan lesz eredménye is, de mintha máris hangosabban puffognának a frázispetárdák.

— Mi vezetett el a satíráíráshoz? Kaptál-e, tapasztaltál-e valamiféle visszajelzést a „Motívumnak jó lesz” után azoktól, akiknek írtad, akikről írtad? Lehet-e ma satírárt írni?

— A satíráíráshoz az élettapasztalatok vezettek el. Harminchat éves vagyok, több mint tíz éve vagyok ezen a pályán, most már jól kirajzolódnak a folyamatok is. Talán adottságaim is vannak. Az objektív okok: úgy találom, hogy a társadalmi dinamizmus csökkenésével (bár nem feltétlen velejárója) növekedett a társadalmi képmutatás. A visszacsempészett, jól bevált kispolgári képmutatásformák mellé kialakult jó néhány korunkra jellemző is: elegendő, ha bármely napilapot figyelmesen végigolvasunk az első oldaltól az utolsóig (ahol, mondjuk, az apróhirdetések vannak).

A visszajelzések mindig megbízhatatlanok, de nincsenek tapasztalatok híján. Későbbi munkáimban bizonyíthatom.

Satírárt mindig lehet írni, kivéve azt a helyzetet, amikor maga az élet válik satírává, ekkor a satíra realizmussá lesz. De ez esetben sem beszélnek a satíra lehetetlenségéről (mint

ahogyan a legbornírtabb ember is tüzesen bizonygatja, hogy én kérem, értem a tréfát), hanem olyan írásokat ünnepelnek szatíráként, melyek valójában humoreszkek.

— Tervezed-e újabb szatirikus mű írását?

— Nem. Alapjában véve realista alkatú vagyok. Kíváncsian várom azonban, ki lesz nemzedékemben a következő, aki nekirugaszkodik.

— Végül: a „Mélyútés” hogyan született? Feltüntetted, hogy filmnovella.

— Igen. Bacsó Péter megkérdezte, nincs-e kedvem írni egy filmnovellát. Ilyen „kihívásra” válaszolni kell.

— Lesz belőle film?

— Ki tudja? Most írom a forgatókönyvet, rajtam nem múlik. Azaz, félre a hüvös előkelőséggel: nagyon szeretném.

(Alföld, 1977/3.)

„A lelkiismeretet nem lehet elaltatni”

Válaszol: Nagy Gáspár

— Verseidben, különösen a korábbiakban, nagyon gyakoriak a paraszti életből és a Bibliából eredeztethető motívumok. Mi köt ezekhez a világokhoz?

— Hiszem és tudom, az egész világhoz, a számomra nagybetűs VILÁG-hoz is közöm van, és elsősorban az emberi sorokhoz; az ugandai népfölkelőhöz és a csillagok közt cikázó asztronautához. Tudatosan sarkítok így a mára, de a történelmi koordinátatengely mentén — amíg eljutok kérdésekre válaszoló önmagamig — nem tagadhatom, végig arra a bizonyos „összejt”-re gondolok, amit József Attila a Dunát faggató nagy létfilozófiai versében halálos pontossággal megírt. Arra a folyamatra, amittől kezdve én vagyok, kik által vagyok, és hol élek, determinálva jóra, rosszra. Egyszóval sorsomra, halálomig. Nem tartom sem előnynek, sem hátránynak, ki honnan érkezik, milyen világból hoz üzenetet, csak a rábízottakat hűséggel őrizze, és pontosan tudja, mit kell hírül vinnie. Látok példákat arra, hogyan satírozzák el az indulás színtereit, egykori fehérén világító gyerekarcukat a „bölcs számítógatók”, hogyan fűrészelik föl ismerhetetlen forgácsokká e földhöz, annak egy szűkebb közösségéhez csontokon, halálokon, reményeken átkúszo gyökereiket. Eddigi 28 évem felét egyvégtében paraszti közösségben töltöttem, valódi és kitörölhetetlen emlékeim ebből az időből származnak. Szülőfalum Baltavár, amely a Kőszeg alá vonuló Szulejmánt baltával várta a legenda szerint. A paraszti életet és a Bibliát egész apró gyermekként, ha akartam, ha nem, meg kellett ismernem. Beleszülettem, még hozzá nem valami vidám időkben, amikor a család egyik szavával az eget káromolta, mert megengedte azt a szörnyűséget,

hogy cséplés után jószerével minden gabonát beszolgáltatás fejében a Futurába kocsikázzunk, a másik szavával Bibliát olvasott, szenténeket duruzsolt fülembe, imádságra tanított, talán engesztelésképpen is. Ezek a káromkodó és imádságos szavak voltak az első „nyelvemlékeim”. Erről a világról, megélt élményeimről első verseimben mindent elmondtam. Legszívesebben ideírnék néhányat belőlük, nemcsak azért, mert a verset a leg-hitelesebb följegyzésnek érzem, hanem mert újraolvasva meg-elevenedik előttem a sok egymásra úsztatott filmkocka, és jönnek a csikók, az elsíratott, vidámvásáron eladott kedvencek, jönnek Szent Mihály lován a halottak a családból, rokonságból, huszadik szomszédból, ezüstös füstölt lóbalok utánuk, és értetlenül hallgatom a Circum dederuntot, jönnek a tollfosztók, ahol verebet csempészek a konyhába, mikor már megunom a félfalunyi meséket, jönnek a Luca-napi kívánságok, regölések elég rossz hangon, de szép szöveggel, betlehemezés, ahol mindig az öreg pásztor szerettem volna lenni, aki hatalmas subájában végigzuhan a sárfölddel fölsikált konyhákban, de csak kisjézust tartó szőke angyal lehettem, jönnek a szilveszteri hálaadás utáni korbácsolások, a „husajókeddi” — ahogy nálunk mondták — fánklopások, törekhintések vénlányok házai előtt, jönnek az egykori kiscsizmáim értem, hogy az embermagasságú hóban én tapossak elsőnek utat az adventi harangszó hallatára. Valahogy ilyesformán peregne a film.

Láttam, sőt szüleimmel együtt én is végeztem azt az egyáltalán nem könnyű paraszti munkát. Apám nagy bánatára az aratókaszát már nem vehettem kezembe, mert mire elbírtam volna, már nálunk is aratógépek jártak a földeken. A történelem mondta ki a végső szót a kaszálás kérdésében; apámék nemzedékét — akik már a hatvanadik évükhöz közeledve léptek be a tsz-be — inkább a halál kaszája kerülgeti, és akik még élnek, sok mindent nem értenek, és azt hiszem, nem is fognak megérteni a rohamos, de bizony őket nemigen kímélő változásokból.

Juhász Ferenc szép szavait idézve: nekem is csak „szerelmes hazatántorgásaim” voltak életem második 14 esztendejében; iskolai szünetekben, jelesebb ünnepekre, őszi betakarulás-

kor. Láthattam, mennyit változott az a település, közösség, előnyére s hátrányára egyaránt. A gyerekkor élményeit — amelyeket mostohább történelmi időkben szereztem — összevethettem egy más világgal: hogy semmi okom ne lehessen a mitizálásra. Úgy érzem, az a közösség az ötvenes évek kemény megpróbáltatásait jobban állta, mint ahogy a hatvanas évek mélyebb rezdüléseit. Idegileg, erkölcsileg fáradtak el? Egyszer majd valaki megírja a magyar parasztság ezen évekre eső történetét, s akkor majd erre a kérdésre is válaszolni kell. Talán megállapítja, hogy lélekben idejekorán megszűnt, kapitulált ez a parasztság. Idegszálaim is ehhez a közösséghez, közösségsszórványhoz kötnek, tehát a dolgok ilyen oldaláról is közöm volt, közöm van hozzájuk.

— *Milyen korai, egyéniségedet jelentősen alakító élményekre emlékszel?*

— Ami gyerekkoromban történt velem, legyen szép vagy keserű élmény, belém ivódott kitörölhetetlenül. Álltam éjszakai őrségen öt éves fejjel pokrócba bugyolálva az ötvenes években. Akkoriban divat volt a gyújtogatás, s a falu legmagasabb dombjáról figyeltük, hol lobban lángra egy szalmakazal vagy pincetető. Én csak figyelő voltam, a horpadt rézkürtöt a „nagyok” fújták.

Nagy élmény volt, amikor először vonatra ültem a zalabéri állomáson. Ehhez megyehatárt is át kellett lépnem, Vasból Zalába. És ment velem a gőzös Kanizsára, ahol a nyári vakációt töltöttem nagynénémnél. Több éve már Pesten élek, de igazi városképzetet még ma is Nagykanizsa jelent. Mindig úgy tértem vissza a faluba, mintha az egy-két hét alatt Kolumbusz Kristófként tízszer fölfedeztem volna Amerikát. Meséltem is pajtásaimnak, akikkel napszámra iskola után is tehenet őriztem, hogy mi mindent láttam, s főleg amit a városról kitaláltam. A tehenek nyugodtan legeltek, mi majsoltuk a zsíros kenyeret, lopott gyümölcsöt, s néztük az oda kéklő Somlót. Tudom, a Somlót nagyon gyakran nézegettem, mintha már akkor láttam volna, hogy mögüle költők repültek föl. Mintha tudtam volna, merre van Iszkáz.

A nyolc osztályt befejezve képletesen, de valóságosan is a tehenek farától kerültem a pannonhalmi gimnáziumba, hogy négy esztendeig PAX feliratos diáksapka alatt némi „tudomány” rám ragadjon. Ez volt szüleim és a rokonság óhaja, akarata. Először azt hittem, hogy szégyenemben megszököm, amikor megismerkedtem a hosszúra nyúlt, már könyvtárszobákat látott városi fiúkkal. De a történelem, az ezeréves kövek marasztaltak. Kíváncsiságom is nőttön nőtt, mindennek a végére akartam járni. Silabizáltam a Tihanyi alapítólevél egyetlen mondatát, s minden utat hadiútnak képzeltem, órákon át bámultam István koronáért nyúló kezét, és próbáltam 14 éves fejjel felfogni, mit jelentett ennek a népnek a II. Szilveszter pápától küldött királyi korona. Itt tudtam meg, hogy mi miért olyan stílus, a román és gótikus falak között milyen a visszhang, hogyan zeng a gregorián. A főkönyvtár annyi kincse közt legjobban Veres Péter szavai vésődtek szívembe, amelyeket ottjártakor a vendégkönyvbe írt: „Jólesik szegény magyarnak ezer évre visszanézni.”

Élmény volt az is, és sok mindenre tanított, hogy érettségi után egy évig raktári segédmunkás voltam Szombathelyen, hogy főiskolás koromban eljutottam Szatmárba, a szatmárcsekei temetőbe egy filmes kamerával. Mindezek biztosan alakították egyéniségemet is, meg a baráti kézszorítások, a példák, akikre odafigyeltem, akiktől tartást tanultam, legyenek élők vagy holtak.

— Egyik *ars poetica* igényű versedben írod, hogy akit „az álmokba beléfogtak... a hegyeknek vegye útját, de őrizze millió szemmel a pusztát”. Mit jelent neked ez az elkötelezettség?

— A szó, hogy elkötelezett, nálunk sokszor nevetségesen hangzik. Okkal, mert annyi érdemtelennek adományozták már oda. Én nem köteleztem el magam. Szeretném, ha csak hűséges tudnék lenni, és ebből az alapállásból írni a verseket, költőként hegyeket megmászni, és legjobb álmaim szerint új hegyeket hordani szavaimból. Sok mindenben múlik, sikerül-e. Előszörban rajtam áll, a hegy anyaga és magassága tehetségemből épül, és tehetetlenségemtől omolhat össze. (De a tehetetlenség, vagy annak érzete is — bizonyos tényezők miatt —

akkora lehet, mint a hegy.) Ügyemet, ügyünket igazán a hegyről nézve képviselhetem, onnan látom fehéren-feketén azokat, akik erre a költői expedícióra küldtek, velük vagyok „elkötelezett”, hozzájuk akarok hűséges lenni.

— „Koronatűz” című kötetedben erősen érezni Nagy László művészi ösztönzését, s mások — Kondor Béla, B. Nagy László, Tamási Áron, az „Elérhetetlen föld” és a „Kapuállító” költői — vállalt közelségét; később emlékezetes verssel köszöntötted Kormos Istvánt, Jékely Zoltánt... Mit jelentenek számodra ezek a művészek? Kiket tartasz legfontosabb kortársaidnak?

— Megvallom, ha Budapesten születtem volna, a képlogikám jobban az aszfalthoz közelítene, mint mondjuk a fűhöz. Azt hiszem, ez természetes is, s ezzel úgy gondolom, elárultam, hogy akarva-akaratlanul is miért érzek rokonságot az említett művészekkel. De nemcsak velük. Az *Elérhetetlen föld* és a *Kapuállító* megjelenésekor Budapesten és Sepsiszentgyörgyön „édes bátyáim” nagyon az én gondjaimat, reményeimet is mondták. Hogyne figyeltem volna hangjukra! Érdekes módon, Nagy László *Arccal a tengernek* című kötete alapos átolvasásra csak a két antológia után került a kezembe. Egy hétig hátat fordítottam a szombathelyi tanítóképző előadótermének. Betegszobába feküdtem, pedig csak az izgalomtól voltam lázas. Aztán „belebetegedtem” a versek gyönyörűségébe. Már nekem is fájt a szívem, mint a költőnek *Az angyal és a kutyák* című versében, és mintha csoda történt volna, a betegszoba ablakából láttam, hogyan szakad kint novemberben a hó. Lavinaként sodorták ágyamat az olyan versek, mint a *Születésnapra*, *Jártam én koromban, hóban* vagy a hosszabbak közül a *Rege a tűzről és jácintról*, *Búcsúzik a lovacska*, *A Zöld Angyal*. Kormos István verseit szükségszerűen még később ismertem meg. A *Szegény Yorick*, gondolom, csak olyan tudatlanoknak jelentett óriási meglepetést, mint amilyen én voltam. A nevét se hallottam addig. Mintha egy másik bolygóról érkező ember, akinek esze ágában sem volt költőnek lenni — titkolta is majd húsz évig —, mert ott a költő fogalma ismeretlen, a leg-hajlékonyabban kezdene magyarul beszélni, megszegyenítve minden szófacsarót. Az *N. N. bolyongásai* megjelenésekor már

láthattam a kalaplengetést, a hivatásos fogadók és a szépszá-
mú néző-olvasóközönség is — úgy érzem — őt tette meg a
mai és holnapi „versenyeken” az egyik befutóra. Verseit most
nem sorolom, fejből is idemásolhatnék jó néhányat. Nemrég
olvashattam egy csodálatos versét, a *Kornisi pásztorokat*. Töp-
rengek azóta is, írt-e már ennél szebbet, keményebbet? Jékely
Zoltánt is csak a legnagyobbakkal tudom mérni. Olyan első
kötettel, amilyen az övé volt, nemigen rukkolt ki magyar köl-
tő a XX. században Az *Éjszakák* verseiben már 1936-ban min-
den készen volt, ami csak Jékelyre jellemző. Az a formaérzék,
az a lány szomorúság, az a különös, borzongató nosztalgia
egy eltűnt világ után és a mindenütt ott libegő halál árnyéka.
Tudom, hogy nemzedéktársaim közül sokan nem ismerik ezt
a nagyszerű költészetet, pedig mindnyájan tanulhatunk tőle.
Ki írta volna meg helyette — a számomra különösen kedves
— *Enyeden ősz van, Csontjaimhoz, Nizsinszkihez, A Rue de Lan-
neau-i szállodában* vagy *Az utolsó szó keresése* című verseket?

Tamási Ábelét még általános iskolás koromban elolvastam,
de a nyelvi zamatot igazán csak később, a novellákban érez-
tem meg. Néhányat én versnek tartok. Szervátiusz Jenő Tamá-
si síremlékére a *Kicsi Mókát* is ráfaragta; aki nézi, annak is fű-
szálát húzogassanak ereiben, mint a szerelmes fiatalnak. Ta-
mási nyelvével életre „csiklandozta” — mint ama fűszál — a
haldoklót is, az anyanyelv tágas otthonát hagyta egy népre.
Egy ifjú író pár évvel ezelőtt az Új Írás körkérdésére büszkén
kijelentette, hogy számára Tamási nem jelent semmit. Ez azért
is érdekes és szomorú, mert egy tüntetően „nyelvészkedő” fia-
tal író mondta ezt a magyar nyelv egyik legnagyobb mesteré-
ről. Szerencse, hogy például Sütő András ivott a Hargita tövé-
ben fakadó forrásból.

Ahogy soroltam: emberi, költői példákat láttam, látok szép
számmal. A neveket sokszor nevetségesen takargatjuk, divat
lett azt hinni, hogy velünk kezdődött és velünk fejeződik be a
magyar költészet. Sőt, a magyar költészetet sokan provinciális-
nak érzik, inkább említenek egy hatodrendű külhoni költőt —
ha már nevet kell mondani —, és rákérdeznek arra, ki is volt
Balassi, Berzsenyi vagy Sinka István. Elmondhatom, hogy ne-

kem az említetteken kívül igen sokat jelentenek Csoóri, Ratkó,
Bella, Utassy, Döbrentei villódzó, elevenbe vágó versei. A fel-
sorolt nevek számomra a mélységet jelző bóják abban a ten-
gerben, amit magyar költészetnek nevezünk, s ha én valamit
fel akarok hozni a mélyről, túl a bójákon, a legismeretlenebb
„új vizekre” kell merészkednem. Ha ennyi elszánás nincs ben-
nem, jobb, ha a partról gyönyörködök a hullámokat lovagló
sirályokban.

A holtak nálam külön kategóriát jelentenek. A tragikus ha-
lálók különösen megrendítenek. Megrendülök, befelé zokogok.
Nem tudom megérteni, hogy így kellett történnie. Nem tudok
beletörődni a sorozatba sem, miért pont ők, a „legigazabb
gárda” hagy el bennünket. '61-től, Sarkadi halálától micsoda
névsorunk van már! Félek ilyen értelemben a jövőtől. A teme-
téseken már hallottam hamarosan beváló jóslatokat. A megha-
lók, meghalni készülők elé egyenként nem állhatunk oda, a
dolgokon máshol kellene igazítani. S legyen jogunk elsíratni
őket! A szaporodó sírokat a hátrahagyott műveken túl is üze-
netnek, utolsó figyelmeztetésnek vegyük. Az élők dolga, hogy
az egy lapsos nekrológok mindent ellepő és összebékítő ködéből
a halálók mélyebb okait is felkutassák, és ne higgyék el úton-
útfélen, hogy a halál — az önként választott — csak megfuta-
modás, gyávaság. Végérvényesen csak életünk és halálunk
van. Én a választások között nem teszek különbséget. Élek, s
nincs jogom ítélni azok fölött, akik a nagy mérleg egyik
serpenyőjébe a pusztta életüket tudták odatenni a kívánt
egyensúly végett.

— *Verseid gazdag történelmi és művészi örökséget asszimilálnak.*
Miben látod a hagyomány szerepét a mai művészetben? Mi az oka
ennek a — nemzedéktársaid jelentős részénél is tapasztalható — ha-
gyománycentrikusságnak? Összeegyeztethető ez a korszerűség igényé-
vel? Mi a korszerűség kritériuma?

— Vannak, akik az örökséget megtagadják, legyen az törté-
nelmi, művészi örökség. Én nem akarok közéjük tartozni, de
szépítgetni se szeretném azt, ami tényként adott. Ebben a kér-
désben jelen pillanatban is nagy zavart érzek, igaz, különböző
viták jócskán megzavarták még a jó ügyért hadakozókat is;

sokszor rossz formát, eszközt választottak, s ezzel elriasztották a hozzájuk közeledőket, főleg a fiatalabbakat. Tehát a hagyománycentrikusság véleményem szerint a nemzedéktársaimnál jórészt nincs is meg, vagy furcsa módon keverten jelentkezik. Akik erre utaznak — és ők vannak többen —, könnyűszerrel kikezdhetik, bár sok erkölcsi alapjuk nincs rá. Az irodalomtól kicsit távolabb téve a példát: a népzene, a táncházak, egyáltalán a népi, paraszti kultúra '70-es évek elejére eső természetes reneszánszát — amely igazi közösségeket hozott össze — könnyedén és gátlástalanul megkérdőjelezték. Csak az elenyésző százalékban fellelhető divatra koncentráltak. Félték, félnek olyasmitől, amit a népi kultúra igazi ismerete föl sem vetne. Az igazi internacionalizmus kialakulásának első elengedhetetlen feltétele, hogy azt tudjuk, milyen ápolandó értékeink, erkölcsi, szellemi tartalékaink vannak, amelyekre még mindent fel lehet építeni, ép lelkű fiatalokat nevelni. Szinte már közhelyszerűen a korszerűség és a hagyomány kérdésében a bartóki modellre tudok hivatkozni. Aki érti és pontosan érti, annak mindent elmond, és a mindenről beszélő zenén túl is szabályos tételekben lefekteti a magyar és a Duna-tájon lakó népek parasztzenejének a korszerű műzenébe való beépülési módját, kristálytisztá szabályait. Legjobb, legnagyobb költőink, művészeink — s itt már a filmet is említhetem — ezt a dialektikát, a dialektikához való hűséget sohasem felejtették el. Sem tartalmi, sem formai szempontból.

A korszerűsége — amíg én verset írok és olvasok — első sorban a mondanivalót kérem számon. Korszerűség, modernség, könnyedén dobálózunk ezekkel a szavakkal, és sokszor csak a pillanatnyi ötleteket, formai trükköket merítik ki a modernnek kikiáltott művek. Azt is szoktam mondani, hogy pár költőnek elhiszem, ha végigmegy kézenállva a Váci utcán: ez most neki a vers. De én ismerem azt is, amit addig írt. Az szomorít el, amikor rengetegen innen akarják kezdeni, anélkül, hogy valamit mondtak volna akár egy kijelentő mondat erejéig is. S hogy a tartalom felől közelítettem a korszerűséghez, ehhez különösebben nem kell magyaráznom, hogy itt a Dunamedencében, egyáltalán Közép-, Kelet-Európában a múltban

sem, a jelenben sem formai bukfeneket, happening-mutatványokat várnak az égető kérdésekre. A stílus természetesen változik. Már Ady óta is mennyit; mi másképp nyúlunk a képi tartományokhoz, egész szavakból mesterséges szórancsokat gyártunk, talán a kimondhatatlan érzékeltetésére is, vagy csupa infinitívussal szólunk, nyelvüket felejtő magyar vendégmunkások elégiájaként, mint tette volt Domonkos István korszakos nagy versében, a *Kormányeltörésben*. (De micsoda tartalmat hordoz ez a „versdadogás”!) Talán érzékeltettem, hogy mindent meg lehet csinálni formai trükként — már mindent ki is találtak —, kezdve az üres papírlapra az „olvasó” által odaképzelt verstől a számítógépekbe betáplált információk pizskaként létrejött számversekig. A „mellékmondatok” korában — valaki nagyon szellemesen írta — mégis az igazi „főmondatok” kimondására kell vállalkozni. Ez a korszerű költészet.

— *A nemzetiségi magyarság kultúráját jól ismered, s szíveden viseled gondját. Miért tartod ezt fontosnak? A szomszédos országok magyar irodalmából kiket tartasz az egyetemes magyar kultúra szempontjából is nagy jelentőségűnek?*

— Természetesnek, magától értetődőnek tartom, hogy ahol a magyar nyelvet beszélnek, műveikben őrzik, legyen az ettől az országtól bármennyire messze is, arra én lehetőségeim szerint figyeljek. Tehát az Illyés által emlegetett síp minden ágára. Legkivált azokra a dallamokra, amelyeket itt a közvetlen szomszédságunkban, szinte karnyújtásnyira játszanak. A jól hallhatóság lehetőségei lassan tíz éve megteremtődtek. Talán kicsit jelképes is, hogy én eddig északra Podolinig, kelet felé Konstancáig, azaz Tomiig jutottam. Marin Sorescuval és Ioan Alexandruval verseket szavaltunk a Fekete-tengernek, életem első valóságos tengerének, mint ahogy szegény száműzött Ovidius tehette hajdanán. Mi vidámabbak voltunk, s főleg én, mert ez a két kiváló román költő az erdélyi magyar irodalom műveiből „vizsgáztatott”. A tenger a tanúnk, hogy jól kérdezték, s hogy talán jól is vizsgáztam. Podolin, ez a ködbe burkolózó kisváros, ahol szüntelen Krúdy úr cipőkopogását vélttem hallani a Poprád karcsú hídján átmenőben. Itt a folyó

mellett autózva, megszállva a kisváros — emlékeihez egyáltalán nem méltó — szállodájában, ottani barátaimmal a kisebbségi létről beszélgettünk. Ha most gondolatban Podolin és Tomi között meghúzzuk a félkörívet, szépen kijelöljük a Kárpátok gerincvonulatát, ahol ilyen és hasonló kérdésekre felelnünk kell. Nem kerülhetjük, s egyetlen nép se kerülheti el, legyen az kisebbség vagy többség. Mert ha ezeket a kérdéseket nem gondoljuk végig, mormolhatom, csikoroghatom magamban rögtön Farkas Árpád idevágó sorait: „... a Keleti-Kárpátokból bésöprük a remetét.” Ennyi bevezetés után kisebb névsorolvasást is tarthatok, amely konkrétabb válasz kérdésre. Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvével indult el a meglepetések lavinája: mit is lehet a szomszédos országok magyar nyelvű irodalmától várni. Erdélyből még korszakos jelentőségűnek érzem Bálint Tibor, Szilágyi István és Király László műveit. (*Zokogó majom, Kő hull apadó kútba, Kék farkasok*). Költészetben ideszámítom Kányádi Sándor legszebb verseit, Szilágyi Domokos — sajnos 38 évesen a házsongárdi temetőbe került — génuszát, de legkivált a *Bartók Amerikában* című hatalmas versét. Fiatalon is nagyon sokra hivatottnak vélem Farkas Árpádot és Magyar Lajost, aki már megírta emlékezetes naplóját Kőrösi Csoma Sándorról. Hadd idézzek belőle néhány sort, amelyet legfontosabbnak érzek minden magyarul író költő számára, és amely eldönt minden hülye vitát, kesergést nyelvünk bezártságán, fordíthatatlanságán: „Akit feldob magából a nép, / az nevében akarjon nagyot, / kit érdekelne különben Bokharában, / hogy székely-magyar vagyok!” Sütő András két nagyszerű drámája mellett Kocsis István művei is a magyar drámairodalom élvonalába tartoznak.

Vajdaságból Gion Nándor regényét, a *Virágos Katonát*, Domokos István már előbb említett *Kormányeltörésben* című versét és a Symposion nemzedék néhány esszéjét maradandónak ítélem. Szlovákiából mondhatnám alaptétel Fábry Zoltán egész munkássága, „korparancsa”, amely Stószról ma is fényesen ragyog, s élte a legjobbakat. Igazi nagy alkotásként tartom számon az áttelepítésekről szóló Dobos László-regényt, a *Földönfutókat*, és az én világomra is fényt vető *Vajúdó parasztvilágot*,

Duba Gyula hont-füzesgyarmati tudósítását. Fontos üzenetet hordoznak Tőzsér Árpád versei, s ott sorakoznak az *Egyszemű éjszaka* legjobb fiataljai is, akik közül leginkább Varga Imrétől várom első nagyon jelentős kötete után a még nagyobb „dobást”. Kárpátaljáról Kovács Vilmos nevét említhetem, regénye és néhány jelentős verse alapján. Hasonlóan gondolok Határ Győzőre is, aki ugyan nem szomszédos országban él.

— *Verseidben rokonszenves és magas mértékű erkölcsiség nyilatkozik meg. Hiszed-e, hogy ez „társadalmasítható”, hogy a költészet befolyásolni tudja a társadalom erkölcsét?*

— Sajnos nem nagyon hiszek benne, mert tudom, hogy a nagy „hegyibeszédek” is csak ott érhetnek valamit, ahol van tisztán tartott fül, előkészített, fogékony szív, lélek. Erre mondják — az ilyen mesterségeket gyanús szemmel méricskélők —, hogy meg akarjuk váltani a világot. Németh László azt az ethoszt is meghirdette, amelybe építeni lehetne, sőt kellene. S ez nemcsak a művészekre, de minden szellemi emberre kell, hogy vonatkozzon. Bár hangsúlyozom, kevés hitem van a megváltásban, de a változtatás, a javítás lehetőségében hinnem kell. Valójában a versek engem egyre jobban megváltanak, s az erkölcsi tartáshoz, amit egy nagyobb vers kiolvaszt belőlem, ahhoz már minden áron ragaszkodom. A nagy alkotók, bizonyos fogékony korokban az egész társadalomra tudtak hatni. A művész szempontjából ez lehetett az ideális. De ehhez nagyon össze kellett jönnie minden körülménynek (mondjuk a görög poliszban).

— *Költészetedben bizonyos motívumok — például a halánték, előtérbe kerülnek. Mit értesz azon, hogy „minden igaz költő halánték / hatalmasoknak csupán csak játék...”?*

— A halánték egyszerűen — mint minden embernél — a legérzékenyebb pontom. Tudjuk, oda kisebb ütés is halálos, és mégsem menekíthető minden áron. Ezzel mindenkor számolni kellett. Sok minden változott az elmúlt 32 esztendőben, de a konfliktusok néha ma is elkerülhetetlenek. S ebbe ismét bejátszik az, hogy mi hol élünk, s itt már idegszálaink is történelmi gyökerekre, bukott forradalmakra, politikai félmegoldásokra, művészi tragédiákra vannak felhúrozva. Ezen a tájon

egy csomó akna még szétszerelésre vár, és olyan bonyolult a szerkezetük, hogy se a hatalom, se a művész önmaga feladása nélkül nem vállalkozhat a hatástalanításra. Valaki egyszer szellemesen fogalmazta, hogy errefelé, szemben a nyugat-európai országokkal, kisebb a színpad, de nagyobb az akusztika. Gramsci, a kiváló marxista teoretikus a politika és a művészet lényegi különbségéről írt; az emberi lélek más-más tartományait célozzák. Néha úgy érezhetjük, hogy jelentős művek sem kapnak megfelelő visszhangot, szinte már „profi manipulációval” siklanak el mellettük. Tehát a színpad is nagyon látszik. S ekkor bizonytalanodik el az ember; csaknem mindent kimondhat, s ilyenkor lesz végtelenen elkeseredett vagy nevetségesen illuzionista. Aki közép-európai költő, éljen bármely korban, versei között ott kell, hogy legyen — ha szükség van erre — az a bizonyos „küldetéses vétő”, az a tudat, hogy a lelkiismeretet nem lehet elaltatni, a népet az ő segítségével nem lehet becsapni, mert ezen a tájon az idő, de sokszor a történetírás is, a művészek, költőkön kérte számon a társadalom ballépéseit. Tehát a tehetetlenségünk sokszoros. Persze a költő azt teheti, hogy a legjobb tehetsége szerint ír verset. Témáját ma szerencsére senki nem jelöli ki. De egyik szeme mindig a múltra tekintsen, a másikat a jövőre fűgessze, s teljes lényével a jelenben éljen. A jelent a múlt tapasztalataival (művészi, politikai, társadalmi) vesse egybe, s a jövő álmaival állandóan igazoltassa. Észrevételeit pedig legfőbb megbízójának, a népnek jelentse. Balassi Bálinttól József Attiláig ez volt a rend. Hiszem, hogy ezután se változik az alapvető költői hivatás, bár a szerep háttérbe szorul, vagy szemérmesen maszkot ölt.

— A társadalmi érvényű cselekvés heveny igénye korábbi verseidben az erő és szomorúság kiegyenlített vetületében szólalt meg, az újabban a passzivitás, „helybenzábanfutás”, fontolgatás ellen az irónia is fontos szerepet kap. Nemzedéked vonatkozásában miben látod a társadalmi érvényű cselekvés fő akadályát?

— A nemzedék tökéletesen megosztott. Nem tudom, lehet-e így igazán beszélni róla. Csupán korban azonos emberek laza gyülekezetéről, akik nem sokkal a II. világháború előtt vagy

után születtek. Ami ebből a szétszórtságból irodalmi szinten jelentkezik: hogy nincs határozott profilú folyóiratuk (igaz, most egyetlen nemzedéknek sincs), akár hibáztatható elképzelésekkel is, de ahol érezni lehet, hogy koncepciót alakítgatnak. Ismét Németh Lászlóra kell, hogy hivatkozzak, aki a *Tanú* indításakor *Előszavában* a „tisztátalan írások szomszédságát” emlegeti. Nálunk ezt most sokszor a szerkesztői gyakorlatban a „nyitottság” címszóval, minden érték megbecsülésével fordítják ellenkezőjére. Sajnos az együtt jelentkezőkre — ha akadt erre példa — úgy tekintettek, mint akik kirekesztenek másokat. Szerintem a nyílt vállalás vagy az elutasítás tisztességes. A klikkek fű alatt dolgoznak, s tagjaik szorgalmas gyökérfúráselők. Az egység ezért is tűnik sokszor hamis pátosznak és megtévesztőnek. Az egészséges irodalmi életben viszont őszinte társak találkozhatnak, vállalhatják egymást, s jó ügyeket erejük összeadásával sikerre is vihetnek. Ilyenre példát az előtünk járó nemzedékből sem sorolhatok. Igaz, egyedül is lehet kitartóan dolgozni. De az sokkal nehezebb. Talán ezzel a pesszimista fejtegetéssel magyarázatot adtam a „nemzedék” társadalmi érvényű cselekedeteinek akadályairól. S hogy újabb verseimben többet ironizálok, ez is ezzel magyarázható. De nálam az irónia elég keserű. Sokszor sírásba is fulladhatna a tehetetlenségem miatt.

— „Őszi halántékfűzér” címmel összeállítottad második köteted. Mikor jelenik ez meg, s mivel gazdagítja a „Koronatűz” világát?

— A cím még nagyon ideiglenes. Talán a halánték szó benne marad. Megjelenéséről semmi biztosat nem tudok. Ha van előrelépés, azt majd eldöntik a kritikusok. Saját teljesítményét az ember igazán nem tudja megítélni. Az első kötetben, ha nem mondom ki bizonyos dolgokat, megfulladok mostanra, vagy ha azt a lépcsőt átugrottam volna, ez az ugrás okvetlenül lábtöréshez vezetne. Az új versekben a külső leltár után a belső lett teljesebb. Személyesebb vallomásokra is rákényszerített az életem. De például az alapvető történelmi érzékenységem az itt és most relációjában sem hagyott el, csak jobban rajtam szűrődött keresztül. Így hitelét is nagyobbban érzem.

De ezekkel a feltételezésekkel nem akarom könnyíteni leendő kritikusaim feladatát, ítéljenek ők meg.

(Alföld, 1977/4.)

„Egyforma esélyeket a társadalomban”

Válaszol: Balázs József

— Elöljáróban szeretném neked elmondani, hogy rossz interjúalany vagyok, és interjút adni nem szeretek. Ami istenigazából foglalkoztatja az embert, azt úgysem mondja el. Kevés embert jellemez az a képesség — engem egyáltalán nem —, hogy a legbensőbb titkait fegyelemmel, a nyomdai megjelenéshez illő érvényességgel mondja el. S ezen túlmenően van még egy másik aggályom is: a múltkoriban Bella Istvánnal beszélgettem, s ő kifejtette, hogy ma — 1976-77-ben — nagyon jó fiatal írónak lenni. A könyvek megjelennek, az ösztöndíjaknak se szeri, se száma, a színházak, a rádió, a televízió, a filmgyár és még sok intézmény meghívásos pályázatokat hirdet — sokszor kizárólag — fiatal írók részére... Azt már nem tette hozzá, hogy ez valóságos Kánaán...

Igaza lenne Bella Istvánnak? Én például naponta több levelet kapok, mint régebben évek alatt. Volt olyan napom, amikor egymás után három újság is interjút akart velem készíteni, s mivel kevés az időm: előfordul, hogy letagadtatom magam a telefonban... Nem tudom, hogy a hozzám hasonló korú és helyzetű ember ilyenkor hogyan viselkedik, de számomra ez rendkívül terhes, s ami ennél sokkal fontosabb — és ide akarok kilyukadni —, gyakran úgy érzem, hogy ez egy csinált dömping. Most valahogyan mi vagyunk a napirenden — a fiatal írók —, de lehet, hogy a következő hónap elején valamelyik reggel egyszerre csak elfelejtik, hogy egyáltalán a világon vagyunk. Sorolhatnám tovább kifogásaimat az interjúadás-szal szemben, de ha már vállaltam, akkor csak kérdezz...

— A kívülállók számára teljesen váratlanul jelentél meg egyszerre három regénnyel is. Mi előzte meg ezt a hirtelen berobbanást?

— Nem az én hibám, hogy egyszerre — illetve gyors egymásutánban — jelentek meg ezek a kisregények. A *Koportost* például visszaadta az egyik kiadó — hosszú hónapokig ült rajta, a kiadóknál szokásos határidő utolsó percében válaszoltak —, azt írták, hogy esztétikailag gyenge, így nem jelenhet meg. Aztán barátaim segítségével eljuttattam egy irodalmi folyóirathoz — mondanom sem kell, hogy itt is hosszú hónapokig olvasták, pedig még lassú tempóban is elolvasható három óra alatt a kézirat —, s itt először azt a választ kaptam, hogy a *Koportos* hosszú, én ismeretlen ember vagyok, van nekik elegendő olvasnivalójuk: Illyés Gyula, Déry Tibor, Németh László... Azt — érthetően — fontosabbnak tartják. Aztán később azt is megtudtam, hogy azért nem olvasták el, mert csúnya barna papírra gépeltettem. Ezután felhívtam telefonon az egyik ismerősömet egy másik irodalmi folyóiratnál, ő azt válaszolta: ha nagyon jó lenne az írásom, akkor is másfél év, két év múlva jelenne csak meg. Így azután — ekkor a Magyar Papír című üzemi lapnál dolgoztam — Bella István javaslatára (együtt dolgoztunk ebben az időben a lapnál) s az ő közvetítésével Raffai Saroltának küldtük el a *Koportost*, Bella írt hozzá ajánlólevelet... Raffai Sarolta pár napon belül válaszolt, majd a Forrás teljes terjedelemben közölte az írást. Ezt követően a Szépirodalmi Kiadó — igen hamar — elfogadta közlésre a regényt, s amíg ez tartott, addig én már elkészültem a *Magyarokkal*, sőt a harmadik regényemet is — már-már — befejeztem. Elnézést kérek, hogy ilyen hosszan válaszolok erre, de így is csak ezeknek az éveknek a vázlatát tudom elmondani. Hogy bennem mi zajlott, s hogy én közben hogyan éltem, arról most nem beszélek... Ha tehát így tekintjük a megjelenést, akkor azt hiszem, berobbanásról szó sem lehet.

S hogy mit csináltam a *Koportos* megírása előtt? Ezt a kisregényt huszonnyolc éves koromban fejeztem be, de a kisregény vázlatát, egy filmnovellát már egyetemista koromban megírtam. Én — azt hiszem, 10 éves koromtól kezdve — filmrendező szerettem volna lenni. Sokat lehetne beszélni arról, hogy miért, hogyan jutott eszembe, most inkább csak azt említem meg, hogy a filmfőiskolára sokszor jelentkeztem. Mindig eluta-

sítottak. Aztán, amikor már láttam, hogy a főiskola engem sohasem vesz fel, kétségbeesve kapkodtam minden lehetőség után. Leveleket küldözgettem mindenhova: a római filmfőiskolára szerettem volna kijutni, de kapcsolatok híján ez nem sikerülhetett. Akkoriban már — az egyetem utolsó évéről beszélek — a fejemben mozogtak azok a regénytervek, amelyeket pár évvel később megírtam. Elképzelhetőnek tartom, ha egy másik országban élek, már lehet, hogy rendezhettem volna... Nem biztos... Huszonöt évesen állandóan az járt a fejemben: ha nem próbálok meg minden lehetőséget, idővel megfojt a nosztalgia, hogy nem lehetek filmrendező. Most már persze más-képpen látom ezt, de azért mégsem tudom bizonyosan eldönteni, hogy mi lett volna a jobb...

— Egyik napról a másikra váltál nemzedéked legtöbbet emlegetett írójává. Mit jelent ez számodra? Milyen érzés? Milyen súlya van?

— Ahogyan egyre gyakrabban emlegették a nevemet, azzal egyenes arányban változott meg körülöttem a hangnem. Én ugyanúgy éltem, mint annak előtte, de a környezetem furcsa mondatokkal, megjegyzésekkel, utalásokkal folytatott velem párbeszédet. Ez annyire elkésérített, hogy legszívesebben elutaztam volna — legalább két évre — valamilyen lakatlan szigetre. Mintha én lettem volna az oka, hogy nem születnek százával a remekművek, s hogy útjában állok mindenkinek... Már-már imádkoztam, hogy legyen mindenkinek sikere, jelenjen meg mindenki, akkor — s ebben bizonyos vagyok — jobban elviseljük egymást... Aztán rájöttem, hogy ez mindig így volt, s hogy ezzel nem kell foglalkozni. Persze, nem tudom megállni, hogy ne mondjam el — amit egyébként már mátészalkai gimnazista korom óta tudok —, hogy a mi állampolgárainkban, akár értelmiségi, akár más — úgy tűnik — erős hajlandóság van a pitiánerségre, a sunyi kisszerűségre, az idétlenkedő irigykedésre. Az egész dolog — azt hiszem — szociológiailag a legtanulságosabb, hiszen ezek a dolgok — egyébként az élet minden területén — az általános kulturáltságot, a gondolkodásmód színvonalát mutatják meg... Ha a dolog súlyáról kérdezel, akkor már bonyolultabb a helyzet... Éppen, mert emlegették a nevemet, egyik barátom megjegyezte:

vigyázzak, nehogy úgy járjak, mint sokan mások előttem, kikiáltották ilyennek és olyannak, aztán egyszerre csak szóba sem hozták a nevüket. Az emberek elegáns elejtésének kidolgozott technológiája van nálunk, mondta. Erre azt válaszoltam, hogy nem érdekel engem semmiféle technológia, én sem most, sem a jövőben nem kérek meg senkit, hogy a nevemet említse, csak az az egy kívánságom van: ha az írásaim elérik a megjelenhetőség szintjét, akkor jelenjenek meg. Hazudnék persze, ha azt mondanám — vagy bárki azt állítaná —, hogy a név gyakori említése nem okoz feszültséget... A magyar kritikai gondolkodásmód egyik háttorzongató logikája, hogy mindig a legjobbnak ítélt íráshoz hasonlítják az újabbakat. Ilyenformán — mert ezt tudom — az elbizonytalanodás lehetőségét állandóan érzem. Az is igaz — és ezen sokat gondolkodtam már —, ha látom, hogy nem megy az írás, akkor leszek annyira bátor, hogy abbahagyom.

— *Regényeid színhelye lényegében azonos, a Tisza, a Kraszna, a Szamos háromszögébe zárt emberek világát írod. Mi flúz ehhez a tájhoz és embereihez? Mit kaptál itt, a szülőföldeden? Miféle parancsokat?*

— Én szeretném remélni, hogy nem a Szamos menti emberekről írok, hanem olyan emberekről, azokról az emberekről, akik a Szamos vidékén laknak. Nem tudom, hogy érezhető-e a különbség a két dolog között, de én elsősorban emberekről szeretnék írni, s az, hogy hova valók, hol születtek, s hol halnak meg, csak sokadjára fontos... S különben is: aki egyszer a fejébe veszi, hogy valamilyen jelrendszer segítségével valamiféle látomást akar közölni a világról, az csakis abból gazdálkodhat, ami az övé; a saját megérzéseiből, felkészültségéből, megfigyelőképességéből, egyszóval önmagából... Ördögi és ugyanakkor pofonegyszerű dologról van szó: a rendszerezni tudásnak, a valamilyen célból működtetett kreáló képességnek az alfája és omegája önmagunk ismerete. Mindig saját magunkból indulunk ki, és oda térünk vissza.

Most persze mondhatnék neked olyasmit, hogy — mert bizonyára így van — a Szamos a világ legszebb folyója, s hogy én most már azokkal a természeti élményekkel élem le az éle-

temet, amiket a Kraszna mentén átéltem és átélek. Valószínűleg nem túlzás azt sem mondani, hogy ennek a vidéknek eléggé ismerem a történetét, a geográfiáját, különösképpen a gesztus, a lélek geográfiáját... Sorolhatnám tovább, de hát ezek természetesen alakultak így, hiszen ott nőttem fel, oda járok ma is haza. Ez az egyetlen fix pont az életemben — úgy, ahogyan azt annak idején Simon István mondta egy tévéinterjúban Bazsíról —, s ha módom lenne rá, akkor ma is ott élnék legszívesebben. Mondhatom azt is, hogy mindent ennek a vidéknek köszönhetek... Amikor — még nagyon régen — ott-hon voltam, és Herder hírhedt jóslatáról olvastam, tudniillik, hogy a magyarság elvész a történelem süllyesztőjében, akkor azt gondoltam magamban: de kár, hogy ez a Herder úr sohasem járt mifelénk. Ha ugyanis járt volna, akkor ő maga győződött volna meg arról, ami számomra nyilvánvaló: a magyarság elpusztíthatatlan. Ezeket az embereket annyiszor állították sarokba, annyiszor alázták meg, annyiszor verték félholtra, üzték-vitték hadifogságba, és úgy törtek be az udvarokra, a házakba, hogy nem kérdezték meg: bemehetnek-e! Emlékszem az ötvenes évekre: egy-egy éjszaka mennyi embert vittek el a házaikból! És ezen a vidéken még mindig élnek emberek. Sőt, most éppen — úgy tűnik — sikerült előbbre jutni abban, hogy elfelejtsék: „neked kuss, bűdös paraszt...” Valahogyan — bár még igencsak döcögve — el lehetne érni, elérhetőnek látszik, hogy szárnyakat kapjanak ezeknek az eldugott falvaknak a lakói, hogy lehetőségeiket szakadatlanul tágítva valóban kibontakoztassák tehetségüket. Persze, ha arra gondolok, hogy Budapest — de akár az országot is mondhatnám — hórúkmunkájának a nagyobbik felét a Szabolcs-Szatmár megyeiek végzik, még mindig — és szükségszerűen — ők szakadnak bele legjobban a munkába, akkor már nem vagyok ilyen bízódó, hiszen a hórúkmunkások újratermelődnék, esélyeik a társadalomban inkább kisebbednek, mintsem növekednek. Persze nagyon sok arca van már ennek a vidéknek. Pár hónapja Fehérgyarmaton jártam, és egy kis — egyébként teljesen modern — üzemben panaszkodtak nekem a nők: a televízióban, a rádióban, az újságban mindig úgy emlegetik a megyét, mint

a legsötétebbet, a legelmaradottabbat — ezért szégyellniük kell magukat —, s közben Esze Tamás, Kölcsey Ferenc és Móricz Zsigmond hazájába valók. Pedig — sorolták — ebben az üzemben olyan termékeket gyártanak, melyek a világ bármely részén megállják a helyüket. És elmondták sorra az érveiket. Mit szólhatok én erre? Közismert, hogy a „sötét” jelzőt először Beregre mondták... De hát ilyen könyörtelen a sors, a történelem. Magyarország legöszvérebb megyéje ma Szabolcs-Szatmár. A régi Nyírség, Szatmár és Bereg — a háborúk utáni rendezések során alakult így — kisebb-nagyobb nyúlványai-ból állt össze a mai megye, ezeknek a régi vármegyéknek a jelentősebb városai nélkül. Még az a csoda, hogy így lábra tudott állni az országnak ez a tájéka, hiszen ismerve a társadalmi állapotokat, a háború után kétszeresen is a nulláról indultak az itt élők.

— Kik hatottak rád, s főként mivel, saját írói karaktered kialakításakor? Írói látásmódodban mi a film hatásának a szerepe?

— Írói karakterről, s ehhez hasonló megállapításokról még nem beszélnék, mert ennek a pályának még igencsak a legelején vagyok. És semmit sem tudhatok arról, hogy hogyan fog folytatódni. Jelenleg például — bármennyire is kiábrándító ilyen összefüggésekben erről beszélni — mindennél jobban foglalkoztat egy irodalmon, művészen kívüli gondom: szeretném, ha az előszobából átalakított — egy méter harmincszor két és fél méter nagyságú — „dolgozószobám” két négyzetméterrel nagyobb lenne. Arra kicsi az esélyem, hogy regényírásból megnagyobbítom a dolgozószobámat, ezért valamilyen más megoldás után kell nézmem. Ez pedig időt jelent, éveket, hosszú hónapokat, s ez mind a regénnyel való foglalkozás rovására történik. Igaz, én már most is boldog lehetek — és az is vagyok — az egyszobás lakásom előszobájával, hiszen száz-ezrek kujtorognak még alkalmi fedél alatt, albérletben, ideiglenesen, s anélkül hogy akarnák: szaporítják az utcák, az aluljárók, a pályaudvarok, futballpályák tribünjeinek „nomádjait”.

Hogy mi a film szerepe az írásaimban, azt én nem ítélem meg, csak arról beszélhetek, hogy mit jelent nekem a

filmművészet. Erre is legalább olyan nehéz válaszolni, mintha valaki arra kérne, hogy mondjam el egy regényem tartalmát.

Amikor a film hatásáról beszélek, vissza kell mennem a hatvanas évekre, azokra az időkre, amelyeket ma már a filmművészet nagykorúságának kezdeteként ismer mindenki. Én ebben az időben kezdtem egyetemre járni. Hogy mit jelent a nagykorúság, erről én nem beszélnék, hiszen könyvtárnyi irodalma van már. Csupán egy mozzanatot emelek ki. A filmről sokáig folyt a vita, amely ma is tart és joggal, hogy minek tekinthető: művészetnek, iparnak, alkalmi mutatóványak, vagy egyszerűen csak különféle eszközökkel létrehozott hatásnak. Aztán a hatvanas években egyszerre csak olyan filmek születtek, amelyeknek az elemzésénél úgy keringett Kierkegaard, Heidegger, Spengler, Heisenberg, Einstein, no és mindenekelőtt Bergson neve, hogy munkásságuk ismerete nélkül — úgy tűnt — a filmek majdhogynem érthetetlenek. Ezek a filmek nemcsak hogy nem ragaszkodtak a filmi gondolkodás évtizedeken át használt paneljeihez — ez a nyelvre, a dramaturgiára, a történet kezelésére egyaránt vonatkozik —, de a gondolatok közlésének, fogantatásának égtájtait is másutt jelölték ki, mint annak előtte. Egyszerre csak — mindenekelőtt Bergman és Antonioni — már-már didaktikusan, nem az életet, hanem a létezését kezdték körüljárni; az ő atmoszféráik a létezésnek csak megsejthető, ámbár képileg visszaadható élményeit tagolták. Így egyszerre tudtak a verbális közlés fölé kerekedni érzékenységükkel, és új területeket szabadítottak fel a képi gondolkodásmód számára, mint ahogyan azt — a példa talán nem a legpontosabb — az európai érzékenység kialakításában Petrarca és Dante tette annak idején... Amikor Petrarca felment a Monte Ventusára, és meghatódott a természet láttán: a középkor utáni egyik nagy — és mélyen emberi — forradalom kezdődött el. Az említett rendezők egy-egy filmje létélményeinket sokszorozta meg; nem a társadalomról adtak diagnózist és információt — persze arról is, ezt nem kerülhették meg —, hanem arról az emberről beszéltek, aki a társadalom által nyújtott mozgástérben kutatta, hogy valóban a „létbevettség” a sorsa, hogy a szorongás valóban a létezés kiiktathat-

tatlan velejárója, hogy maga az egész élet, az emberi civilizáció állandó fenyegetettségben alakul, s hogy mindezeknek az oka az ember, érzelmei kiszámíthatatlanságával, gondolatai ellenőrizhetetlenségével, fojtogató szerepjátszásával, szükségszerű hazudozásával... Nagyon jól tudom, hogy ez az elemzés-viszszatekintés — 1977-ben — közhelyként hat, s azt is tudom, hogy melyek ezeknek az alkotásoknak a korlátai, de hát akkoriban ezeket a filmeket nézni számomra maga volt az extázis... S a filmek gondolatvilága pontosan belevágott abba, ami engem — mondhatom, hogy gyermekkoromtól — foglalkoztatott. És így érthető, ha én a hatvanas évek második felét életem legszerencsésebb éveinek tartom...

— *Milyen írói kényszer mozgat, miért írsz?*

— Ezt nemigen lehet megmondani... Ezt csak érzi az ember; valami miatt, valamiért, egyszerre csak leül a gép elé, és írja a mondatokat. Talán — minden emberben rejtőző — kalandvágyból, talán azért, hogy kipróbálja gondolkodása határait, talán mert szereti a rendet magában és maga körül... de nem sorolom tovább. Hogy miért ír az ember, annak nagyon sok oka van, és akár percenként is változhat. Az előbb említettem a filmeket, a bennük fellelhető kérdéseket, nyilván azért emlegettem őket, mert azok — igaz, hogy más összefüggésben — engem is foglalkoztatnak. A közelmúltban például egy szovjet regényíró sci-fijében találkoztam a következő pár mondattal: ahogyan az ember nem tudja saját magát a hajánál fogva felemelni, így megnyugtató módon magáról sem tud — lényegi tulajdonságairól, céljairól, küldetéséről — hiteles képet adni, hiszen a kutatás tárgya és a kutató is maga az ember. Valahogyan így hangzottak ezek a gondolatok — egészen pontosan már nem emlékszem rájuk —, de azt hiszem, érthető: abban a pillanatban, hogy az ember mélyebben belegondol: miért ír, joggal elmosolyodhat, s joggal eshet kétségbe is. S ez egyben az ember — a nembeli ember — státusára is rávilágíthat: mindenképpen tragikusnak látszik ez a státus, de talán ez a szerencsénk is... Minden nemzedék úgy vág neki az életnek, hogy tudja: egyszer vége lesz, de nem akarja elhinni, és hosszú évtizedekig nem akarja elhinni, ámbár mégiscsak tudja

— a tudatalattija minduntalan figyelmezteti —, hogy elődei sorsára jut. Így azután át akarja menteni magát a későbbi évszázadokra: utat épít, házakat, gondolkodik a saját sorsán, és megírja vagy elmondja, családot alapít... Ha tudná, hogy sohasem fog meghalni, vajon építene-e házakat, alapítana-e családot, részt venne-e a forradalmakban, feláldozná-e magát különböző ügyekért?

— *Regényeid szembeállítják a vonást, hogy vállalod történelemszemléletünk revízióját. Miért tartod fontosnak, hogy összetett és igaz képünk legyen történelmünkről? Történelemszemléletünkben látsz-e zavarokat?*

— A legfontosabb dolgot kérdezted meg... Még mindig — s valószínűleg még évszázadokig — a legnagyobb ajándéka az embernek, hogy oroszoknak, amerikaiaknak, franciáknak, románnak, szlováknak vagy éppen magyarnak született. A kisgyermeket nemcsak az anyja, de egy közösség kultúrája — szokásai, nyelve, sajátos atmoszférája, tájai — is dajkálja. S egyszerre folytatja és átveszi annak a közösségnek a történelmi hagyományait, amelyben élnie kell. Ez ismert dolog, hiszen minden nap átéljük. S aztán ahogyan felcseperedik, egyszerre csak olyasmiről hall, olyasmiről tanítanak neki, olyasmiről olvas, amit legszívesebben azonnal elfelejtene. Ilyenkor aztán nemcsak hogy a saját közösségének az elmúlt történelme nem érdekli, de korának történelmi változásaival szemben is közömbös. Azzal szemben is, ami vele történik meg. Pedig már bohózatba illik: a napjainkban elkezdődő tanácskozásokon minden felszólaló azzal kezdi: tisztelt elvtársak, bonyolult korban élünk... Az már más kérdés, hogy ez a kijelentés sok mindenre alkalmas: az elkenésekre, a nagy országos lustaságok igazolására, hiszen bonyolult a mi korunk — halljuk —, ezért ne is törekedjünk arra, hogy megértsük, illetve hogy szembenézzünk vele... Hirtelen eszembe jut; a múltkoriban egy ismerőssémmel beszélgettem, és elmondta nekem, hogy azon a kórházi osztályon, ahol ő dolgozik — orvosok, asszisztensek vegyesen —, senki sem tudta megmondani, hogy ki a Szovjetunió miniszterelnöke. Találgatták, de nem tudták. Hasonló példát bármelyikünk tud mondani. Bosszankodtunk — igaz, csak módjával

—, hogy a főiskolai hallgatók nem tudtak válaszolni rá: milyen nyelvet beszélnek a székeliek, holott Afrika legeldugottabb dzsungelében is számon tartják egymásról az analfabéta törzsek, hogy a dzsungelen túl még élnek olyanok, akik az ő nyelvüket beszélik. De hát ez a világ minden táján így van... Úgy gondolom, hogy szoros összefüggés van a mai, mindennapi életünk, közösségi, erkölcsi-etikai magatartásunk és az árnyalt — valódi történelmi élményekkel felerősített — nemzeti öntudat között... A jelenlegi helyzetben úgy látszik, hogy a magyarságnak — egy igen szűk rétegétől eltekintve — nem-hogy összetett vagy igaz képe lenne elődeiről, történelméről, de elemista színvonalú képe sincs róla. Rengeteg oka van ennek a helyzetnek... Az oktatás, a tanítás színvonala, a társadalom olyan jellegű mozgása, ami nem mindig kéri számon a mélyebb gondolkodást — nincsenek meg ehhez az eszközei —, alkalmanként megelégednek a látszatokkal, a blöffökkel, az újszerű köntösben előadott sémákkal, az ügyeskedő komolykodással.

Tudom, hogy amit én elképzelek az ideális történelmi-nemzeti tudatról, utópia: szigorú, felszámolhatatlan törvényei vannak a valóság mozgásának, így nemigen marad más hátra, mint az álmodozás ezekről a dolgokról. Nekem és a hozzám hasonló gondolkodású embereknek az a feladat jut, hogy amit fontosnak, helyreigazítandónak érzünk, azt írjuk is meg, ne csak beszéljünk róla.

— Mit érzel társadalmunk legnagyobb ellentmondásának? Mi zavarja ma leginkább a közérzetet?

— Nem mindig — s talán a kisebb-nagyobb bosszúságok miatt sem — érzékeljük, hogy történelmünk előnyös pillanatait éljük. Lehet, hogy ez már évtizedek múlva másképpen fog látszani, de most — csak a saját tapasztalataimról beszélhetek — minden jel engem igazol: így a viszonylagos jólét — igaz, egy szűkebb rétegnek az átlagot messze meghaladó életszínvonal jutott —, a munkalehetőségek gazdagsága és változatossága, a tanulási lehetőségek, a társadalom szociális gondoskodása sok területen... Amikor újságíró voltam, és jártam az országot, mindenkitől ugyanezt hallottam. De a saját életemből is

mondhatok példát: amikor egyetemre jártam, családomban az egy főre eső jövedelem 180 forint volt, és mégis elvégeztem az egyetemet...

Ha a demokrácia gyakorlatáról, színvonaláról beszélnénk, akkor már nemigen lehetne az előbbi felsorolást folytatni. Az emberekben — lehet, hogy rosszul ítélem meg — sem hajlandóság, sem igény, sem elegendő bátorság-felkészültség nincs arra, hogy felmérjék, hogyan éljenek a szocialista demokrácia adta jogaikkal. Hát ez persze aztán tényleg bonyolult dolog... Kiindulásként azt kellene eldönteni, hogy adott helyzetekben mi a formalitás, és mi a valóságos tartalom a demokrácia gyakorlatában.

Szívesen beszélek erről továbbra is, de azt hiszem, hogy igencsak szubjektív leszek, ezért nyugodtan fogadd fenntartásokkal a mondataimat. Amikor a Filmművészeti Főiskolára jelentkeztem — ennek már van vagy nyolc éve —, és sorozatosan elutasítottak, akkor nyílt levelet akartam írni több miniszternek. Ebben azt akartam tanácsolni, hogy mindenféle felsőoktatási intézményből — lehetőleg egymás mellett — legyen kettő. Az egyik azoknak, akiket kapcsolatok, protekció és a társadalmi helyzetben elfoglalt előkelő és szerencsés helyzetük miatt — előbb-utóbb — úgyis felvesznek, a másik egyetemet vagy főiskolát pedig azok számára tartsák fenn, akik csak a tehetségükben, a felkészültségükben bízhatnak. Tudom, hogy ez így elég gyerekes — és elhamarkodott — dolog volt annak idején, de hát a sok kudarc elveszi az ember esztét, bár meg kell jegyezmem, hogy időközben az egyetemre is csak fantasztikus szerencsével és harmadszori nekirugaszkodással vettek fel. Az idő, szerencsére, engem igazolt, mert az, aki a legszívesebben nem akart látni a főiskolán, azóta már disszidált (disszidálásáról pár sor jelent meg, egy disszidens futballistáról százszor annyit írnak), s néhány felvételiztető „művész” pedig ma kintornás ihletettséggel „alkot”... Nagyon szerencsétlen dolog, ha az ember a saját példájának súlyával próbál általánosan érvényes dolgokat megfogalmazni, de egy interjúban — talán — megengedhető ez a luxus... Nagyon röviden: én a hitbizományosdit, a trükkös dinasztiaalapítókat, a hatalommal

való élésnek, visszaélésnek a kérdéseit, problémáit — jelenleg — mindennél fontosabb dolognak tartom. Konokul követelem, és járatom a számat, hogy meg kell teremteni mindenki számára az egyforma esélyeket a társadalomban... Nagyjából ez is az utópia körébe tartozik, de ha szakadatlanul mondja az ember — és ha egyre többen mondják —, akkor azokon a területeken is megkezdődhet a kiegyenlítődés, ahol eddig a szövegek szerepeltek a tények helyett.

— *Milyen írói tervek foglalkoztatnak?*

— Egy drámát kezdtem el, azt szeretném befejezni. Sok tervem van, de kevés esélyem arra, hogy sikerül valóra váltani őket... A regényíráshoz olyan és annyi feltétel szükséges, amivel nemigen rendelkezem; de hát ezzel nem állok egyedül. Már régebben el szerettem volna kezdeni egy regényt — megtörtént esemény hívta fel rá a figyelmemet — magyarokról, ruszinokról, lengyelekről, románokról, szerbekről, szlovákokról, a bukovinai csángókról. A regény Braziliában — Sao Paulótól 1500 kilométerre, az őserdőben — játszódna. Ez az anyag már annyira foglalkoztat, hogy szinte félek elkezdeni, egyre csak halogatom a megírását.

Kész van viszont az *Üvegharangok* című filmforgatókönyv, melyet Újlaki Tóth János filmrendezőnek írtam, de hasonló témakörben a közelmúltban fejeztem be egy kisregényt is.

(Alföld, 1977/5.)

„Avantgárd hagyományok ébresztése”

Válaszol: Aczél Géza

— *Fiatalköltők első kötetéből általában könnyen kiolvasható az az élményvilág, amely egyéniségüket jelentősen befolyásolta, fiatal korukat kitöltötte. A te kötetedből, a „Másnapos freskó”-ból hiányoznak a gyermekkor élményei. Mi ennek az oka, hiszen a későbbi élmények már nyomon követhetők benne?*

— Azt hiszem, a későbbben érő alkotók közé tartozom. Bár régóta írok verseket, irodalmi próbálkozásaim kezdetben mindenféle távlatot, viszonyítási alapot, értékelő mozzanatot és mesterségbeli tudást nélkülöztek. „Műveim” évekig valami megmagyarázhatatlan szentimentális érzésből és kifejezési kényszerből születtek, anélkül hogy tudatosodott volna bennem e kifejezésvágy célja és folyamata. Eszmélkedésemet sem konkrét élmény, hanem valami fojtogató múlandóságérzet és metafizikus szorongás indította meg, mely minden dolgom végének naivul misztifikált formájában már gyerekkoromtól izgatott. Megélt világomat méltatlannak éreztem arra, hogy lírává hevüljön, ennél nagyobbak voltak sóvárgásaim — ki pedig alig láttam belőle. Persze, ha közvetve is, az effajta „élménytelenségből” is lehet olvasni: gyermekéveimet nem érték látványos kihívások, le- és felmenő kishivatalnoki környezetem a kisvárosi légkörben csöndesen és béketűrően élte napjait. E világ létformájának, moráljának, kiszolgáltatottságának megragadása — belülről — nem pályakezdőknek való feladat. Itt nincsenek harsány színek, a konfliktusok szerényen elcsitulnak, az indulatok a hétköznapi mikrokozmoszában belső ünnepélyességgel és megadóan lekerekednek. Nem véletlen, hogy más perspektívából, az első közvetlen, le nem tompított ütközések során már becsesebbnek tűnt a személyes élményanyag. S va-

való élésnek, visszaélésnek a kérdéseit, problémáit — jelenleg — mindennél fontosabb dolognak tartom. Konokul követelem, és járatom a számat, hogy meg kell teremteni mindenki számára az egyforma esélyeket a társadalomban... Nagyjából ez is az utópia körébe tartozik, de ha szakadatlanul mondja az ember — és ha egyre többen mondják —, akkor azokon a területeken is megkezdődhet a kiegyenlítődés, ahol eddig a szölmok szerepeltek a tények helyett.

— *Milyen írói tervek foglalkoztatnak?*

— Egy drámát kezdtem el, azt szeretném befejezni. Sok tervem van, de kevés esélyem arra, hogy sikerül valóra váltani őket... A regényíráshoz olyan és annyi feltétel szükséges, amivel nemigen rendelkezem; de hát ezzel nem állok egyedül. Már régebben el szerettem volna kezdeni egy regényt — megtörtént esemény hívta fel rá a figyelmemet — magyarokról, ruszinokról, lengyelekről, románokról, szerbekről, szlovákokról, a bukovinai csángókról. A regény Brazíliában — Sao Paulótól 1500 kilométerre, az őserdőben — játszódna. Ez az anyag már annyira foglalkoztat, hogy szinte félek elkezdeni, egyre csak halogatom a megírását.

Kész van viszont az *Üveggarangok* című filmforgatókönyv, melyet Újlaki Tóth János filmrendezőnek írtam, de hasonló témakörben a közelmúltban fejeztem be egy kisregényt is.

(Alföld, 1977/5.)

„Avantgárd hagyományok ébresztése”

Válaszol: Aczél Géza

— *Fiatal költők első kötetéből általában könnyen kiolvasható az az élményvilág, amely egyéniségüket jelentősen befolyásolta, fiatal korukat kitöltötte. A te kötetedből, a „Másnapos freskó”-ból hiányoznak a gyermekkor élményei. Mi ennek az oka, hiszen a későbbi élmények már nyomon követhetők benne?*

— Azt hiszem, a későbben érő alkotók közé tartozom. Bár régóta írok verseket, irodalmi próbálkozásaim kezdetben mindenféle távlatot, viszonyítási alapot, értékelő mozzanatot és mesterségbeli tudást nélkülöztek. „Műveim” évekig valami megmagyarázhatatlan szentimentális érzésből és kifejezési kényszerből születtek, anélkül hogy tudatosodott volna bennem e kifejezésvágy célja és folyamata. Esmélkedésemet sem konkrét élmény, hanem valami fojtogató múlandóságérzet és metafizikus szorongás indította meg, mely minden dolgaim végének naivul misztifikált formájában már gyerekkoromtól izgatott. Megélt világomat méltatlannak éreztem arra, hogy lírává hevüljön, ennél nagyobbak voltak sóvárgásaim — ki pedig alig láttam belőle. Persze, ha közvetve is, az effajta „élménytelenségből” is lehet olvasni: gyermekéveimet nem érték látványos kihívások, le- és felmenő kishivatalnoki környezetem a kisvárosi légkörben csendesen és béketűrően élte napjait. E világ létformájának, moráljának, kiszolgáltatottságának megragadása — belülről — nem pályakezdőknek való feladat. Itt nincsenek harsány színek, a konfliktusok szerényen elcsitulnak, az indulatok a hétköznapi mikrokozmoszában belső ünnepélyességgel és megadóan lekerekednek. Nem véletlen, hogy más perspektívából, az első közvetlen, le nem tompított ütközések során már becsesebbnek tűnt a személyes élményanyag. S va-

lósínű, egyszer megmozdul az átélt, de meg nem értett gyerekkor jellegtelenségében bonyolult világa is.

— *Verseid sajátos karakterének kialakítása láthatóan összekapcsolódik Kassák Lajos és Füst Milán költészetének asszimilálásával, befogadásával. Miért találtál rájuk, mi vonz bennük, egyáltalán: mi vitte érdeklődésedet az avantgárdhoz?*

— Az indíttatások, az első élmények talán az imént mondtakból is következnek. Egyetemi éveimben — szorgalmas tanulás helyett — inkább csak tájékozódtem, helyemet kerestem a világban. Konvencióktól megcsömörlöttem minden „szabálytalan” költészet és különködő gesztus magához rántott. Ily módon a Kassákkal és Füst Milánnal való találkozást (de említhetném Déry Tibort is) kezdetben felületes érdeklődés jellemezte. Élveztem bennük a számomra idegen életanyagok megnyilatkozásait, műveiket olvasva egzotikus tájakon éreztem magam — s ekkor még ez az érzés fontosabbnak tűnt maguknál a műveknél. Később, tapasztalva — legalábbis a felületen — szellemi életünk aggasztó szürkességét, protokoll-jellegét, történetiségében is érdekelt kezdett az avantgárd kérdésköre. Feleletet kerestem magamban az izmusok visszaszorulásának-visszaszorításának okaira, folyamatában próbáltam vizsgálni az újító szellem természetrajzát. Erre Kassák pályájának kutatása tűnt legalkalmasabbnak. A romboló gesztusoknak, a kifejezés irracionális szféráinak s — valljuk meg — az avantgárd gyakran manipulált, kétes értékű kísérleteinek aránylag meggyőző ideológiai bírálataira még csak bukkantam, a műfaji előítéleteket és az ízlésbeli korlátoltságokat azonban már semmiképp sem tudtam elfogadni. Úgy éreztem, az izmusok számtalan eredményének és tanulságának tudomásul nem vételével művészetünk öncsonkítása folyik, miközben egyre vastagodik és önteltebb lesz az irodalom konzervatív szelleme. Persze ezek a felismerések csak számomra voltak újak. Közismert, hogy az avantgárd — s részben a neoavantgárd — átértékelése, újraértelmezése a hatvanas évektől kezdve mind erőteljesebb, így ígéim többsége már félmúltban értendő.

— *Disszertációban s tanulmányok sorában foglalkoztál az avantgarde-dal. Miben látod az avantgárd hagyományok ébresztésének értelmét? Mit adhat a mának?*

— Az avantgárd hagyományok ébresztésének közvetlen és közvetett értelme is van. Elsősorban az értékmentő funkcióját említeném. Olyan művek például, mint Kassáknak a *Máglyák énekelnek*, *A ló meghal*, *a madarak kirepülnek*, a számozott versek egésze vagy Barta Sándor lírájának néhány darabja (a sort jeles képzőművészekkel is folytathatnánk) XX. századi irodalmunk élvonalába tartoznak, ennek ellenére évtizedekig nem vettünk róluk tudomást. De az izmusok hatásának tüzetesebb elemzésével árnyaltabbá, hitelesebbé válhat több jelentős életmű értelmezése is — gondoljunk József Attilának, Szabó Lőrincnek, Radnótinak, Dérynek az avantgárdhoz való viszonyára. Az irodalomtörténeti objektivitás követelménye mellett, persze, más szempontokból is aktuális e témakör tüzetesebb vizsgálata, eredményeinek észben tartása. Köztudott, hogy az izmusok lényegi kérdések sorozatát vetették fel, melyekre — sajátos sematizmusuk folytán — maguk nem adhattak meggyőző feleletet. Ember és technika viszonya, a kozmikuság, a tárguló világkép értelmezése, a szépségeszmények alapvető módosulása, a hagyományos kifejezési formák iránti szkepszis stb. — mind eleven problémák, s ezekre líránk a mai napig sem adta meg a kielégítő választ. Irodalmunk — talán a történelmi viszonyok indokolják is ezt — egyoldalúan fejlődött a politikai-társadalmi érdeklődés felé, s a közvéleményt valósággal irritálja a többértelmű, rejtőzködő, a történelmi kihívásokra direkt választ nem fogalmazó írói pálya. Iskolás nyelven szólva: művészi szemléletünk annyiban még mindig sematikus, amennyiben a művek tartalmi-eszmei jellemzőire helyezi a hangsúlyt, s másodlagosan kezeli a formai alakítás kérdését. A megítélés általában az alkotó világszemléletének fókuszából indul, s az ítélet óhatatlanul átsugárzik az öntörvényű világ ideológiai elvektől érintetlen szférába is. Közben valahol megfakul a művészi intimitás, az alkotáslélektani mozzanat, kicsapódik a művekből az ihlet, a mindig jelen levő irracionális varázsa. Az avantgárd klasszikus korszakán túlmutató problé-

mák ezek, de hagyomány és újítás kiélezett küzdelmeként a kérdés mégis először az izmusoknál jelentkezik. Lassan évszázados tapasztalat, hogy a művészetek a nyitottság, az experimentális jelleg felé mozdulnak. Ebből pedig talán a korra, a megváltozott emberi szituációkra kellene elsősorban következtetni. Nagyobb toleranciával és bizalommal fogadni az időnként szükségszerű ízlés- és szemléletváltások szapora jelzéseit, melyek a múlttal, a régivel szemben természetsszerűleg illúziótlanok, s olykor már magukban hordják a jövő — most már általánosítva a fogalmat — avantgarde lehetőségét.

— *Verseid tele vannak szomorúsággal, „kallódások”-kal, a lélek nosztalgikus-fájdalmas mozdulásaival. Hogyan tudod összeegyeztetni ezt az önként vállalt avantgárd-folytonossággal? Nincs ellentmondásban a szemlélődő létértelmezés és az avantgárd társadalmisága?*

— Én is érzékelem ezt az ellentmondást. Elsősorban költőként, de botcsinálta irodalomtörténeti munkálkodásaim során is. Szemlélődő alkatnak ismerem magam, kinek — mint említetted — az emberi kallódásokból, a céltalanság metafizikus szomorúságából, a megválaszolatlan miérttekből fogannak alaphangulatai. Reménytelen és gyászos belső tájakat sejtetek, melyeket azonban erősen bevilágít a praktikus értelem. Az avantgárdban is talán a manifestált életigenlés és a jövőbe feszülés ragadott meg leghamarabb, a felfokozott cselekvésnek és a romantikus vágyakozásnak perspektívákat, életkedvet újító üzenete. Azt hiszem, az izmusokkal való találkozás időszakában írtam legegzenetlenebb verseimet. Oly nagy volt a szakadék szemléletem és az avantgárd szellemisége között, hogy azt sokáig legfeljebb csak a felismerés izgalma tudta áthidalni. Aztán — az élet mozgástörvénye ez — a feszültségek lassan kiegyenlítődtek. Egyfelől: avantgárd-szimpátiámba szövődött mindaz, amit elmondhatok a korért, a ma ellenében; másfelől: elkerültem az izmusok kiürült gesztusait, számomra idegen végleteit. Ily módon rezignáltságot módszeres tudományos próbálkozásokkal, passzív szemlélődésemet építő jellegű ellenzékiességgel igyekszem — hogy tudományos legyek — dialektikus egységbe fogni. S valahol ebben a törekvésben tudnám sejtetni irodalmi eszményemet is. Nyilvánvaló, hogy az ellent-

mondások önmagukért is vannak, s mint ilyenek csak részben oldhatók föl. De emelkedettebb pillanataimban úgy érzem, ezen az úton vannak még figyelmet érdemlő lírai lehetőségeim.

— *Nem érzed annak a veszélyét, hogy miközben határozottan keresed esztétikai különállásodat, különbözni akarásodat nyilvánítod, a nemzeti történelem, a nemzet művészetének több százados hagyományai, értékei lefokozó módon esnek kívül érdeklődéseden?*

— A kérdésbe kicsit a hagyomány és újítás feszültségét, valamint a népi-urbánus ellentétek utórezgéseit is beleérzem. Ami a hagyományokat illeti, kétségtelen, hogy annak inkább csak XX. századi változatai élnek bennem eleven problémaként. Itt látom tisztábban a folyamatosságot, a mai ember töprengéseinek művészi-ideológiai előzményeit. Azt azonban természetesnek tartom, hogy a művészet „aktuális” értékei idővel történeti értékekké ülepednek. Van ebben felemelő és illúzióromboló mozzanat is. Valóságos művészi értékét és emberi hitelét ugyanis csak a meghaladás perspektívájából, a kor összefüggéseinek ismeretében kaphatja meg egy írói pálya — hisz a jelenben nincsenek átfogó felismeréseink; vívmányaink pedig erősen manipuláltak. Ezért a szemléleti és ízlésbeli változásoknak ellenálló műben az egyetemes emberi tendenciák erősödnek, az adott korszak általános törekvései gyakran a mű „nemzeti” jellege fölé kerekednek. Ma már Vörösmarty zseniális költészete pl. nem egyszerűen a magyar reformkor lobogó lírája, hanem belelátjuk a romantikának átfogóbb ösztönzéseit is. Csalódásunk pedig akkor nyilvánvaló, amikor jelen gondjainkat, új problémáinkat ebből a klasszikus magasságból közelítjük. A múlt szükségszerűen elmosódott fényképként hat — szentebb és naivabb a mindenkori jelennél. Ezért értékei is „csak” történeti értékek lehetnek — s itt bizony nehéz eldönteni, sokszor a szituációtól is függ, mikor használjuk lefokozó módon és mikor magasztalásként e fogalmat. A nemzeti történelem, a nemzet kulturális hagyománya — s ezek nagy szintézise, a nyelv — természetes önismeretünk, érzelmi-gondolati világunk alapját képezi. Ha ezt lefokozzuk, magunkat fokozzuk le, nemzeti-közösségi létünket kérdőjelezzük. Ha az

emberi determináltságról szólunk, ebbe történeti-közösségi kötöttségeit is beleértjük. Más kérdés, hogy a történelem hamis következtetések tömegének forrása is. Meg kell vallanom, máig nem értem pl. a vég nélkül sorjázó Dózsa-versek funkcióját, s gyanakodva nézek az archaizáló törekvésekre, a regölések divatjára. Nem vagyok elragadtatva, ha „farkasok vörös torkával!” indul ma egy hasonlat vagy ha „mesebeli tündérlányka” a műben a kedves. A nemzeti hagyományt csak abban az esetben tartom értékesnek, ha konstruktív módon bele tudom kapcsolni jelenünk fő kérdéseibe is.

— *Köteted címadó ciklusa szatirikus hosszú énekekből áll. Miért foglalkoztat vagy foglalkoztatott a szatíra műfaja? Érz-e magadban társadalmi felelősséget? Miféle gondok váltották ki belőled a szatírákat?*

— A szatirikus hangvétel szorosan hozzátartozik eszmélkedésem, szellemi gyarapodásom folyamatához, s talán meggyőzően jelzi társadalmi felelősségérzetem növekedését. Először tapasztaltam fölényt a körülöttem vibráló jelenségekkel szemben, melyek többsége néhány alapvető társadalmi ellentmondás felé mutatott. Az anyagi feszültség újjáéledése, a bürokratikus szellem elhatalmasodása, a tömegkommunikációs eszközök primitív manipuláltsága, a látszatünneplések, a katonai élet abszurd dimenziói vagy a megmerevedett és újrászülető népi-urbánus ellentétek személyes élményeken keresztül duzzadtak bennem tünetértékű felismeréssé, általánosítható jelenségekké. Céлом sosem az volt — nem is lehetett —, hogy egy-egy torzulást megmagyarázzak és „megoldjak”, csupán a társadalmi jelenségek bonyolultságára vagy hiteket emésztő veszélyeire szerettem volna a figyelmet felhívni. De izgatott a megformálás poétikai feladata is. Úgy éreztem, a társadalmi kontrollban nélkülözhetetlen szatirikus hangvételnek nincsenek meg a modern lírai kifejezésformái. Az általam ismert nagyobb kompozíciókat epikus nehézkesség, realista aprólékosság jellemezte, s ez nagyban lelassította és leszűkítette az adott téma asszociációs lehetőségeit. A későavantgrád hagyományok mozgósításával az aktualitásnak és a konzervatív versalakításnak műbeli feszültségeit kívántam megszüntetni, a rossz beidegződéseket, szem-

betűnő visszasságokat a modern versbeszéd prizmáján át még jobban nyomatékosítani és — abszurditásukat érzékeltetve — neveltségessé tenni.

— *Költészetednek különös sajátossága, hogy verseidet formailag kötött ciklusokban írod, s egy-egy ciklus lényegében azonos időben születik, tehát a ciklusok időrendet is jelentenek. Mi az oka ennek a ciklusos alkotásmódnak? Hogyan lehet egy egyéniség önkifejezését ennyire „megtervezni”? Nem gátol ez a ciklusosság? Nem olt ki olyan ihleteket, amelyek nem tudnak beleilleszkedni az éppen akkori ciklusformádba? Nem az egyéniség önkorlátozása ez?*

— Valószínű, hogy ez a fajta alkotási mód kitapinthatatlan alkati sajátosságokkal is összefügg. De a ciklusosságra ösztönöz több sejtésszerű felismerés, tapasztalati tény is. A XX. század költészete tele van olyan mozzanattal, mely felemésztí a művészetekbe vetett hitet, kétségbe vonja a kimondott-kinyomtatott szó értelmét, személyiségformáló erejét. Az irodalomnak rég megszűnőben van az a szintetizáló funkciója, melyet még a XVIII-XIX. században is érzékelhetünk. Ha társadalmi-politikai esélyeire tekintünk, elegendő századunk művészetének mérhetetlen békeóhajára és a világkatasztrófák sorozatára gondolnunk. A permanens technikai forradalmak időszakában a művészet egységes, modern világszemléletet sem igen adhat — a természet- és társadalomtudományok állandó differenciálódásával, az úgynevezett közbülső területek mind árnyaltabbá váló kutatásával nemcsak az individuum tájékozódása kilátástalan, hanem erősen megcsappan az irodalom autentikus fel-szólalásának lehetősége is. Ismeretterjesztő szinten is alig követhető a tudomány jövőt formáló perspektívája, s ezáltal a látnoki erő vagy Don Quijote vagy a sci-fi spekulatív, érzelmi-leg nehezen azonosítható pozíciójába kényszerül. Az elmondottakkal, persze nem a művészetek halálára, csupán rendkívül súlyos válságára szeretnék utalni. Ennek tudomásul nem vétele ma már óhatatlanul konzervatív szellemiséget szül, naiv megszállottságot feltételez. A kísérletezés, a nyitottság tehát nem egyszerűen a művészi kifejezés egyik lehetősége — benne a korábbiakhoz majd aligha hasonlítható művészeti szemlélet gyökeres változásának érzékeny tüneteit érhetjük tetten. De

visszahatnak a műre az irodalomtudomány egyre finomodó módszerei is. Komoly elemzésekben ma már nem léteznek elszigetelt produkciók, önmagukból magyarázható alkotások. A művek többértelműsége, bonyolultsága az értelmezéskor is a komplexitás igényeit szüli — így egyetlen mű kapcsán sem mondhatunk le az életműnek, a kornak, a művészi törekvéseknek bonyolult viszonyítási rendszeréről. Ily módon a zárt mű is kinyílik, bizonyos fokig veszít önállóságából. A ciklikusság mai elve lényegében ezt a felismerést követi. A költő maga jelöli ki egymás felé sugárzó gondolatainak, érzelmeinek körét, s ami egyetlen műben nehezen elképzelhető — a jelenségek bonyolultságának, ellentmondásainak érzékeltetésére a ciklusokban fölgazdagított viszonyítási rendszert teremthet. Az így létrejövő struktúrában, organikus egységben az egyes versdarabok — sajátos autonómiájuk mellett — új potenciális lehetőségekkel rendelkeznek. Kétségtelen, hogy a hagyományosabb műélvezet aspektusából a ciklikusságnak az önkorlátozó, a spontán ihletet kirekesztő látszata is létezik. Erre csak saját költői gyakorlatomból válaszolhatok. Egyetlen cikluskezdő vers sem született a ciklusteremtés igényével, minden esetben a megalkotott mű ösztönzött az adott versmodell lehetőségeinek feltárására, lírai továbbgondolására, míg egy-egy modellt túrhetően át nem világítottam, fel nem töltöttem az adott időszakban érvényes érzelmi-gondolati világgal. A sorozatjelleg nemhogy gátolta, hanem felszabadította a költői fantáziát. De itt már — úgy vélem — megint az alkati sajátosságokhoz érkezünk.

— *Mi vezetett a konkrét költészethez kapcsolható kísérletezésekhez, újabb ciklusaidhoz, a „konkrét költészet felhígítása”-hoz és az „emlékek kamatoztatása”-hoz?*

— Mint említettem, erősen érzékelem a művészetek válsághelyzetét, vajúdását, átmeneti jellegét. Ezért minden újító szándékot figyelemmel kísérek, latolgatom humánus-művészi lehetőségeit. A közízléssel ellentétben a költészet egyik lehetséges útjának — noha nem művelem — a vizuális törekvéseket, az ortografikus elv fokozottabb és árnyaltabb érvényesítését tartom. Egy másfajta kiteljesedést épp a konkrét költészet poéti-

kai gyakorlata inspirálhat. A konkrét líra lényegében nem csinál mást, mint tudomásul veszi a művészetek megváltozott szerepét, lemond az ihlet romantikus ptozáról, a totalitás illúziójáról. S ezzel nemcsak korlátozza szerepét, hanem a stilizált dikcióval szemben gazdagodik is. Tovább tágitja a költészet tematikus lehetőségeit, s mivel egy közvetlenül érzékelhető valóságból, a dísztelen élet apoetikus közegéből szűri ki lírai felismeréseit — közelebb kerül a természetesség mai követelményeihez. Más kérdés, hogy a neoavantgárd kísérletek gyakran dekadens-irracionalis teóriákkal társulnak, s ez elharmarkodott általánosításokat, előítéleteket szülhet. Pedig számtalanszor bebizonyosodott már, hogy egyegy stílustörekvés önmagában indifferens jelenség. Ismerjük a romantikának progresszív és regresszív útjait, az olasz és orosz futurizmus ellentétes társadalmi elképzeléseit — a kassiki aktivizmus ugyanazokból a költői felismerésekből táplálkozott, melyek az expresszionizmus misztikus vonulatának kilakulását is meghatározták. A konkrét költészettel rokonítható ciklusaimat az említett elvi szempontok és Tandori költészténeke újszerű technikai megoldásai is ösztönözték. A cikluscmekben azonban nem véletlenül szerepelnek a „felhígítás” és a „kamatoztatás” fogalmai. Bennük egyéni elképzeléseimet és a törekvések költői világomra szabott lehetőségeit kívántam jelezni. Egyrészt azt, hogy az irányzatból elvetem a dezillúzió szemléletet, a tüntető lefokozást, az infantilis gesztust. Másrészt a „konkrétság” az én kísérleteimben az élményközvetítés sajátos formája, olyan szituációteremtés, melyben általánosítható emberi-társadalmi felismerések sűrűsödnek.

— *Fiatal költők első kötetéről rendszeresei írsz szigorú kritikákat. Hogyan fér meg benned egymással a szigorú kritikus és a költő?*

— Először a szigorúságról szólnék, mely igen relatív fogalom, s rossz csengését csak a következetenség, az őszintétlenség idézheti elő. Én egy-egy kötet vagy költői pálya megítélésakor nem tudom figyelmen kívül hagyni a költészet már elért csúcseit, meghódított területeit. Ha az irodalmat egyfajta megismerési formának, kollektív érdeklődésre is számot tartható önkifejezésnek tekintjük, joggal kérhetük számon a művek-

től az eredetiségnek és a szuggesztivitásnak legalább minimális jegyeit. Másfelől önmagában az úgynevezett mesterségbeli tudást, az alakítási és beleérző képességet — hacsak nem virtuóz fokon rendelkezik vele az író — sem honorálhatja a kritika különös elismeréssel. Ez nem eredménye, hanem előfeltétele a művészi alkotásnak. A magas kritikai mérce józan szigorúság, s nem kegyetlenebb, mint az idő, mely tömegesen ejti el a hamisan s nem a műveik valóságos értékeiből megítélt alkotókat. Persze a kritika is szubjektív műfaj, s nemcsak értékmérő, hanem ízlésformáló, ideológiai funkciója is van. Ez teszi lehetővé belső elmozgásait, nemes elfogultságból eredő aktivitását. Fegyvere lehet a megemelés éppúgy, mint az elhallgatás. Sajnos ez utóbbi, kevésbé kívánatos lehetőséggel — hacsak a körülmények az ellenkezőjére nem szorítanak rá — magam is élek. Pedig a sikerületlen művekről, a terméketlen költői pályákról legalább olyan fontos korrektül szólnunk, mint a jelentősekről. Csak a méltatások és elutasítások együttese teremtheti meg egy kritikai pálya hitelét, igazolhatja viszonyítási rendszerének jogosságát. Így aztán a könyvkiadás mechanizmusától elszakadt kritika (vagy a kritikától elszakadt könyvkiadás) olykor rezignáltan veheti tudomásul nyolc-tíz-tizenöt kötetes dilettánsait, s kutathatja az egy-két kötetrel vagy éppen kötet nélkül elkallódott tehetségek be nem érkezésének okait. Talán az elmondottakból is kitűnik, hogy költészet és kritika ugyanannak az alkotási folyamatnak két — gyakran egymásba olvadó — aspektusát jelöli. Ha elsődleges funkciójában el is tér a két műfaj egymástól, az egynemű közeg, az azonos problémakör számtalan érintkezést eredményez. Az intellektuális költészet tele van kritikus és önkritikus mozzanattal, mint ahogy a magasrendű kritikát is újabban — és helyesen — művészetként emlegetjük. Összebékítésük, egymást feltételező voltuk természetes lehetőség — s erre, elég ha a Nyugat nemzedékeire gondolunk, a gyakorlatban is bőven akad bizonyosság. Inkább azon a tüneten kellene töprengenünk, mely a fiatalabb írónemzedék kritikaírástól való idegenkedését jelzi, s az okokon, melyek az egymásból következő alkotási folyamatokat egymással szembefordítják. Tagadhatatlan,

a megalkuvások nélküli, rendszeres kritikai munka — főleg, ha az ember maga is költő — hálával igen ritka esetben vizszonzott tevékenység, s olykor feladatjellegű nehézkedése is lehet. Ezekért a művekkel való szembesülés szellemi izgalma és eszméltető ereje nyújt számomra megfelelő kárpótlást.

— *Bizonyára szeretnél nagy költő lenni. Ez vidéken — a tapasztalat szerint — még nagyon keveseknek sikerült... Debrecenben élsz. Mit jelent számodra vidéken élni? Budapest mégis más lenne, vagy nem?*

— Ne biztass kisebbségi komplexumok kivallására — mert nincsenek. Márpedig ez a kérdés csak akkor lenne érdekes. A gyerek szemében valóban a Város volt Budapest, a szent gomolygás, merész fantáziákat gyűjtő Szodoma. Ma már zsúfolt-ság, a nagy számok törvénye, s nosztalgiákkal vegyes szánalom. Egyszerűen tudomásul veszem, hogy Debrecenben élek, mint ahogy a fővárosban is ezt tenném. A lakóhely számomra fiziológiai kényszer, és nem érzem szellemi determináltságát. Szóval — távolság van, és nem különbség, emberek vannak, és nem intézmények. Minden más szempont — az alkotás felől közelítve — meglehetősen gyanús és komolytalan. Rossz beidegződések, avas reflexek csikorgásai.

(Alföld, 1977/6.)

„A gyerekkor: rejtett válasz a sematizmusra”

Válaszol: Nádas Péter

— *A hatvanas évek végén megjelent két kötetedben — „A biblia”, „Kulcskereső játék” — gyakori a gyermekhős. Mi ennek az oka? Meghatározónak érzed gyermekkori élményeidet, vagy a gyermeknek mint „stílusdimenzióknak” a lehetőségei vonzottak?*

— Így volt természetes, így adódott. De azokat a könyveket tíz-tizenöt évvel ezelőtt írtam, tehát meglehetősen régen. Ami pedig a gyerekkoromat illeti, talán csak abban van valami meghatározó, ahogyan véget ért. Húsz évvel ezelőtt, amikor közölték, hogy az apám szíven lőtte magát. Akkor már anyám se élt, három évvel előbb halt meg, rákban. Ez a két halál, mintha nem is telt volna el köztük három év, semlegesítette bennem az időt. Azt az időt is, ami megelőzte, s azt az időt is, ami következett. Némi morbid ironiával azt állíthatnám, hogy halálukkal szabaddá tettek; azóta velük is, magammal is azt csinálhatok, amit akarok. Most harmincöt éves vagyok. Tizenöt, húsz, harmincöt: ezek persze hosszú idők. Azóta többet éltem, mint addig. Mégsem érzem az eltelt idő reális arányait. Helyesebben: azt érzem egyedül reálisnak, hogy azt a távolinak gondolt időt, a gyerekkort nagyon közelinek érzem. Ez a közelség csak akkor derül ki a magam számára is, ha valamit írni kezdek. Akkor önkéntelenül is a gyerekkor felé kanyarodom. Nem mintha különösen jó emlékezőtehetségem lenne, éppen ellenkezőleg, szinte semmire nem emlékszem pontosan, viszont mintha pontosabban érezném a gyerekkor arányait, mint a felnőttkorét. Mintha csak itt érezném igazán biztonságban magam. Holott az a kor, amelyben gyerek voltam, sem különösebben otthonosnak, sem kifejezetten biztonságosnak nem volt nevezhető. És azt is tudom,

hogy a múlthoz, a gyerekkorhoz való tapadásban, mindenképpen van valami olyan vonás, amely a személyiség retardált fejlődésére utal. Holott látszólag igazán nincsen bennem semmi infantilis. Rendes felnőtt életet élek. Az autóbuszon nézhetem az emberek arcát, és gondolkodhatom. Tárgyakat vásárolhatok, más tárgyakat elajándékozhatok vagy eldobhatok. Lakbért fizetek. Egy váratlan ötlettől indítatva Prágába utazom. Néhány hozzám hasonlóan felnőtt ember gyűlöl, mások pedig gyengéden szeretnek, s én ugyanígy, gyűlölhetek és szerethetek. Egyszóval, mintha élnék. De önmagában mindez csak látszat! Mint egy felkarózott futóbab, amelyről már senkinek nem jut eszébe az a fehér csíra, amely a fekete földből kibújt, s nemcsak fölfelé, de lefelé is nőni kezdett. És talán nem is olyan rossz ez a hasonlat, mert tulajdonképpen és végső soron nem a gyerekkor érdekel, még ha a gyerekkor ebből a szempontból megkerülhetetlen is, hanem egy olyan dimenzió, amelyben a csíra, a gyökér, a szár és a levél, sőt még a támasztékként beszúrt karó is egységes és szerves egységként érzékelhető; az áthatások rendszere érdekel; az időbeli összefüggéseknek az a rejtett rendszere érdekel, amely a múlt nyomásként jelentkezik, s a jelenbeli gesztusokból láthatóvá préseli a tíz, tizenöt, vagy akár a hatszáz évvel ezelőtti eseményeket; és telve van olyan észrevétlen utalásokkal, amelyek mind a jövőre vonatkoznak; az érzelmi előrejelzések rendszere érdekel; egy olyan, ha tetszik, irodalmi dimenzió érdekel, amelyben a történelem és a képzelet, a mítosz, a sejtelem, az érzékiség és az értelem arányos egységet adhat. Persze mindaz, amit eddig mondtam, túl szerméretlenül személyes és túl közhelyszerűen általános ahhoz, hogy ne csak indok, hanem magyarázat is lehessen.

— *Akkor kérlek, nyomozzunk tovább!*

— Azt hiszem, hogy alapos nyomozásra nem lennék képes. Ha ugyanis látszólag ártatlan kérdésedre hiteles választ akarnék találni, akkor egyszerre nagyon sok dologra kéne magyarázatot találnom. És ezért is nem gondolom, hogy olyan fontosak lennének az én személyes indítékaim. Hiszen a hatvanas évek közepén vagy végén, nem csak én, hanem szinte kivétel

nélkül mindenki gyerekekről meg kamaszokról írt novellát, aki akkor egyáltalán írni kezdett. De miért? Nem ez lenne a fontosabb kérdés? Hogy mi lehet ennek a példátlan és több szempontból kellemetlen azonosságnak az oka? A sémák hatalma? Divat? Vagy valami lényegesebb? Vagy tágítva a kérdések körét: amióta Proust az irodalomban, Freud a pszichológiában, szinte egy időben s egymástól teljesen függetlenül olyan éles fordulatot tett a gyerekkor felé, miért változott meg az irodalmi gondolkodás, az irodalom egész sémarendszere? Mi volt az a külső nyomás, mi volt az a belső késztetés, ami ettől kezdve oly érzékenyen különválasztotta az egyezményesen elfogadott időt attól a szubjektív időtől, amelyet minden ember maga teremt? Mi történt akkor a századfordulón? S még egyet tágítva a kérdések körén: mi okozta azt, hogy a gyerekek helyzete, kiket ez idáig emberszámba se vettek, hirtelen megváltozott? S mi okozta azt az újabb fordulatot, hogy ma már a gyerekeknek eszük ágában sincsen siettetni a felnőtté válás folyamatát, sőt undorodnak a dologtól, tiltakoznak, s a felnőttek is inkább gyereket kezdenek játszani? Az elmúlt száz évben bizonyára több tonnányi regényt és novellát írtak a gyerekség élményéről. Remekműveket is. De miféle külső kényszer és belső érzékenység lehet annak az oka, ami a magyar irodalomnak egy egész nemzedékét arra készteti, hogy bizonyos értelemben megkésve, egy már beérett világirodalmi áramlatra ilyen hevesen reagáljon? Van ennek valami speciális oka? Mi az, ami a hatvanas évek levegőjében és a századforduló levegőjében egyáltalán azonos lehet? Vagy mindez a véletlen műve lenne csak? Ezek az én kérdéseim.

— *Mindabból, amit eddig elmondtál, úgy látszik, mintha elhatárolnád magad régebbi írásaid témáitól.*

— Nem, erről szó sincs. Csupán tizenöt év távlatából már sejtem annak az ösztönös gesztusnak az értelmét, amivel a gyerekkorhoz mint témához hozzányúltam. Számomra a gyerekkor és a felnőttkor talán azért sem szétválasztható, s ez ismét egy személyes indok, mert körülbelül tizenkét éves koromban kezdtem írni, s ez valahogy így is maradt. Ösztönös volt az írás gesztusa, de sokáig nem volt ösztönös a témavá-

lasztás gesztusa. A kor változó irodalmi szuggesztióit követve, hol Galina Nyikolajevna stílusában téesz-regényt írtam, hol Thomas Mann stílusában lelki freskót, de írtam Jules Romains stílusában szabadverset, és a magyar népmesék stílusában műnépmesét is. Nem csoda, hogy mindebből semmi hiteles nem sikeredhetett, s ezért a nevelésemen buzgólkodó felnőttek is bizonyos joggal tarthattak egzaltált hülyének, s cipeltek gyermeklélekgyógyászai rendelőbe, ahonnan éppen úgy megszöktem, mint a különböző iskolákból. És az sem csoda, hogy akkor sikerült először valami magam számára is hiteleset, és minden naivsága ellenére még ma is elfogadhatót írnom, *A biblia* című elbeszélést, amikor visszavonultam vagy visszaszorultam abba a gyerekekbe, aki vagyok, s ennek a gyerekek a szemével néztem szembe és számoltam le azzal a világgal és azzal a társadalmi réteggel, amelyből származom s amely az enyém. Húszéves voltam akkor, s a hitelesség mámora szinte automatikusan megszabta minden további lépésemet. Erre a távlatra utalva gondolom tehát, hogy van némi sejtelmem a saját kérdéseimre adható válaszokról. Persze csak azért, mert meggyőződésem, hogy a saját kérdéseim nemcsak a saját kérdéseim. Egyszer jó lenne megszámolni, és a számokat összehasonlítani, mert mintha a magyar irodalom soha ennyi apjával vagy anyjával viaskodó ifjú embert nem látott volna még. Versben és prózában. És mellettük az a megszámálhatatlanul sok nagymama meg nagypapa. A társadalom modellje ezekben az írásokban a család modelljére szűkül, s mintha egészséges, használható hagyomány, morális tartás, emberi példa csak a régebbi nemzedékekben lenne föllelhető. Ez a jelenség, ha másodlagosan, ha áttételeken keresztül is, de viszonylag hitelesen tükrözi az utóbbi negyven év magyar történetének azokat a dilemmáit, amelyeket e történet kíméletlen fordulatossága okozott. S ezért érzem úgy, hogy a gyerekkor mint téma az újabb magyar irodalomban nem más, mint rejtett válasz a sematizmusra s a nyomában fellépő finomabb ideológiai manipulációra. A hatvanas évek elején és közepén a gyerekkor volt talán az egyetlen olyan, ideológiáktól és történelmi elfogultságoktól fertőzetlen terület, ahol az irodalom viszony-

lag szabadon, a köz- és magángondolkodás között fennálló szakadékra vonatkozó, hallgatólagos társadalmi egyezmények betartása nélkül vizsgálhatta azt, ami a feladata: embert, úgy, ahogy van. Ami az én egyéni szándékaim szempontjából azt jelentette, hogy első lépésben nekem csak a gyerekkor témája adhatott lehetőséget arra, hogy a sztálinizmus korszakának megkerülhetetlen, de teljességgel feldolgozatlan kérdéseire, arra a „pszichikus botrányra”, aminek hatása ma is érezhető, valamilyen emberileg elfogadható választ keressek. Ha azonban átfogóbb emberképet akarunk kapni, ha a társadalom gyakorlatának egészségét védő gondolkodás meg akarja őrizni funkcióját, ha valós képet akarunk nyerni önmagunkról, akkor mindenekelőtt az alapkutatások elvégzésére van szükség, helyzetjelentésekre, pszichés mélyfúrásokra, kíméletlen analízisre, hiteles részletekre tehát; hogy ne tévesszük össze azt, amit elképzelünk, azzal, ami valójában van, s ezáltal elképzelésünk lehessen arról is, amit valójában szeretnénk. Ebben a vonatkozásban érzem hát hitelesnek a gyerekkort mint témát, hasznos kiindulópont lehet, s ebben az értelemben érzem érvényesnek azt az analógiát, amely az európai századforduló légköre és napjaink magyar légköre között összefüggéseket talál.

— Beszélgetésünkben természetesen azt is meg akartam kérdezni tőled, hogyan vélekedsz saját nemzedékedről, milyennek látod ma ezt a nemzedéket, látsz-e benne közös vonásokat, közös gondokat és írói törekvéseket, vagy csak az évjáratok rokonsága ez. De úgy tűnik fel, hogy kérdéseimre kérdezetlenül is válaszoltál. Sőt mintha egységesebbnek látnád ezt a nemzedéket, mint amilyen, és egyértelműbben pozitívnak ítélnéd meg tevékenységét, mint ahogyan megítélhető. Annak ellenére, hogy tudtommal a nemzedék megmozdulásaitól többnyire távol tartod magad, és egy korábbi nyilatkozatodban kifejezetten elítélő élel azt mondtad, hogy nemzedéked olyan „óriáscsecsemő”, amely „anya nélkül született”. Mit értettél ezen? S hogyan látod feloldhatónak ezeket az ellentmondásokat?

— Amit a fejemre olvasol, utalás egy pesties kiszólásra, ami arra a fajta semmilyen emberre vonatkozik, aki még nem döntötte el, hogy lány lesz-e vagy fiú, buta-e vagy okos, aki nem tudja még, hogy voltaképpen mi akar lenni, vadász-e,

halász-e, vagy kritikai kritikus, aki csak lóg a levegőben, s akiről egy kézlegyintés kíséretében azt szokták mondani, hogy „á, annak anyja sincs, a nagynénikéje hozta szívességből a világra”. Akkor, a hatvanas évek végén, úgy tűnt, s ezt a bárgyú durvaságot kétségtelenül az indulat váltotta ki belőlem, hogy szépen besétáltunk egy olyan előre gyártott ketrecbe, amire kályhaezüsstel azt a szót írták, hogy nemzedék. Ahol tyúkot és oroszlánt zártak volna össze, hogy párosodjanak. Ez a ketrec, ahová a belépést azóta többen látványosan megtagadták, mások kimásztak vagy tüntetően kivonultak belőle, megint mások benne maradtak, az irodalmi kapcsolatnak azt a valóságos és organikus szerveződését volt hivatva helyettesíteni, amely soha nem életkor szerinti, hanem meggyőződés és vonzalom szerinti csoportosításban teremti meg a kötődéseket. Ami nem jelenti azt, hogy egy azonos történelmi viszonyok között emberré érett vagy éppen érésében megakadályozott korosztály irodalmi arcképén ne lennének életkor szerint is azonos karaktervonások. De ha vannak is ilyen karaktervonások, ez egységet még egyáltalában nem jelent. Sőt annak a pozitív azonosságnak az értéke, amelyről beszéltem, meglehetősen kérdéses, Kis Pintér Imre például az „őszinteség-élményben” látja ezt a pozitív azonosságot, én pedig a témák megválasztásában. De akár őszinteség-élményről beszéljünk, akár a témaválasztásban rejlő bújtatott válaszról, tagadhatatlan, hogy a jelenségben egyetlen pozitív tényező található, s az nem több mint egy ösztönös morális gesztus. Ezt kár lenne nem észrevenni. A morális gesztusok esztétikai teherbíróképessége azonban meglehetősen csekély. A nemzedéki szűkítés csak másodlagosan, áttételesen képes jelezni azokat a feszültségeket, amelyek az egész társadalmat áthatják, s egyrészt primérből módon vannak jelen, másrészt átfogóbban. És én is akaratlanul elcsúsztatom most az arányokat. Az ember nem ennyire vagy nem így társadalmi, ahogyan akár az én szavaimból is kitűnhetik. Mert egyetlen szó sem esett még az ember erotikus, archaikus vagy akár misztikus dimenzióiról, amelyek legalább olyan érdekesek, mint a historikus dimenziók, helyesebben éppen ezeknek a síkoknak az összefüggése lenne az érde-

kes. És ez az, ami a nemzedéki szűkítésből kimarad. A morális megközelítés túlzottan tapad a történeti, társadalmi vagy politikai dimenziókhoz, s nem veszi észre, hogy ezenkívül még mennyi meghatározó elem létezik. És ezért meggyőződés, hogy ezeket a műveket inkább a helyzetük gondolja, mintsem ők gondolnák a helyzetüket. Ennyiben másodlagosak, esztétikailag nem túl értékesek. A morális gesztus csupán egy lehetséges irodalom kiindulópontja lehet, trambulín. És ez vonatkozik azokra az írásaimra is, amelyeket beszélgetésünk elején említettél. Mert úgy gondolom, hogy olyan mértékben leszek képes (vagy esetleg voltam képes) jobbakat írni, amilyen mértékben el tudok szakadni szemléletem kötöttségeitől, írásaim horizontja olyan mértékben lesz tágasabb, s olyan mértékben préselődik több esztétikum beléjük, amilyen mértékben szabad vagyok, s olyan mértékben vagyok szabad, amilyen mértékben ösztönös gesztusaimmal nemcsak élvezem és szenvedem az életem, hanem átlátom, és önállóan, függetlenül rendelkezem is vele. Bojtár Endre egyik merész megállapításával élve: egy mű esztétikai értékét a benne megnyilvánuló szabadság mértéke szabja meg. S ez a szabadság talán morális értéket is adhat az ember életének.

— *Sajátos módon beszéltél. Magadról, de ugyanakkor nemzedékedről. Vagy fordítva, nemzedékedről, de ugyanakkor magadról. Közben óvatosan elkerülte, hogy Bojtár Endre vagy Kis Pintér Imre nevén kívülről, akik irodalomtörténészek, egyetlen nemzedéktársad nevét is megemlítsd. Miért tetted ezt? Végül is szeretném, ha elmondanád, hogy nemzedéktársaid közül kinek az egyénisége érintett meg a legerősebben, s melyek azok a művek, amelyeket becsülsz, értéknek tudsz, magadénak is érzel?*

— Egy meghatározott mozgás része és részese vagyok, s mindazzal, amit elmondtam, magamat is mintegy demonstrációs anyagnak fogva fel, magát a mozgást igyekeztem ábrázolni. És azt hiszem, hogy bölcsőbb is mindig magunkon kezdeni az élveboncolást, mint a szomszédainkon. Persze nekik is van szívük, májuk és körömágyuk, majdnem éppen olyan, mint a miénk, az is föltárható, de talán nem akarják, hogy késsel menjünk nekik. Látják így is rajtunk. Ezért nem említettem

egyetlen nevet sem. Ezt a kérdést pedig nem vártam. Ha interjút olvasok, akkor én is szeretem ezeket a kérdéseket. A nevek mindig érdekesek, holott a névsorok egészének igazán semmi jelentősége sincs. Ha csak arra gondolok, hogy mit olvasott Füst Milán élvezettel! Erdős Renée első regényéről vagy másfél lelkes oldalt ír a naplójába. Peter Altenberg nevét a Szerb Antalban nem találtam, Halász Előd néhány sort szán neki. Füst hosszú, gyönyörű oldalakat ír róla! Persze Shakespeare-ről is! Thomas Mannt viszont utálja. Vagy éppen ezért olyan érdekesek ezek a felsorolások? Intimek? Beleshetek általuk egy éjszakai szobába, és láthatom, hogy ki mit élvezett? Vagy miről gondolja úgy délelőtti fényben, hogy élveznie illene? A prózaírók közül Balázs József. A *Koportos* természetfilozófiai parabolája, a *Magyarok* történetfilozófiai parabolája. Talán éppen azért érezhetem értéknek mindkettőt, mert szinte semmi nem érvényes rá mindabból, amit a nemzedékről általában mondhatunk, s nem utolsó sorban éppen azért, mert anyagában, stílusában szinte semmit sem érezhetek a magaménak. Kivétel. S a művészetben nem azzal tudom-e leginkább azonosítani magam, ami kivételes arcot mutatva csábít be abba, amihez csak hasonló vagyok? De szeretem Marosi Gyula néhány novelláján azt a szürkén ragacsos, csaknem gusztustalan lepedéket, amiben megnyilvánítja világundorát, hogy elrejtse ragaszkodását, Csaplár Vilmos első kötetének stiláris eleganciáját, gyűlölködéseit és gyengéd érzelmeit. Esterházy Pétert, úgy, ahogy van, Bereményi Géza írásaiban a fantáziát, Horgas Béla *Votrubá* című novelláját, amelyben a költői próza ritmikus futtatásaival érint olyan kérdéseket, melyekről nem nagyon beszélünk, Hajnóczy Péter fojtott indulatait, ami *A fűtő* című novellájában remekművé feszül, Pályi András dallamos körmondatait, Lengyel Péter *Mellékszereplők* című regényét, ami még mindig nem jelent meg. Folytassam még? Érdemes? Néhány novellámból könnyen kimutatható lenne az is, ha az ilyesmit egyáltalán érdemes lenne kimutatni, hogy első kötetével hatott rám Tandori Dezső, s különösen szeretem az *Egy talált tárgy megtisztítása* című versét. Petri György verseiről pedig még azt is elmondhatnám, hogy a magaménak érzem

őket, beleértve még azt a leheletnyi görcsöt is, ami nem engedi, hogy teljesen szabad legyen. És most mégis úgy érzem, mintha nem a kérdésedre válaszolnék, vagy mintha nem mondanék igazat. Holott egyszerűen arról van szó, hogy őket szeretethetem vagy becsülhetem, de igazán mély hatással már csak azért sem lehetnek rám, mert ők is akkor kezdtek el olvasni, amikor én. Vagy mondjuk Esterházy akkor született, amikor én már egy koncepciósan leváltott rajtanácselnök voltam. Egy szóval nem hiszem, hogy egy korosztályon belül úgy lennének fontosak a szellemi kapcsolatok, ahogyan azt a kérdéseid sugallják. Az, ami valóban meghatározó, kívül van ezen a körön. S bizonyára ez a fajta, csak a legbensőbb vonzalmaknak és legrögeszmésebb szellemi igényeknek engedő elfogultság okozza azt a furcsa jelenséget, hogy a kortársak vagy valami bájosan fesztelen süketséggel mennek el egymás remekművei mellett, vagy éppen túlértékelik. Én sem vagyok kivétel.

— „A bárány” című novelládban számomra nagyon meggyőzően fejtet ki elgondolásaidat arról, hogy közösséggé szerveződni csak egyéniségek képesek, és súlyos vétség olyan látszatközösségekbe kényszeríteni az embereket, amelyekben az összetartó erő csupán a keret s nem az egyéniségek szerves kapcsolata. Hogyan ítéled meg ma az egyén és közösség viszonyát, lehetőségeit? Társadalmunk lehetővé teszi-e az egyéniségekből álló közösségek kialakulását?

— Megbízható információk hiányában csak művészekről beszélhetek. Ezerkilencszázhatvankilencben kilenc költő kiadott egy költői antológiát. *Elérhetetlen föld* volt a címe. Az antológiának sikere volt, folytatása nem. Ezerkilencszázhatvankilencben Levendel Júlia és Horgas Béla megszerkesztették az *Eszmélet* című, időszakos megjelenésre tervezett kiadvány első számát, amelyet aztán a nyomdából visszarendeltek. Ezen a két közösségen kívül, amely e két kiadvány körül átmenetileg létrejött, más olyan közösségről, amelyet nem hivatalos szerv kezdeményezett, irányított és ellenőrzött volna, nem tudok.

— Akkor azt kérdezem: véleményed szerint társadalmi viszonyaink segítik-e, szolgálják-e eléggé az egyéniség fejlődését?

— Szempont kérdése. Bizonyos szempontból nézve nincsen olyan társadalom, amely ne segíthetné az egyéniség fejlődését.

Az egyéniség fejlődését adott esetben az akadályok is kifejezetten segíthetik. Csak ember kell hozzá, aki bírja. Bár adott esetben mégis az az emberibb, ha nem bírja. Alkat kérdése. Van, aki bírja, van, aki nem bírja. Aki bírja, annak például lehetősége adódik arra, hogy írjon arról, aki nem bírta. Egy író mindig akad, aki bírta. S így a társadalom jelképe mégiscsak az lesz, aki nem bírta.

— Kiss Ferenc már 1965-ben, „A biblia” című kisregényed folyóiratközlésekor azt írta rólad, hogy meglepően érett, kész író vagy. Könyveid megjelenésekor a kritikusok — ízlésiránytól és korosztálytól függetlenül — nemzedéked egyik legjobb írójának minősítettek, olykor azóta is nemzedéked legértettebb íróegyéniségének tartanak. Hogyan lehetséges mégis, hogy kézirataid hosszú évekig várnak kiadásra, s 1969 óta nem jelent meg könyved?

— Ezt ne tőlem kérdezd.

— Mégis, hogyan lehet így dolgozni, írni? A hosszú várakozás nem fojt beléd műveket?

— Dehogynem! Biztosan belémfojt! Mégis azt hiszem, hogy ez az elmúlt nyolc év közel sem viselt meg annyira, mint amennyire meg kellett volna viselnie. Nem vagyok erős, sőt kifejezetten gyenge vagyok. Nem vagyok biztos magamban, sőt kifejezetten bizonytalan. És abban a pózban sem tetszeleg-hetek, hogy a megjelenés egyáltalán nem érdekel, mert izgatottan várom, nem a hatást, mert az valóban lemérhetetlen, hanem a megjelenés tényét, és gyerekesen örülök neki. Viszonylagos védettségem bizonyára abból származik, hogy mint mondtam, a naptári években mérhető idővel meglehetősen sajátos viszonyban vagyok, s a belső feszültségek, ha tetszik, a szenvedélyek mindig nagyobbak bennem, semhogy azokat holmi külső körülmények ki tudnák oltani. Néha még kifejezetten hálás is vagyok, ha a külső nyomás eltereli a figyelmemet. Másrészről azt hiszem, hogy azok az emberek, akiknek a gondolkodás a foglalkozásuk, csak annyi sértettséget engedhetnek meg maguknak, amennyi a jelenségek elemzéséhez, s ebben a vonatkozásban az ember saját élete is csak egy jelenség, föltétlenül szükségeltetik. A sértettség, kis mennyiségben a gondolkodás hajtóereje, nagy mennyiségben a halálos mérge. Elvégre

nem sértődhetünk meg attól, hogy az életünk megtörténik velünk. És az életem nemcsak az, amit én csinállok belőle, vagy én akarok vele, hanem legalább annyira az is én vagyok, amit belőlem csinálnak vagy akarnak velem. Ahogyan a gondolkodó emberekről a nekem nagyon kedves Doromby Károly írja: „Az emberiségnek azt a felét képviselik ők, amely megőrzött még annyit belső szabadságából, hogy reflektálni tud a helyzetére.” Persze mindez túlságosan patetikus, ha a bizonytalanságaimra és kételyeimre gondolok. De ezzel együtt igaz.

— Várakozó kézírataidról és írói terveidről mit tudnál elmondani?

— Remélem, hogy mire ez a beszélgetés megjelenik, megjelenik az *Egy családregény vége* című regényem is, amelyet hatvankilenc és hetvenkettő között írtam. *Leírás* című novelláskötetemet, amelynek kiadásáról hetvenkettőben már szó volt, most kibővítettem és átszerkesztettem. Márciusban adtam át a Szépirodalmi Könyvkiadónak. És regényt írok. Sajnos még nincsen belőle több, mint hatvan hasznos oldal. Meg mérhetetlen mennyiségű hasznosan haszontalan. Talán kialakul.

(Alföld, 1977/7.)

„Ismereteink is passzívak”

Válaszol: Kiss Benedek

— Költészetedben kivételes gazdagsággal szólal meg a természet; legtöbbször mélyebb, illetve bonyolultabb mondandók „ruhájaként” is jelen van. Honnan erednek lírád friss, eleven természeti színei, rendkívül gazdag képei? Gyermekkorod a természet igézetében telt? Mit jelent neked a természet s a szülőfölded?

— Meglep talán, de bennem igazán csak az első kritikai visszajelzések tudatosították (s mondhatom, számomra is meglepő felfedezés volt), hogy olyan meghatározó súllyal van jelen írásaimban a természet. Én ugyanis a hagyományos természetfestő verseket sohasem kedveltem különösképpen; gondolom, talán azért, mert emberi, szociális tartalmak beleszövődése vagy beleérezhetése nélkül kicsit magukért valóaknak, vérszegényeknek tartottam őket, s nem tudtak kellő esztétikai izgalmat, együttérző rezonanciát kiváltani belőlem. A külső jelzéseknek utánagondolva azonban rá kellett jönnöm, hogy egy természetre hangolódott, természeti motívumokkal operáló szemlélet és nyelv működik bennem meglehetősen nagy automatizmussal, legalábbis önállóan annyira, hogy tudattalan erejével, számomra észrevétlenül, képes ránőni a tudatosan más irányú tartalmakra is. Nem is ruha ez, inkább felhám. Talán abból következik, hogy legfogékonyabb gyermekéveimben — utalással úgy is mondhatnám: „míg őszinte ember voltam” — olyan intenzív odaadással éltem a környezetem-világot, hogy szinte tárgyasult része voltam, vele érző és minden rezdülését felfogó, tudatalattiba raktározó rész? Szilágyi Domokos verse jut eszembe, *A próféta*, amit már a „trópusoktól búcsúztában” írt. Az elején hasonlóról medítál: „Pedig én tudtam a szót, az Igét! / Tudtam, higgyétek el! — Igaz, / már nem tudom, hogy honnan. Nem tudom, / micsoda rejtett utakon jut tudomásunkra minden, amit tudunk. / És nem tudom, csak érzem

— valahogy — / a határt sejtés és tudás között; / gyermekkoromban tudtam a füvet, az ágyat —”.

Nos, ez a tudatalattiban raktározódó nyersanyag, készségkészlet aktiválódik bizonyára olyankor, amikor valamit, más természetű dolgot is kifejezni akarva, önkéntelenül természeti analógiát vagy a gyerekkor tájaihoz kapcsolódó képet használ. S nem csupán a képekről van szó, de a lélekbe itatódott törvényekről, törvényszerűségekről legalább annyira, vagyis gondolkodást és magatartást erősen motiváló etikai rendszerről is. Sokat és sokfélét jelent számomra a természet: életbölcsőt és életteret, magát beszélő jelrendszert, a legáltalánosabb konkrét nyelvet. A leglényegesebb azonban, úgy gondolom, hogy a „korlátlan szabadság” hagyományos, Petőfi óta különösen ilyen formában általánosodott felfogása helyett elég korán úgy érzékelttem — innen legalábbis úgy tűnik —, mint a szabadság látszatának olyan építményét, ami egymást is meghatározó törvények működése által folytonosan épül, vagy fordítva: mint rendjével és harmóniáival maga köré jótékonyan szabadságillúziót délibábozó aranybörtönt. Talán úgy is mondhatnám: szükségszerűségeire fogékonyabb voltam, mint szabadságára.

Az anyanyelv és a szülőföld pedig — Lászlóffy Aladár szép gondolatát idézve — aranybilincseket jelent számomra. Így kötődöm a Kiskunsághoz, falumhoz és Kalocsához is. Most, kérdésedre válaszolva, azt tartottam fontosabbnak, amit elmondtam, bár ez csak áttételesen kapcsolódik ahhoz, ami pedig annyira foglalkoztat, hogy *Mi közöm hozzátok, emlékeim?* címmel egész verskötetben gondoltam vele számot vetni. Mivel ezt olyan szembesülésnek szántam, ami végérvényesen leégetné bennem a gyerekkor föl-fölparázsló torzsokos réjtjét, már elkészülése előtt fel kellett ismernem a kudarcot, hogy ez versben, még egész kötetben sem valósítható meg. Így valószínűen valami prózakötetnek állok neki hamarosan, amiben majd azokat a dolgokat szeretném elmondani éppen, amelyek ebből a válaszból most kimaradtak.

— *Verseidet és korábbi nyilatkozataidat különös feszültség forrósítja át: keserű, lehangoló helyzetképek ütköznek bennük a feltétlen*

bizalommal s a csakazértis daccal. Nemzedéki és nemzeti vonatkozásban egyaránt. Amikor nemzedéked megkésetttségének okait kutatod, egy helyütt azt írod, hogy a „társadalom szellemi, közérzetet befolyásoló viszonyainak hierarchiája dezambicionál”. Mit kell ezen konkrétan érteni, hogyan látod ezt ma?

— Ezt, sajnos, ma is úgy láthatom, s ezért úgy is kell, hogy lássam, mint amikor — jó ideje — leírtam. Bár — talán nem olyan mértékben mégsem. S hogy mi az idézett rész konkrét jelentése? Megpróbálok körülötte csupán címszavak és pár mondatos jelzések cövekeivel nagyobb területet körülhatárolni. Hadd bocsássak előre azonban két dolgot. Először is: abban a vonatkozásban, ahogyan én ezt értem, a nemzedéki megkésetttség csak egy nagyon kis rész. Másodszor: célom nem egy újabb kesudióskosár prezentálása, hanem a kiemelt rész kényszerű — mert eddig úgy hittem, hogy magától értetődő — értelmezése mindenki által ismert vagy ismerhető esetekkel.

Tehát, mondjuk, ide tartozik az emlékezetes szalagházvita és görgősekevita. Körébe tartozik még több — sajnos: többnyire mihaszna — vita és több nagy jelentőségű találmány hasonló sorsa. Ezek kétszeresen is „dezambicionálnak”. A kivételes képességű feltaláló nyilván megfogadja, hogy ha legközelebb a világ legnagyobb találmányának ötlete ötlenék is netán fejébe, hát nyakába inkább kolompot köt, és addig rázza, míg az ki nem veri belőle. Miért vállaljon kálváriát és idegbajt azért, amiért legalábbis társadalmi megbecsülés dukál? Másrészt: a szintén teremtmény fantáziájú fiatalok egy része is, ilyen példákat látva, hasonló következtetésre jut, s még idejekorán kerülni kezdi a „komplikációkat”. Középszerút végez inkább, és jovialis, félrehúzódo középszerré válik, mert fölismeri a született középszer ügyeskedésre alapozott érvényesülését. A minőségi szűrők gyengesége folytán torz működések keletkeznek, önálló meggyőződés helyett normává gyakran az elvárásoknak való megfelelés válik. Eredendően szocialista szellemiségű értékes könyvek jelennek meg nevetségesen alacsony példányszámban, viszont a hivatkozás kereskedelmi szempont, s így szól: nem lehet belőle többet eladni. (Ugyanakkor több-

ezres nagyságrendben zúznak be néha olyan „műveket”, amikről csak a kiadónak nem volt nyilvánvaló eleve, hogy legfőljebb könyvtárakra lehet majd rásózni belőle egy részt.) Az antológiánk körüli huzavonát (*Elérhetetlen föld*) éppen csak emlitem.

Nem nemzedéki kérdésről van szó. A konszolidáció vitathatatlanul termékeny évei egy csomó feszültséggel és ellentmondással terhesek. Éles kontrasztokkal bombázott bizonytalan léthelyzetek sorát termeli ki a szellemi és egyéb értékeinkkel való gyakori szatócskodás, vagy a hivatali konzervativizmus óvatos látszatcselekvései kényszerítenek passzív semmittevésbe másokat. Miközben devalválódik munkamorál és értéktudat. Nem hiszem, hogy törvényszerűen így kell lenniük dolgainknak, ám mindaddig, míg a társadalom nem találja meg, jobban mondva: maga ki nem kovácsolja a feloldás kulcsát: él és hat ez a tendencia, hínározik és „dezambicionál”.

— Nemzedékedtől nagyon sokat vártál egy évtizeddel ezelőtt. Mit mutat számodra egy évtized mérlege? Nemzedékké kovácsolódtak-e a közös évjáratú, közös problémájú lírikusok? S ha nem, mi ennek az akadálya? Kiküzdötték-e tehetségükkel a méltó helyet és érdeklődést, szellemi izgalmat és eredményt a mai magyar lírában?

— Nem; ha gondoltam is korábban, végül is nem hiszem, hogy korosztályunkkal irodalmi új nemzedék jelentkezett. Mind tartalmilag, mind pedig formában lényegileg az előtünk járókhoz, különösen a negyvenes-ötvenes években indultakhoz kapcsolódunk. Az természetes is, hogy mi, mint fiatalabbak, „megtanuljuk” őket, hiszen jórészt iskolai anyagok is már. (Én pl. Nagy Lászlóból írtam szakdolgozatomat az *Arccal a tengernek* megjelenése idején.) Érdekesebb azonban az a rugalmasság és teljességre törés, az a nyitottság, aminek alapján érzékeny füllel szűrjük ki ők is a számukra izgalmas új hangokat, legyen az európai, amerikai vagy hazai, s engedik magukra hatni, beépítik a zömmel már jelentős életművekbe. S a mi alapvető életérzéseink nem annyira speciálisak vagy originálisak, hogy övéik is ne lehetnének, szele őket is ne érintené. Azonos veszélyek, azonos gondok közt győtrődünk lényeges ügyeinket illetően, s majdnem azonos meghatározottságok között. Lassan

inkább valami szinkronmozgás jön létre köztünk, ahol a korábbtól sodródó, s nyilvánvalóan vaskosabb szálak közé fognának be az újonnan induló szálak.

Egy lényeges különbséget érzek csupán, az is negatívum, s következésképpen konzekvenciái is azok. Márpedig szép számú következménye van, s nem is akármilyen. Arra a különbségre gondolok, ami a társadalom mobilis időszakában való indulás és a megmerevedett struktúra korában való pályakezdes között van. Ez olyan feszültségforrás volt (s részben még az ma is), hogy ebből eredhetett az a téves feltételezés mintegy tíz évvel ezelőtt — s közte a magamé is —, hogy itt új nemzedék veri az ajtókat. Engemet egyébként hidegen hagy, hogy új nemzedék-e vagy régi. Ez kritikát és irodalomtörténetet izgató kérdés inkább, hogy könnyebben igazodjék el az újabb jelenségek között. Mégis, úgy gondolom, hogy negatívumok ritkán válnak, ritkán váltódnak át nemzedékképző erővé. Mert a nagy különbség az, hogy míg a negyvenes években indulni cselekvési lehetőséget, aktív szerepet jelentett (és ezért máig ható presztízst, szerkesztőségi munkahelyeket, megjelenések fölötti diszponálást), s az akkori húsz-húszegynéhány évesek természetesen és nem feszengve ültek egy asztalnál nagy írókkal, miniszterekkel is — mi jóval idősebb korban is feszengve vártuk a legtöbbször elutasító választ a szerkesztőségi előszobákban. A mi cselekvésünk esetleg az volt, hogy nem hagytuk magunkat lerázni, és mentünk újra meg újra, egyre többen, talán csak azért, mert láttuk, hogy ez nem csupán nekünk kellemetlen. Eredendő élményeink a hasonló kudarcok és iskolás szégyenérzetek voltak, s egy-egy olyan felismerés, hogy nincsenek is számottevő eredendő élményeink.

Végül csak sikerült áttörni azt a falat, ami még írásaink megjelenésétől is elválasztott. Akkor ez sem volt kis dolog; a legfontosabbat azonban, a tényleges nagykorúsítást és cselekvőleges bekapcsolást a társadalmi és irodalmi közéletbe, a magunk helyének, feladatainknak, egyensúlyunknak megtalálását ez magában nem oldhatta meg. És nemcsak az irodalomban, minden területen ez volt a helyzet. Máig nem edzett bennünket a feladatokkal folytonosan és spontán szembesülő gyakor-

lat, éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkől. S ez olyan hiány, aminek következtében alapvető készségek nem fejlődtek ki vagy elkorcsosodtak. Elgondolni is kínos, mi lenne, ha a társadalom egyszer a mi nemlétező aktív készségeink mozgósítására kényszerülne! Megszerzett ismeretünk is passzív, fölöslegessé és bizonytalaná színtelenedők, hiszen a levegőben lógnak, mint félig-meddig mi magunk, kiknek nemhogy új nemzedékké, de — akár több gyermek és könyv apja-anyjaként — még felnőtté válni sincs erőnk, kedvünk és lehetőségünk igazán.

— *Első önálló köteted, mely két antológiabeli szereplésedet („Elérhetetlen föld”, „Költők egymás közt”) követte, a „Gazdátlan évszak” egyik versében írtad: „Én az vagyok csak, mi ezután jön”. Hogyan látod a magad azóta eltelt éveit?*

— Mindenekelőtt vegyük még a következő sort is: „s váratlan nem jön, bármi jöjjön”. Ezzel együtt pontosabb, és kicsit más értelmet nyer. Magában, e kiegészítés nélkül az idézett sor értelme mintha egy bármikor számonkérhető gáláns ígélet lenne. Ám akkoriban már rég nem ígértem és nem fogadtam semmit még magamnak sem, még az új évek idején sem. Itt, úgy gondolom, a kiegészítő rész a súlyosabb, s együtt inkább egy mindenre (értsd: a legrosszabbakra is) felkészült állapot fellengzős deklarálásáról van szó. Én ugyanis a világot meglehetősen rég látom olyasféleképpen, mint ma, és ha hangoskodó magambátorítással, ám elszánt jóindulattal („testem is szándék”) utamat, a folytatást vállaltam is: illúzióim nemigen voltak. (Most ijeszt meg hirtelen, hogy egy ilyen fellengzős-hangos magunk biztatása irritáló magabiztosság-fitogtatásnak is tűnhet olykor!) Mindenesetre: sok dolog jött, mindjárt első kötetem megjelenése után, ami bizony nagyon váratlanul jött, ha véletlenül bizonyára nem is. Kaptam pl. egy furcsa betegséget; egyszerű gyermekbetegségről volt szó, de hogy, hogy nem, hosszú ideig nem fogytam ki a szövődményeiből és a lázból. Ám ez mintha csupán nyitánya vagy prologusa lett volna egy évekig tartó különös misztériumjátéknak, melynek szerencsétlen hőse nem győzi kapkodni fejét a legképtelenebb, számára máig homályos dolgok miatt, amikről következtetések és vala-

miféle ultra-idegérzékelés adottsága révén tud csak. Tudja, hogy vele kapcsolatosak, de fogalma sincs, hogy mik valójában, mi célból és honnan erednek, s ha már rá vonatkoznak, éppen számára miért nem értelmezhetők? A bekövetkező stresszt, szorongásos, heveny feszültségeket vagy depressziót, a munkájában-dolgaiban való elbizonytalanodást ugyanakkor jól egészíti ki az egzisztenciális bizonytalanság.

Ha most netán Franz Kafka jutna eszedbe, vagy bárkinek is, természetesen a gondolatársítás helyénvaló. Ám — bár csupán irodalmi élmény lenne mindez számomra is!

Többen mondták egy időben, hogy üldözési mániám van. Nos, mivel idegrendszerem rohamos rongálódását — jóval korábban — magam is regisztráltam, fölkerestem annak módja szerint egy azóta is kivételesen tisztelt szakfőorvost. Mihelyt azonban megkísérlettem neki megfogalmazni aggályaimat és állapotomat, nyomban világossá vált előttem, hogy fölöslegesen zavarom; kezelésre még nincs szükségem, mivel a „rémek” nem bennem vannak egyelőre, ha pedig kívül, azoktól ő meg nem védhet.

Nagyon kellemetlen ezekről a dolgokról beszélnem; tudom, kérdésed sem ezt tudakolta. Miért mondom akkor? Mert azt az időt, amire rákérdeztél, nagyobb részben ez a nem könnyen túlélte „intermezzo” töltötte ki. A legnagyobb eredménye különben számomra ennek az időszaknak az, hogy — úgy remélem — gyermekeim mindebből nem sokat vettek észre. S ugyanakkor azért megjelent *Békesség nektek, utak!* címmel a második kötetem, az idén megjelent egy gyermekversgyűjteményem is, s együtt van rég a következő kötetnek: a harmadiknak az anyaga.

— *Mit jelent számodra a magyar költészet folytonosságának következetes vállalása? Kiket vállalsz, s hogyan? Verseidből egy nagy sodrású folytonosság arcai villannak élénk Balassitól Utassy Józsefig. Mit jelentettek számodra a költők „menet közben”, s mit jelentenek ma?*

— Való, hogy menet közben: sok évszázados „erőltetett menet közben” látom őket, egyetlen tépett, laza csoportban; csak a szemük ég valami különös szentjánosbogár-fénnyel vagy

szentléleksárga, meleg téboly-lánggal. Elöl Janusz püspök, köhögésbe fúlt hangon szól hátra valamit most Pilinszky Jánosnak. A legfiatalabbak közül való Szokolay Zoltán meg kíváncsiságtól nyújtott léptekkel éri el éppen Balassa poroszkáló hamar-lovát, mert ott van Zrínyi is, és a Vitéz Hadnagyságrul társalognak. Vonul, vonszolódik tovább a menet a pusztaságban. Vajon kik ők? Wajda Légiójának vert katonái? Zsolozsmás zarándokok? Szentek? Megszállottak? Bolondok, kik földre rogyván fölkelnek s újra lépnek, s vándorló fájdalomként mozdítanak bokát, térdet?... Igen, igen; ám szívükben ők hordják mégis és mindig ugocsanoncoronat-konokan „mindazt, mit érdemes még”.

... Minden valamire való költő úgy látja a világot, mintha ő látná először, ugyanakkor minden ember élete és tevékenysége folyamatba ágyazódik, akár akarja, akár nem. Ebből a beágyazottságból egy csomó meghatározottság eleve következik. Így pl. mindenki, amellet hogy ember, egy anyanyelv hálójával összetartott nemzet tagja is lesz. Ennek a közösségnek történelme és kultúrája van, hagyományai, mindenkori feladatai és nehézségei. Születésünk pillanatától megkezdjük mindezt magunkévá élni, tapasztalatilag és másodlagos jelzőrendszer, valamint harmadlagos iskolarendszerek közbeiktatása révén egyaránt.

A költészettel ebből a komplexumból hamar találkozhatni. Már a bölcsőben. De ha az nincs is, bölcsődal és altatódal kell, hogy legyen. És vannak mesék, majd jönnek a játékok figurás rigmusai. S aztán névnapok, lakodalmak, más jeles vagy jeltelen alkalmak együttdalolása. Nekem pl. még egyik legemlékezetesebb irodalmi élményem az volt, az lehetett úgy 7-8 évesen, hogy egy langyos nyári estén, a szőlőből hazafelé menet, kamaszodó fiúkhoz csapódva elszakadtunk a felnőttektől, és bíbicrikoltozással árnyékolt réti gyalogösvényen tappogtunk a vörösen landoló napkorong után, s fújtuk, hogy majd kettérepedtünk: „Monostori zöld erdőben van egy fa”, meg hogy: „sárba taposom a pofalemezedet”, meg hogy: „Sűrű setét felhők vándorolnak az égen...” De mellette, ugyanebből a korból, íme, egy másik s más jellegű irodalmi élmény! Szomszéd-

asszonyunk — egyszerű parasztcsalád voltak — egy ízben nálunk járva lelkesen újságot, hogy fia (akkor ment nyolcadikba) megkapta az új tankönyvet, és majd áthozza nekem, mert „benne van az Ady Endre három verse”. Tőle hallottam először ezt a nevet, de hogy mért volt fontos neki akár Ady, akár az, hogy velem, az akkori kis surmóval verseit elolvas-tassa, rejtély marad már. Tény, ekkor és így olvastam először a *Góg és Magógot*, a *magyar ugaront*, és — ha jól emlékszem — a *Dózsa György unokáját*. Sokat biztosan nem érthettem belőle, viszont arra a lúdbőröztető különös borzongásra, amit kiváltott, s amit azóta is leginkább Ady képes indukálni bennem, máig visszaérzek. (Megmosolyogtató innen nézve, hogy azután még évekig azt gondoltam — talán, mert a mondatot is pontosan így hallottam, s a hangsúlya is ezt erősítette? —, hogy Adynak mindössze ez a három verse van, s hogy lám, három verssel is lehet nagy költő valaki.) De ha már a költészettel való korai találkozásaim folyamatának regéjét mondom inkább „a magyar költészet folytonosságának vállalása” kérdés ürügyén (nagyon is ide tartozik!), hát hadd mondok hozzá még egy „rejtélyes” példát. Apai nagyapám és családja nyírségi volt, s én tízéves koromban láttam először, mikor egy nyarat öcsémrel ott töltöttünk. Tagbaszakadt, kemény ember volt Kiss nagyapám. Bottal járt már, ám legény korában — szabadságos huszár volt éppen — a kard is tevékenyen vette ki részét abból, hogy szép nagyanyám, a számomra csak névről ismert Zékány Eszter, egyszeri találkozás után Hodászról örökre vele, más faluba mehessen. Nikotinsárga bajusza alól hogy furcsállottam a szót: édes gyermek! Felénk ezt nem mondták, különösen nem meglelt korú fiaikat is szemvillanással ráncba kapó öregemberek. Nos, engemet az unokák hadából gyakran szólított maga mellé az eperfa alá, és több ének, vallásos szöveg között megtanított velem egy harmincvalahány strófás verset a tatárjárásról, Julián barát küldetéséről, Béla királyról. Mivel sor szerint semmire nem emlékszem már belőle régen, fogalmam sincs, jellegét illetően mi is lehetett ez. Ugyanis írottam nem találkoztam vele, és sajnos fiai, lányai sem tudják, csak azt, hogy nekem tanította nagyapa. Két sort

tudok idézni ezzel kapcsolatban, csak hogy azt én írtam még akkor, hatására. Azzal állítottam haza ugyanis, hogy „eposzt” írok a tatárjárásról. Vagy egy oldalnyit össze is hoztam, de csak ennyi maradt meg bennem: „Fut Julián éjjel, nappal, Lovai teli vérrel, habbal...”

E három emlékezetes találkozás fölidézése után talán nem tűnik nagyképűségnek vagy fedezet nélkül puffantható frázisnak, hogy úgy érzem: számomra „a magyar költészet folytonosságának vállalása” (egy szóval fejezve ki, és közben jóleső érzéssel idézve magam elé Veres Péter bácsi okos mosolygású arcát): evidencia. Minden költészet nemzeti. József Attila szerint a nemzet is: közös ihlet. A költészet leglényegesebb funkciója, úgy vélem, a személyes — ám egy adott közösségen belül reprezentatív, sőt tágabb körben is érvénnyel bíró — sorsélmény kifejezése és bizonyos létértelmezés. Ennek megfelelően a szemlélet és gondolkodás kialakulásának menete közben, a különböző fázisokban természetesen más és más volt izgalmas számomra.

Egy-egy költői életművet, ha teljesen nem ismertem is, úgy fogtam föl mindig, mint integrált egészet, aminek lényege néhány pontos mondattal körülírható, és ebbe az irányba lejtnek, ezt nyilvánítják a legkülönbébb részletek, eszközök, műfajok, „témák”. Ez a szavakban legtöbbször meg sem fogalmazódó lényeg volt mindig, ami számomra meghatározta, hogy melyik költészet érdekel és mennyire. Ha csak a Petőfi-Ady József Attila-hármaság bennem tükröződő viszonyát veszem, körülbelül a következő a helyzet: legelőbb persze Petőfivel találkoztam, aminek az adott élmény súlyú nyomatékot — túlmenően a „persze” sztereotípiáján, vagyis azon, hogy elég általános esetről van szó —, hogy szülőfalum mindössze 10 km-re van Kiskőröstől. Több versét, még mielőtt iskolai anyag lett volna, anyámtól tanultam meg. Arany, Csokonai, Vörösmarty nevét hallottam még rajta kívül otthon, de tőlük és róluk már nem tudtak annyit. Mert Petőfinek életét is, mint afféle régivolt, nevezetes ismerősét, meghányták-vetették olykor, ha úgy hozta a beszéd sora. Így lett ő számomra magától értetődően az abszolútum. Utána, mint említettem már, viszonylag korán

megborzongatott néhány verssel Ady titokzatosan-ősi és titokzatosan-modern robosztussága. (Az első a tudatalattiban jelentkező „ahá-élmény” lehetett, míg a második a tudatos szféra rábólintása, bár a „nem értem, csak érzem” tudatával.) Míg Petőfi aztán továbbra is jelen volt, Adyról lassacskán megfedkeztem, s szinte közömbös volt akkor is, mikor felsőtagozatos anyagként találkoztam vele. József Attila ugyanakkor mindig megfogott közvetlen, meleg egyszerűségével, kenyérzamatú, telt szavaival, biztos metszésű, összetett képeket világoztató versbeszédével, egyértelműségével s nem kevésbé sorsa árvaságával is.

Később, a gimnazistakorban jött aztán újból Ady, hogy rezonanciát találjon víz alatti mély rezgésével az átlátszó tisztaságú és sekélyes mozdulatlanságú világából kimozdult s hirtelen titkok nagy sodrú, sötét vizeivel elárasztott lélek. Nagy háromságukból ma is leginkább az ő távlatosán pásztázó lokátor-vers-szeimei segítenek eligazodnom magamban, s érzések, gondolatok és „társadalmi szövevény” örökösén elmozgó, földgömbhálózat nagy gubancában. József Attilához, aki számomra statikusabb állapotok pontos diagnosztája, akkor folyamodom segítségért leginkább, ha lezártabb, befejezettebb dolgok elemzését akarom elvégezni. Petőfi pedig irigylésre méltóan távolodik, mint egy világunkat lesajnáló, más törvények által mozgó, büszke csillag.

— *A ma is élők közül kiket becsülsz kiváltképpen, kiket érzel rokonnak magaddal, kiktől tanultál legtöbbet?*

— Legelőbb is Juhász Ferencet és Nagy Lászlót kell emlétenem: tőlük tanultam, tőlük kaptam a legtöbbet. Marsall László tömör jellemzése nemcsak szellemes, találó is kettőjükre vonatkozóan: Juhász új világot körvonalaz, Nagy László pedig megépíti. Nos, ezt a világot már nem lehet megkerülnie annak, aki ma Magyarországon verset ír. Mind szemléleti, mind formai vonatkozásban önkéntelenül is hat.

Magam Juhász Ferenc költészetével ismerkedtem meg előbb, még Kalocsán. 1960-ban adta kezembe *A tenyészet országa* című, már akkor is komoly gyűjteményt egy fiatal tanárom. *A Virágok hatalmának*, emlékszem, ahhoz hasonlóan furcsa, ele-

mentáris és titkos erővel borzongató hatása volt rám, mint legelőbb Adynak. Valóban új, más versek voltak ezek, mint amikkel addig találkoztam: más tér, más viszonylatok, más dimenziók, más intonálás. Csupa szokatlan és fölkaparó élmény, fölzsabadító élmény. — Nagy László költészetével kicsit később, az egyetemen találkoztam, nem sokkal a *Himnusz minden időben* című kötetének megjelenése előtt. Nála az a markáns arcél nyugozott le, ami képeinek és ritmusainak trópusi fényét is túlragyogta, az a férfias lírai magatartás, ami folytonosan véráldozatra kész az egy-igaz versért, s erkölcsi ereje, tevékeny akarata folytán végül balsorsa fölött is, deres majálisok fölött is derűs hatalmat nyer. Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János költészete és jelenléte szintén nagyon fontos volt. Csoóri Sándor sokágú, nagyot vállaló munkásságát pedig példának is tartom, mert ritka és egyre kevesebb az olyan állandó készenléti állapotban levő, felelős közéleti magatartás, mint az övé, amely nemcsak hogy illetékesnek tudja magát a legkülönbébb ügyekben, de — több műfajban is ott-hon lévén — mindig adekvát módon kész reagálni. Sok dolgra vezetett rá ő is, így pl. egy 15 évvel ezelőtti kötetének, a *Menekülés a magányból* címűnek utószavában, s jellemző módon éppen kételyeivel, személyességével. Ennek *Odaadás és elítélés* a címe, s legszívesebben idézném végig az egészet. Ez a címbeli ellentétes kettősség fejezi ki leghívebben az én itteni mondandóimnak is a lényegét. Szerintem, ezzel nemcsak „nemzedékünk” magatartását és helyzetét lehet tömören értelmezni-jellemezni, de ez a közös tengelyen mozgó, egymással szemben álló két fogalomkar ragad meg legtöbbet nálunk az utóbbi 20-30 év folyamatainak és állapotainak egészéből is.

Sokakról kellene persze beszélni még, idősebbekről-fiatalabakról, költőkről és nem költőkről, akiket szeretek, akik valamilyen módon hatással voltak. Sokakról kellene — ám feltétlenül kell Utassy Józsefről. 15 év óta ismerjük egymást. Nemcsak évfolyamtársak, de csoporttársak is voltunk, nemcsak egy kollégiumban, de egy szobában is laktunk, s azóta is sokat vagyunk együtt. A barátságon túl valami munkakapcsolatnak nevezhető viszony is fejlődött ki közöttünk. Mintha a régi

kollégiumi szobában lennénk, úgy beszéljük meg most is még közlés előtti vagy félkész verseinket. (Ez a „mintha” persze egybeölel dühödt vagy riadt távolodásokat is.) Csodálom pontos lényeglátását, fegyelmezett, kegyetlen-konok munkastílusát, amivel tökéletes megoldásokra tör, akaraterejét, céltudatos vitalitását. Legnagyobb titka azonban: fantáziájának ágbogas fáján fényes-fekete madár fészkel — a párás torkú duende.

— Második kötetedben, a *„Békesség nektek, utak!”*-ban fontos problémává nő az idő. *„Az idő kalodájában”* címmel külön ciklusban foglalkozol vele. Miért izgat az idő, milyen vonatkozásban fontos számodra?

— Semmiféleképpen sem mint filozófiai kategória, bár nem is függetlenül egészen tőle.

„Felgyorsult időben élünk” — mondjuk köznap felületességgel a leghosszabb évszázadról, és arra gondolunk, hogy a tudományos-technikai fejlődés következtében világunk változásának üteme gyorsult föl jelentősen. Minennapjaink közegének és az emberi helyzeteknek gyors változása s a hozzá való alkalmazkodás kényszere, akarata és igénye nem kis feladat elé állít bennünket. Soha ilyen akklimatizálódást!

A bennünk élő idő feneketlen zsákjának száján időegységként mindegyre több élmény és világ-szemét zúdul befelé. Zuhog az információözon — hang és kép egyaránt — a Föld egyik oldaláról a másikra és viszont, az eseményekkel szinte egy időben.

S a tér — most csak a Földet vegyük —, az az érzésünk, zsugorodik. Holott csak a mi sebességünk gyorsul. Olyan lett a Föld, a jó öreg Föld, mint egy hatalmas ciklotron, egy pontosan Föld méretű, geoid formájú részecskegyorsító, amit sokmilliárd különemű és anyagú részecske zümög körül, egymás pályáján és anyagán is keresztünyilallva.

Elemi részecskék, mi is, emberek, bennünk az idő degeszre tömött feneketlen zsákjával, hajrá: utazunk! Tudathasadásig utaztatjuk, hahó, szegény részecske-úr-mi-magunkat!

— *Tavaly gyermekversköteted jelent meg. Meggyőződésem, hogy a művészi igényesség tekintetében egyenértékű a „Csiga, csiga, facsi-*

ga" kötet más verseiddel. Mi vezetett a gyermekversíráshoz? Mi izgat benne?

— Gyermekverset szinte azóta írok, amióta — igazán — más verset. Mi vezetett hozzá? Inkább csak úgy odataláltam. Olyan ötletek és csírák, verskezdemények is mozdultak bennem, amikkel nem tudtam mit kezdeni, mert egész hangvéte-lükkel és játékoságukkal elütöttek a többitől. Ez még vala-hogy olyan időszakba esett (19-20 éves lehettem), amikor in-kább előbbre szerettem volna tartani éveim számát illetően, mint fordítva, s a komolykodás kényszerű, nagy erőt emésztő pózai közt szinte restelltem is, mint minden gyermekire vagy „komolytalanra” utalót. Gyermekversköteteket nem ismertem, ugyanis otthon csak meséskönyvek voltak. Weöres *Bóbitájáról* kellett, hogy halljak ahhoz, hogy bátorságom legyen komolyan venni ezeket is. Ám mereven soha nem vált külön bennem gyermekvers és „felnőttvers”, különösen esztétikai érték szerint nem. Első kötetem anyagának válogatásakor többször zavarban is voltam amiatt, mit hova soroljak. A gyermekversírás szá-momra elsősorban erős játékos hajlamom kiélésének egyik le-hetőségét biztosítja, ahol a fantázia, a nyelvi lelemény és rit-mika mind kombinációs elemek. Ugyanakkor tudatos készte-tést is jelent az a felismerés, ami nem új persze: hogy milyen fontos szerepe van vagy lehet a későbbi személyiségre is esz-tétikai és etikai vonatkozásban egyaránt annak, hogy mivel ta-lálkozik kialakulásának éppen legfogékonyabb időszakában va-laki; másrészt az amiatti felháborodás, hogy éppen ebben az időszakban gyakran micsoda bárgyú és felelőtlen lélekfertőzé-sekkel kénytelen találkozni mégis. Ezt részint mint olvasó, ré-szint mint „gyakorló szülő”, sokat tapasztaltam.

— *Miféle költői tervek, gondok foglalkoztatnak? Miért tanulsz éppen bolgárul?*

— Azt hiszem, elkerülhetetlen, hogy bevalljam: vagy más-fél-két éve alig írtam új verset. Sokszor gondoltam, hogy nem is írok, nem is tudok írni többet; mivel azonban elhatározó döntésig nem jutottam, most végképp nem tudom, mit is mondhatnék terveimről. Van egy bő kötet anyagom korábbi-ról, azt még mielőbb megszerkesztem és leadom, s közben talán

tisztázódik az is, hogyan tovább. Terveim elsősorban a műfor-dítást illetően vannak, azt érdeklődéssel és folyamatosan tu-dom csinálni. Itt is szeretnék különösen figyelni a gyermek-irodalomra. Egy bolgár kiadótól kaptam egy gazdag összeállí-tást, vagy 15 kötet verset-prózát vegyesen. A bolgár nyelvet egyébként baráti kapcsolatok hatására kezdtem tanulni, s azért is érdekel, mert rokon nyelvei közül legtöbbet őrzött meg az ószláv-ból, s ezért talán általa könnyebb közlekedés adódik azok felé is. De hogy a legfontosabbat el ne felejtsem: mint előttem többen, meg is szerettem Bulgáriát.

(Alföld, 1977/8.)

„Elvében él a nemzet”

Válaszol: Veress Miklós

— *Első versedet tízéves korodban írtad „valóságos ihletben, fogvacogva”; ha ez volt az első kitörés, negyedszázada költő vagy. Ha első fórumodnak a „Somogyi Néplap”-ot tekintjük, jó húsz éve publikálsz. Több antológiában szerepeltek verseid. Első köteted, az „Erdő a vadaknak” (1972) így viszonylag későn, harmincéves korodban jelent meg, akkor viszont nagy meglepetésnek számított. A József Attila-díj az olvasók és a kritika elismerését is kifejezhette. Miféle emberi, költői életút van az első köteted előtt? Melyek annak a három évtizednek a költészetedet, hivatásodat is meghatározó vagy ösztönző élményei?*

— Gyerekkoromban egyszer szekéren vittek haza, valami rokonlátogatásból. Ömlött az eső, nehéz pokrócokkal takartak le, emlékszem durva anyagukra. Valószínűleg előzőleg a párát fűjtató, álldogáló lovakon lehettek, az esőtől egyre nehezebbé váltak, fojtogatni kezdtek. Segítségért próbáltam kiabálni, miközben a bakról hallottam a felnőttek beszédét, és tudtam, hogy ügyet sem vetnek rám. A fáradtságtól és félelemtől elszunnyadtam, ölben vittek be a házba, s volt idő, amikor álomnak gondoltam az egészet. Akár az volt, akár nem — ez a lefojtottság határozta meg életemet 28-30 éves koromig, mintha már akkor előjele lett volna betegségnek, albérlnek, méltánytalanságnak. Bármilyen gyönyörű képeket villantanék föl gyerekkoromból vagy kamaszkoromból, azok is valahogy kontúrtalanok, elmosódottak: valószínűleg nem voltak igazán boldog emlékeim sohasem. Fölfedezhető ellentmondás van soromban koraérettség és kései megjelenés, becsvágy és elismerés, munka és megbecsülés, hit és gyanakvás között.

Manapság sokan irigyelnek azért, amit harminchat éves koromra elértem, mint ahogy igen sokan voltak olyanok is, akik eddigi szenvedéseimben kételkedtek. Valahogy úgy, mint az

egyszeri szegedi lakásügyi hivatalnok, aki kimosolyogta a halálos tüdőbetegségről szóló históriámat, amelyet magam is csak akkor hittem el, amikor egy rossz kollégiumi manzárdban, ahonnan az egyetem rektora családotól félveként akart kilakoltatni, két tenyeremben nem fért el a tüdőmből föltörő vér. S mert huszonnyolc éves koromig éltem hitetlenségben és elhanyagoltságban, számtalan albérlés és tüdőgyulladás után egy kioperált tüdőlebennnyel fizettem az első bérlakásért. Ha életemnek erről az első szakaszáról kell beszélnem, ma is régi sebeket tudok csak fölkaparni, ki tudja, mennyi igazsággal vagy jogtalanul.

A tények szigorúak: szüleim a háború után elváltak, engem édesanyám vett magához, lemondva a tartásdíjról, s úgy nevelt kamaszkoromig, hogy végigjárt minden poklokat. Sorso-mat az is meghatározta, hogy hatéves koromban a községi orvos nem vette észre kezdődő tüdőgyulladásom, mely egyre terjedt, középfül-, majd agyhártyagyulladás lett belőle. Negyvenfokos lázzal vittek be a pécsi gyerekklínikára, hol csodával határos módon menekültem meg — életemben másodszor, hiszen 1944 karácsonyán fenyőfástól, angyalostól fejünkre dőlt a pesti bérház — a haláltól, mely azóta is meg-megkísért.

Tízéves koromig éltem Barcsan és még vidékebb vidéken rokonaimnál, akik nagyon szerettek, de anyám hiányát nem tudták pótolni, mígnem 1950-ben Kaposvárra kerültem, egy osztatlan iskolából, de kétszobás lakásból — első, cellányi albérlésünkbe. Akkor kerültem az ördögi körbe: mivel gyakorta váltogattuk az egészségtelen vagy kevésbé egészséges albérléseket, így az orvosi körzeteket is, huszonnégy éves koromig nem találtam olyan lelkiismeretes orvosra, aki kivizsgáltatta volna gyakori tüdőgyulladásaim okát. Az iskolából — általánostól az egyetemig — ezért igen sokat hiányoztam, vagy pedig, ha lábon viseltem el betegségeim, gyenge és koncentrációra képtelen lettem. Hiába írtam, szerveztem, szerepeltem, tanárait — már csak szociális helyzetemre való tekintettel is — elkönyveltek olyan tanulóknak, aki csöndes és jó magaviseletével tűnik ki, de különben közepes tehetségű, olykor igyekvő. Gyakran előfordult, hogy amit én produkáltam, azért mások

kaptak dicséretet, vagy az, hogy azonnal besoroltak azok mögé, akikre éppen fontosnak tartották fölfigyelni. Hadd ne hozakodjam elő gyerekkori példázataimmal, de hivatkozzam arra: a József Attila-díjas *Erdő a vadaknak* kötet versei antológiákban visszhangtalanul maradtak, mert sohasem az volt divatban, amit éppen írtam. Hiába tudtam már ötéves koromban folyékonyan olvasni, írtam és publikáltam tizenhat éves koromtól, az a segítség, mellyel tehetségem érvényre juttathattam volna már korábban is — elmaradt. Ezért érlelődött költészetem lassabban és bizonytalanabban: értékeimre és hibáimra csak magam figyelmeztettem, s gyerekfejjel nem is mindig jól.

Így is hálás lehetek a sorsomnak, hogy a döntő pillanatokban voltak, akik kiálltak értem vagy mellettem. Például a kaposvári Csajághy Károly, volt iskolaigazgatóm, aki a miniszterig elment, amikor származási kategóriám miatt — anyámat alkalmazottnak vették — nem vettek volna fel az egyetemre, vagy dr. Kulka Frigyes, aki fölfedezte végzetes hörgőbetegségem, és kioperálta belőlem a halált, vagy például Kormos István, aki féltucatszor visszautasított verseskötetemet kiadatta. De szerencsém volt kamaszkori barátaimmal, a feledhetlenekkel, kamaszkori szerelmeimmal, akik csupán iszonyatim nem érthették. Egyetemi tanáraimmal, s azzal, hogy a *Tiszatáj*nak, amikor költői, kritikusi és fordítói pályámon elindultam, olyan nagyszerű, fiatal szerkesztői voltak, mint Ilia Mihály és Kovács Sándor Iván. Szerencsém volt irodalmi kört alakítani Szegeden 1963-ban, polgárpukkasztó és társadalomjobbító céllal, azóta már tudósokká nemesült, meghalt vagy disszidált barátaim társaságában, később meg kocsmalírázni két nagyszerű költővel, Szepesi Attilával és Petri Ferencel. Azt is ide sorolom, hogy öt évig voltam egy nagy múltú lap, a *Délmagyarország* újságírója, olyan korszakban, amikor új lakónegyedeket, hidat, szállodát lehetett jövendőlni. Azt hiszem, ha több megértéssel és figyelemmel találkozom, ha szociális viszonyaim és relatív mellőzöttségem nem határozzák meg magánéletem alakulását — még több lett volna az ösztönző élmény.

Így ott válik el a két szakasz, ahol 1969 karácsonyára egy elrontott Mester és Margarita-ívbe csomagolva (vérköpés és operáció között) a Magvetőtől isten tudja hányadszor postázták vissza könyvem, majd néhány hónap múltán megmenekültem a halálos betegségtől, és hatalmasan meglódult az életem. 1972-ben megjelent a könyvem, 1973-ban megkaptam — nemzedékemből elsőként — a József Attila-díjat, ugyanabban az évben megnyertem a *Csillagtűzzel* a Petőfi-pályázatot, és kaptam egyhónapos bulgáriai ösztöndíjat. 1974-ben felmondtam lapomnál, hamarosan állást vállaltam az *Élet és Irodalom* szerkesztőségében. 1975 nyarára pedig a *Mozgó Világ* felelős szerkesztője lett belőlem, miközben megjelentek az első tanulmányok a *Bádogkirály* kapcsán költészetemről. Megkaptam az első igazi fordítói feladatokat is Budapesten: Jeszenyint, Lorcát, Blokot ültethettem át magyarra. Sorolni nem is érdemes, olyannyira szembetűnő a változás.

— Aki egy kicsit ismeri életednek ezt a szakaszát, az hajlamos költészeted forrásaként a szenvedést megjelölni. Első köteted a maga élményszerűségével nekem is ezt sugallja, de a második, az 1975-ben megjelent „Bádogkirály” összetettebb hangvételével már azt is megengedi, hogy feltételezzem: a költő szabad szubjektumának bilincseitől, közvetlen élményeitől, és tudatosan alakítja a maga művészetét. Hogyan látod költői önszemléleted fejlődését, változását a kezdetektől máig? Verseid tanúsága szerint sokat foglalkoztat saját költői mibenléted, feladatod, lehetőséged.

— Voltak életemnek olyan percei, órái, évei, amikor a létem a szenvedésre szimplifikálódott, de az is előfordult, hogy öntudatlanul vívtam ki magamnak a szenvedéshez való jogot, ahogy például a gyerek teszi. Igen sokszor bántott az is, hogy a külső szemlélők — kritikusok, szerkesztők, barátok, szerelmek — mindazt, ami történt velem, szerepjátszásnak vélték, holott én a szenvedést sohasem tekintettem sem eszköznek, sem célnak, igaz, nem is utasítottam el. A mai ember egyik legveszélyesebb önpusztításának tartom, hogy a szenvedésnek minden formáját ki akarja iktatni életéből, s ahogy a jókedvet a bohócokra és más mulattatókra, ahogy a küzdelmet a sportolókra és filmhősökre — úgy akarja ezt az életérzést átháríta-

ni a művészekre. Ahhoz az újsághírben szereplő lombikgye-
rekhez hasonlít így majd, amelyiket állandóan óvni kellett,
mert hiányzott belőle a fájdalomérzet, tehát bármely pillanat-
ban halálra sebezhetette, égethette volna magát. A szenvedés te-
hát a test és a lélek védekezési formája. Akárha egy emberé,
akárha egy népé.

Ha első kötetemet hamarabb kiadják, benned is más az
összkép. Mivel azonban az *Erdő a vadaknak* kéziratanyaga
1965-70 között jónéhányszor visszautasított, de közben új
versek is születtek, az át- meg átdolgozások következtében
csak az maradt benne, ami egy sajátos és szenvedésekkel teli
időszakhoz kapcsolódik. A *Bádogkirály* már annak a fölszabadí-
tó hatásnak köszönhető, amit hivatalosan is jelképezett egy
díj: az a sokszor vergődéssé gyengülő hit, amellyel magamnak
az úgynevezett társadalmi megbízatást előlegeztem, s amelyet
— hitet, megbízatást — oly sokan kétségbevittek, vagy amire
érdemtelennek tartottak — nem volt hamis. Húszéves korom-
ban mindenkinél fontosabbnak éreztem költőmagamat, később
magam fölé emeltem népet és emberiséget — mostanában re-
ménykedem, hogy eljuthatok a harmóniáig. Mindenesetre: csak
1975 körül értem el, hogy tudatosabban lássam saját lehetősé-
geimet, reálisabban múltamat.

Nem az első fellobbanás, az első publikáció, hanem azóta
érezem költőnek magamat, mióta megtanultam versekből költé-
szetet építeni. Sokszor éppen a magammal és régebbi szemlé-
letemmel folytatott vitákból tűnik ki ez: az *Erdő a vadaknak*
záróversében éppen Kőmíves Kelemenné a föloldó példa, aki
halottan is megáll a falban, az idén megjelenő *Porhamu* című
kötet *Requiem egy költő sírjánál* című versében viszont azt
mondom ki, hogy Kőmíves Kelemenné már fölös fájdalom.
Ahogyan szemléletem, módszerem is változott. Én éppen az
Erdő a vadaknak korszakában éreztem úgy, hogy túlságosan is
elvontan fogalmazom meg létélményeimet, a *Bádogkirály* eseté-
ben viszont azt, hogy utalásaim konkrétabbak, de lehet, hogy
kívülről ez másként látszik. Az élményszerűség — ez a véle-
ményem — semmiképp sem redukálódott, de a módszer —
például a Petőfi- vagy a Bulgakov-ciklusra hivatkozhatnék —

más. A *Porhamu* — úgy vélem — kísérlet egy újabb szintézis-
re, s majd a megjelenés utáni tanulságok segítenek további
utamon. Ahhoz képest, amilyen ösztönösen írok verset, meg
kellett tanulnom legalább annyira tudatosan szerkeszteni: így
módom van szigorú korrekciókra, hogy az általam fontosnak
vélt összefüggések kössék össze verseimet. Ha úgy tetszik, ez
a tudatosság a habarcs abban az épületben, amelyet — talán
majd — költészetemnek lehet tartani. Akkor válik érthetővé,
ami valamikor homályban maradt, akkor lesz bizonyossággá a
költői magatartás is. Ámde nem fordítva: az attitűd elsődle-
gességének divatja nem határozhatja meg költészetem jövőjét.

— A „*Bádogkirály*” szállóigévé lett utolsó sorait idézem: „*vér
csordul vagy ének / boldog ki e népnek / lehet prédikátora*”. Ez a
Nyéki Vörös Mátyás emlékezetének ajánlott vers — ha jól értem —
a szenvedést tartja legfontosabb kapocsnak a magyar nép, a magyar
történelem és a magyar költők között. A költői hivatást és lehetősé-
get valamiféle végzettudatos csakazértis helytállásban jelöli meg.
Ilyen gondolatokkal gyakran találkozni költészetedben. Ezért — szí-
várványosabb válasz reményében — hadd kérdezzem meg: Mit jelent
számodra ma az, hogy magyar költő vagy? Miben látod ma a ma-
gyar költő írásának értelmét?

— Hallottam néhányszor az idézett sorokat színészekről is.
Ők így mondták: „*Boldog ki e népnek / lehet prédikátora*”.
Egyszer — a rádióból — viszonthallhattam boldogan magam
is, hogy nem hatott rám a konvenció, és az igazságnak meg-
felelően hangsúlyoztam: „*Boldog ki e népnek / lehet prédiká-
tora*”. Nem hibáztatom azokat — sem interpretálókat, sem
elemzőket —, akiknek a feladata, hogy az üzeneteket közhely-
lyé változtassák, de éppen ezért lényeges a költői figyelmezte-
tés. Én arra utalok ezzel, hogy nincs általános nép. Ha szlo-
vák poétának születtek, ha törököknek, ha venezuelainak — ak-
kor is az a nép a fontos, amelynek nyelvén fiaként versemet
írom, hiszen más népek szenvedését vagy boldogságát is csak
ezáltal érthetem meg. Az emberiségnek éppen attól vagyok ré-
sze, hogy meghatározott attribútuma lettem. Én például — ti-
zenegynehány-milliomod magammal — magyar attribútuma.

Az *Aeternitasban* valóban válogatott szenvedéseket sorolok fel, ugyanúgy — mint mondjuk — az esztergomi keresztény múzeum némely középkori festője. De ezzel egyáltalán nem az volt a célom, hogy a szenvedést privilegizáljam a magyar nép vagy magyar költő számára. Az angyal Shelley — akinél filozófikusabb költő alig akad — megírta az angol nép fájdalmait is, és Jeszenyin — ki alkatilag éppen ellentéte — sem tétlenkedett, amikor költőmagának kellett népe sorsát átélnie. Tudom és hiszem, hogy bármifajta objektívnek nevezett, időből és korból kiszakított költészet humbug, többek között már csak azért is, mert a versnek — ellentétben zenével vagy szobrászattal — az anyaga nem hang vagy márvány, hanem helyileg és történelmileg, folyamatában és jelenidejében meghatározható, éppen ezért mindig sajátos tartalmak kifejezésére alkalmas nyelv. Magyar költőnek lenni tehát elsősorban annyit jelent, hogy meg kell tanulni ennek az anyagnak a használatát, elfogadván azt a tényt is, hogy a létrehozandó produktum esetleg nem lesz érthető a maradék kétmilliárd-kilencszáznolcvanöt-millió ember részére. De — ha szándékai és értékei erre minősítik — bármely vers az emberiség közkincsévé válik — lefordíthatatlanul is — egy nép, egy nemzet tudatbeli formálódásának révén. A költő erre a századra kénytelen volt leszámolni a halhatatlanság eszméjével, tehát csupán abban bízhat, hogy semmiféle hang nem válik némasággá, még akkor sem, ha nehezen érzékelhető, miként rezeg tovább egy majdani bolygószületésben.

Magyar költő vagyok, mert magyarul írok, s ez magában rejti azt a szivárványos választ is, hogy tehát van magyar olvasó is. Kell-e annál nagyobb optimizmus, hogy amikor már nem egyszerűen nemzethalál, hanem emberiségahalál képét vetítik elénk a jóslatok, a költő hisz abban: lesz magyar olvasó, aki évtizedek múltán is érti verseit. Nem tagadom, hogy magyarság-szemléletemre igen erős hatással volt Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Vajda és Ady, de talán majd új kötetem bizonyítani fogja, hogy évek óta alakítgatom az új, történelmileg a jelen számára igazabb szemléletemet. A *Porhamu* nyitóversében ugyanaz a malom zúg, mint a *Bádogkirály* utolsó oldalain, de

világosabban hallik ki zajából az életigenlés. Még akkor is, ha a garat száján véletlenül fönnmaradt magnak mondom a magyarságot. Mert a lényeg nem az, hogy a történelem malmáról mi a véleményünk, hiszen létét nem lehet kétségbevonni, hanem az, hogy a megmaradt magnak lehet még sarjadása. Ezért nem kétlem, hogy adott történelmi pillanatban — vér vagy ének — vietnami, német, francia, orosz, török, dél-afrikai, chilei, spanyol vagy román költőnek lenni ugyanolyan nagyszerű sors és feladat: saját nyelvünkön kizengeni népünk-ről mindazt, ami az emberiséget is szolgálja gondolatként.

— Többször leírták veled kapcsolatban elismerőleg a „közép-európai” jelzőt. Miben látod a magad közép-európaiságát? Természetesen az igény, feladat és lehetőség izgat ebben a kérdésben.

— Csupán a jelző ellen van kifogásom. Az, hogy közép-európai vagyok, s ezt hangoztatom is, nem lehet sem pozitív, sem negatív jellemzője magatartásomnak — egyszerű tény. Itt születtem egy déli határfolyó, a Dráva partján, családom eredete területileg a Pécs-Eszék-Arad háromszögre határolható, s nemcsak műveltségemre, hanem szociális viszonyaimra is kihatott mindaz — más tízmilliókéhoz hasonlóan —, ami itt ment végbe századok, majd az utóbbi évtizedek alatt. Tudom, hogy nem minden költő tartja ennyire fontosnak meghatározottságát, én viszont legalább ennyire nevetségesnek, ha valaki Közép-Európában akar angol, amerikai, francia költőt játszani, ami fordítva is mulatságosnak tűnhet. Közép-európai-ként hiszek abban, hogy Dózsa és Husz égett húsának szaga nemigen különbözött, ahogy egy szerb vagy magyar paraszt veritékszaga sem.

Ezért tartom fontosabbnak ma már a számunkra olyan becses és valaha nélkülözhetetlen, ismert jelszónál fontosabbnak és lényegesebbnek ezt: „elvében él a nemzet”. Ez az utóbbi általánosabb érvényű: a fennmaradás, a haladás vagy éppen a nemzetiségi egyenlőség megvalósításának elve népeket egybekapcsoló tényező. Történelmünk tanított bennünket is arra, hogy csak az a nép maradhat fenn, amelyet kritikus korszakaiban valamiféle közös elv fog össze, akkor is, ha a legvadabb társadalmi, vallási ellentétek próbálják megosztani. A magyarság

akkor sodródott a nemzethalál szélére, ha elveit vesztette el, s úgy menekült meg, hogy azokra visszaeszmélt. Közép-Európa is sokkal hamarabb és biztosabban vált volna a népek egyetértésének színterévé, ha fejlődése nem lett volna egyenlőtlen, és azt a nemzeti létnek magasabb foka határozta volna meg. Ma, amikor a nyelviséget a világ legkülönbözőbb tájain — éppen népek nemzeti fejlődésének alacsonyabb szintjeként kihasználva — a politikai megosztottsághoz használják fegyverül, fontos tudni, hogy Közép-Európában létezik egy olyan elviség, amely találkozási pontja lehet mindenkinek. S aligha kétkelhetek abban bárki, hogy eddig a költők hátráltatták legkevésbé — bármennyire is saját nyelvükön érvelve — a fejlődést, mely a nemzeteket létükben erre a magasabb fokára emeli, és így valóban egyenrangúvá teszi.

— Szegeden éltél, amikor első köteted megjelent, a „Tiszatáj” volt felnevelő fórumod. „Végre egy vidéki poéta, akinek oly nyilvánvaló a jelenléte, hogy mindegy, honnan érkezett” — írta rólad Bata Imre mintegy cáfolatul arra a közhelyszerű nézetre, hogy vidéken nem lehet igazán jelentős költészetet létrehozni. Aztán nemsokára Pestre költöztél. Miért? Valóban Budapest és csak Budapest lehet véleményed szerint ma is a magyar költő igazi otthona? Mit adott neked a főváros, amit Szegeden nem kaptál meg?

— Élettörténetemből kitűnik, hogy — ha szüleim nem válnak el — akár harmincegynehány éve is élhetnék Zuglóban, ahová most visszahozott a sorsom. Szegényebb lennék akkor Somoggyal és Szegeddel, amit sorsomnak sohasem tudnék megbocsájtani. Így hát hadd ne panaszkodjam! Nekem a főváros adott méltó feladatot, olyan megbecsülést, amelyben eddig nem volt részem, s most már kenyeremhez — fedelet is. Nem tartozom azonban azok közé, akiknek „Extra Budapest non est vita”. A főváros nemcsak azért telítődött művészekkel, mert ide koncentrálódott a legtöbb intézmény — színház, lap stb. —, mely által a szellemi kiszolgáltatottságot az értelmiségnek ez a része is elkerülheti, hanem azért is, mert — mennyiségi okoknál fogva — csak itt biztosított a tehetségek természetes kiválasztódása és cseréje. Vidéken ennek hiányától elsősorban a fiatalok szenvednek, valamint attól is, hogy — bármi legyen

az országos értékítélet — igen kötött a hierarchia. Nem mint-ha egy-egy helyi sorrendbe bekerülni nélkülözhetetlen vágya volna is a tehetségnek, de hamar belátja, hogy még egzisztenciális viszonyait is ez határozza meg. Én igyekeztem mindkettőt figyelmen kívül hagyni (ha mellőzöttségem sokszor fáj is — mégpedig kétszeresen, hiszen kötetem kiadásában éppen vidékiségemnél, vállalt szegediségemnél fogva voltam hátrányban), s ezért nem lettem vidéki költővé, hamar fölismerve, hogy a magyar irodalom már jó néhány helyiérdekű poétát és mecénást is túlélte. A vidéki városokban, sajnos, egy furcsa önvédelem fejlődött ki az olyan tehetségekkel szemben, akik nem biztos, hogy életművüket ugyanazon helyen zárják majd le, holott van, aki öt-hat év alatt több és maradandóbb értéket hoz létre, mint más tízannyi idő alatt. Igaz, van kockázat is: mi lesz, ha az ellenkezője történik?! Ha Magyarországon több helyen jutnak el oda, hogy művészetünk és kultúránk fejlődése országos ügy, s egy-egy tehetséges ember körülményeinek biztosítása társadalmi — s nem helyi — hasznosságú, akkor nem lesz olyan nagymértékű a fővárosba való vándorlás, mint az utóbbi években.

— A „Mozgó Világ” főszerkesztője vagy, ily módon „más műfajban” is exponált közéleti ember. Ifjúságunk idején fő kívánságunk volt egy ilyen lap. Addig „hadakoztunk” érte, hogy végre megvan. Miben látod a „Mozgó Világ” speciális, más lapokétól elütő feladatát? Megítélése szerint elégedett lehet-e a főszerkesztő az eddigi évfolyamokkal?

— Ha a *Mozgó Világ* ifjúságunk idején válik kéthavonta megjelenő folyóirattá, valószínűleg erőteljes irodalmisága határozta volna meg. Én szerencsésebbnek tartom, hogy ilyen lett: sok műfajú. Elégedett azonban csupán azzal vagyok, hogy sikerült eredeti szándékunkhoz hűen szerkeszteni, bármiféle kisértésnek is voltunk kitéve: egy húsz-harmincéves generáció íróinak, költőinek, grafikusainak, szociográfusainak felfedező és útra bocsájtó lapja maradt a „Mozgó”. Éppen ezért változtatatlannak tudom elégedetlenségem örök forrását is: elég egyenetlen a folyóirat színvonala. Hadd tegyem hozzá, csak akkor lehet folyóiratot szerkeszteni, ha az valóban havilap, mert így

éppen vita- s reagáló készsége vész el, nem tudja mozgásában megragadni a fiatal magyar művészetet. Filmbemutatók, tárlatok, premierek fölfedezése helyett összefoglaló tanulmányokat tudunk csak közölni stb. Így a körülményekhez mérten csak annyit állapíthatok meg: létrehoztunk egy új struktúrájú lapot, amelyben — akár csak az egész új művészgenerációban — még mindig a lehetőség a több, mint a megvalósított. Az elég szélsőséges vélemények viszont azt igazolják: jó úton halad a szerkesztőség, és 1980-ra legalább annyit elmondhat, hogy 25 folyóiratszámában föltérképezte a fiatal magyar művészetet. Akkor talán a fölfedezést és közlést végre kiegészítheti az igazi feladat: a megőrzés, megbízatás is.

— *Miben látod a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején indult új nemzedék külön feladatát a magyar irodalomban? S mivel igazolja ez a népes generáció, hogy új nemzedék?*

— Nem hiszem, hogy ma már olyan népes lenne ez a generáció, ahogy emlékezetünk tartja. Nagyon sok régi tehetség nincs már igazában jelen, a kötetek és verssorok sem úgy sorjáznak, mint más nemzedékek lírikusaié: három-négy soványka könyv jelzi majd negyvenéves korunkra az életutat. Mindennek éppen az volt az oka, amire a kérdés első mondata vonatkozik. Kissé cinikus válasszal: éppen az volt a feladatunk, hogy mert nem akart senki feladatot adni, feladatot kellett vállalnunk. Ezt — úgy látom — történelmünk újraértékelésében határoztuk meg, mellyel egyébként minden magyar költő-nemzedék megpróbálkozott. A történelmi tudat sorvadása elleni tettünk egyben kísérlet volt arra is, hogy társadalomjobbító szándékainkat valódi költészet formájában közöljük. Azokat a rokonvonásokat, amelyek e társaságot nemzedékké tették, néhány év múlva tisztábban lehet majd látni, s nem lesz szükség semmiféle bizonygatásra.

— *Ezt a nemzedéket azzal is vádolták, hogy nem különbözik eléggé, túlságosan is hagyományokban gyökerezik, sőt éppen ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amelyhez Nagy László nemzedéke is fordult. Rád fordítva a kérdést: rólad közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy ebben a nemzedékben te asszimilálsz a legtöbb hagyományt, te fogadod be leginkább a sokféle ösztönzést. Nem félted-e*

tőle egyéniséged? Mi a véleményed a hagyomány és korszerűség viszonyáról?

— Az is közhelyszámba megy, hogy egy költőnek nem szabad sokat olvasnia, mert akkor mások befolyása alá kerül. Azt hiszem, ezt a babonát — meggyőződésből vagy lustaságból — még ma is nagyon sokan komolyan veszik. Az ösztönös költő, aki mindenféle tudás nélkül, amúgy kocsmasztalon firkantja le zseniális verseit, mindig tetszetősebb és divatosabb figura, mint az, aki nem játssza el ezt a szerepet, s kiadja titkait. A tudós költő amolyan stréber diákká vált köztudatunkban, aki tehetségét szorgalommal pótolja. Legendák keringenek például Ady műveletlenségéről és Babits hangyaszorgalmáról, holott mindkét nagy költő ravaszul csak annyit árult el az embereknek, amennyit azok hinni akartak személyiségükről.

Én elárulom magam azzal, hogy gyakran írok utalásos verseket, amelyekből kitűnik olvasottságom. De ahhoz, hogy az ember a saját szintézisigényének eleget tudjon tenni, kénytelen megismerni előzményeit, mindazt, amiből műve — akarva-akaratlan — táplálkozik. Nem szégyellem, hogy annak, amit így megismerek, nyoma marad költészetemen, mint ahogy Ady sem szégyellte a kurucdalokat, Babits sem az Aranyhatást. Nemzedéktársaim és köztem az a különbség, hogy nem a Nagy László-nemzedék által feldolgozott hagyományt asszimilálok, hanem az eredetit. Ezért látszik többnek a kevés. A másik lényeges különbség, hogy rám nem jelenkori líránk hatott, hanem — éppen olvasmányaimnál fogva — versei és fordításai révén a Nyugat-nemzedék, s mivel jóval korábban kezdtem írni és publikálni másoknál, ez a gimnazista korombeli hatás volt a döntő. A harmadik, hogy harmincéves korom körül döbbsenem rá: nemcsak a szerepjátszás létezik a költészetben — másokat megidéző módszerként —, de lehetséges az is, hogy az ember — ha alkalmas rá egyénisége — bárkit befogadjon saját személyiségébe. Jóval később jöttem rá, mennyire veszélyes úton járok — nem költői egyéniségem, hanem idegrendszerem szenved meg. Megtelt a személyiségem olyan lelkekkel, akik néha ma is kiüvöltenek belőlem, holott én csak egy-egy versre akartam szállást adni nekik. Így szüle-

tett meg a Petőfi-ciklus, a Kölcsey- vagy a Vajda-vers — nem is szólva a Nyéki Vörösről vagy a Szenci Molnárhoz írottól —, melyeknek minden szava utalás az eredetire és saját élet-helyzetemre, úgy azonban, hogy a kifejezést és rímet, strófaszerkezetet és képet sajátomévá asszimiláltam. Ezek a más nyelvre lefordíthatatlan, többretegű versek az ösztönösség és tudatosság házasságából születtek.

Hagyomány és korszerűség? Ha arra hagyatkozna a költő, hogy van a magyar olvasóközönségnek egy része, amely elájul Ezra Poundtól vagy Eliottól, mikor klasszikus vagy későbbi műveltségelményeket épít bele versébe, megveti viszont a magyar poétát, aki saját kultúrköréből táplálkozik — akkor behódolna a divatnak. Ha azokra figyelne, akik csak népdalhagyományt és finnugor kincset ismernek — ugyanilyen egyoldalúvá válna. Tudomásul kell venni, hogy a modern költészet utalásos jellegű, de nincs diszciplína, mely szabályozná, melyik évtizedben kit lehet föleleveníteni. (Ha csak nem az évfordulók rendszere!) Sok mindennel lehetne példálózni, hadd tegyem eggyel: az avantgárdnak nevezett Kassák Lajos öregkori költészete sokkalta hagyományosabb volt, mint az akkoriban költészete csúcsain járó Nagy Lászlóé, még akkor is, ha éppen az előbbi írt „szabadverset”, és az utóbbi „kötött” formáját. De mindkettő nagy költészet, melyben egybeolvad jelen és múlt, korszerűség és hagyomány.

Tudom, a költészet ma is válságban van, mint már annyiszor, mondhatnám, állandóan. Most talán éppen azért, mert korszerűségében a technikai társadalomhoz igyekszik hasonlítani, holott sohasem az ember eszközhasználata határozta meg a lírát. Éppen ezért a korszerű költészet sem tartalmában, sem formájában nem aszerint alakul, hogy mi a divat, hanem hogy mi a lélek.

— *Köztudottan elkötelezett költő vagy. Nem gondolod-e, hogy a groteszk, valamint a rendkívül sokféle ösztönzés asszimilálása némi eklekticizmust hoz költészetedbe, ez pedig bizonyos mértékben gátolhatja az elkötelezettség megnyilvánulását?*

— Elkötelezettségen mindenki mást ért. Van, aki a közéletiséggel cseréli össze, más a politikummal, megint más valami-

féle pártfegyelemmel. Csak így érthetem a kérdés célját, mert a direkt közéletiséget valóban nem szolgálja az áttételesebb költészet, a politikai gondolkodás egyik legfőbb veszélye az eklekticizmus, és valóban nagyon nehéz lenne számot adni, miért asszimilálja különböző polgári beállítottságú, néha éppen klerikális hajdani költők művészetét mai utódjuk, aki ráadásul még gúnyolódik is az elidegenedésen a groteszkjeivel. A leg-egyszerűbb lenne megkérdezni: Nem fontosabb-e, hogy ki-nek és hogyan elkötelezett az ember és a költő? Vagy azt, hogy vajon az elkötelezettség jobban megnyilvánul-e a modorosságban, a közéletiséget verses beolvasásokra egyszerűsítő lírában, az egyértelművé alakított költői attitűdben? Hiszen arra is volt már példa, hogy költő aljasoknak kötelezte el magát hittel, meg arra is, hogy a poétáról bebizonyosodott, nem költészete, hanem magatartása volt egy kor számára fontos, ezért hamar merült feledésbe.

Én népemnek és hitemnek vagyok elkötelezettje, általuk pedig mindazé, ami az emberiség fennmaradását és haladását jelentheti. Ahogy a magyar parasztságnak a szocializmus iránti elkötelezettségét nem szabad kétségbe vonni sem közelmúltbeli, évtizedes tépelődése és meghasonlottsága, sem mai hirtelen gazdagodása miatt, ugyanúgy nem lehet egy-egy ember hitében sem kételkedni azért, mert élete és munkája különböző korszakaiban másképp vélekedik, és másként fejezi ki magát. Tudom, tetszetősebb makacson ragaszkodni egy változhatatlan igazsághoz, mint tépelődésünk bevallani — de én az utóbbit emberibbnek tartom. A költő számára a groteszk vagy a történelmi helyzetköltészet is arra szolgál, hogy saját belső igazságát folytonosan szembesítse a társadalmival: ellentmondásait és egyezéseit is kimutatva. Ilyen szempontból a költői módszerben, a valóság megközelítésének módjában kimutatható eklekticizmus semmiképpen sem gátolhatja az elkötelezettség megnyilvánulását, legföljebb nehezebbé teszi annak fölismerését. Mégis: ha köztudottan elkötelezett vagyok, mint feltételezed, mások is eljutottak már, anélkül hogy hangoztattam volna, költői és emberi magatartásom gyökeréig.

Mikor az *Erdő a vadaknak* megjelent, a címadó vers értelmzői közül az egyik tábor azért rótt meg, mert azt írtam, hogy „eszméim lassan szétszakadnak”, a másik azért feddett, hogy ilyen frázist használok, mint „csillaggá tartott szívemet”. Ezek a félreértések később is gyakran ismétlődtek, holott sem arról nem volt szó, hogy politikai eszméim szakadoznak, sem arról, hogy neonsillagot tartok az égnek. Emberi személyiségem föltárásában mindig szemérmetlenebb, kommunista hitem hangztatásában mindvégig szemérmesebb voltam, minthogy ilyen szájbarágósan fogalmazzak. Az én elkötelezettségemmel megfér az is, ha az emberi személyiség mai, gyötrő — tőlünk és tőlem sem idegen — problémáiról írok, kendőzetlenül, vagy az is, ha történelmünk tragikumát hívom tanúnak a ma megértéséhez. Lehet, hogy a költészet, amelyet építetek, egy-egy pillanatban eklektikusnak tűnik, de — mindenkit kérek — várjuk ki a befejezését.

(Forrás, 1979/2.)

„Közösségre vágyakozom”

Válaszol: Baka István

— Az utóbbi évek hatalmas mennyiségű verstermésének láttán elgondolkodtató, hogy te milyen kevés verssel is fontos helyet biztosítottál magadnak az újabb lírikusnemzedékben. A költészetnek elhanyagolhatók a mennyiségi mutatói. Verseidnek hatalmas belső terük van, s ezt intenzív képiségükkel teremtik meg elsősorban. A képet nagyon fontosnak tekinted? Milyen szerinted a jó vers? Milyen verseszmény működik benned? Élményeid — úgy tetszik — hosszas érlelés után válnak költészetté. Milyen alkotó folyamat előzi meg verseidet?

— Az olyan verset szeretem, ami nemcsak szól valamiről, hanem önmagában véve is valami, József Attilai-i kifejezéssel: szemléleti világegész.

A kép számomra nem díszítőelem, és nem illusztrált gondolat, hanem a versbéli valóság alapeleme, ezért tartom szükségesnek, hogy egy versen belül a képek azonos motívumkörből vétenessnek. Még pontosabban: legyen egy motívumkörük a metaforák „hasznlóinak” és egy másik a „hasznlítottaknak”, ezáltal próbálom megteremteni a látvány és a mögöttes tartalom egységét. Például a *Ballada* című versemben az egyik motívumkör az éjszakai táj elemeiből (holdfény, sarkcsillag, tó, pipacsok stb.) szerveződik, a másik a szerelem-mátkaság-halál motívumaiból (fátyol, gyűrű, halotti lepel stb.). Általában kerülöm az olyan metaforákat, amelyeknek egyik eleme elvont fogalom, mert ezeket kevésbé lehet „látni”.

Természetesen, ha ez, amit leírtam, módszernek tekinthető, akkor is csak magamra tartom kötelező érvényűnek, egy vers nem attól jó, hogy milyen elméletbe csomagolható. Ugyanakkor bevallom, hogy rám szinte csak az „érzékletes” versek hatnak. Ezért szeretem annyira Jeszenyint, Lorcát és mindekelőtt József Attilát.

És nem okosabb, „érettebb” verseket szeretnék csinálni ezután sem, hanem érzékletesebbeket. Ha sikerül a versbéli való-
ságot megteremteni, abban úgyis benne van minden lényeges,
amit a „világról” verssel el lehet mondani.

Ez volna a verseszményem.

Hogy miért írok az átlagosnál kevesebbet, nem tudom. Ál-
talában hónapokig, néha félévnél is tovább nem tudok írni,
holott rendszeresen gyötöröm magam, de rendszerint már az
első mondatban nem hiszek. Aztán végül csak megírok né-
hány verset. Ritkán érzem azt, hogy a depressziós állapotban
ezekre készültem volna.

— *Költészetednek erős tájélménye van, de úgynevezett tájverseid
nincsenek. A természet képei a lélek tájait mutatják. Meglepő, hogy
verseidben ez a táj mennyi feszültséggel, fájdalommal terhes. Mivel
magyaráznád ezt a lombtalan, kifosztott, megkínzott versbeli tájat?
Vagy másképpen: mitől szenvedsz leginkább, s mi után vágyakozol?*

— Mitől szenvedek leginkább? Talán attól, hogy sem beil-
leszkedni nem tudok, sem igazán kiválni.

Közösségre vágyakozom, céllal bíró közösségre, de úgy tű-
nik, nálunk minden intézménnyé merevedik, mintha egy bü-
rokratikus hierarchiában tudnánk csak mozogni.

Közéletünkben ami nyitott, többnyire formális, ami pedig a
„falak mögött” történik, arról tudomásunk is alig van. Hát
persze hogy minden az „állapotok cikizésében” merül ki. Ez-
zel nem azt akarom mondani, hogy semmi értelmeset nem le-
het csinálni, de túl sok a gyanakvás, presztízsféltés mindennel
szemben, ami nem a megszokott mederben akar folydogálni.

Az én kamaszkorom még merő lelkendezésben telt (igaz, az
átlagnál is naivabb voltam), keservesen ébredtem belőle. Talán
ezért vetítődik ki minden dühöm és elkeseredésem arra a ka-
maszkori tájra — Szekszárd környékére —, amelyet különben
ma is gyönyörűnek látok.

— *Egyik versedben „hasztalan, de eladható szabadságom”-ról be-
szélsz. Mi számodra a szabadság értelme? Mit jelent szabadnak len-
ni, szabad vagy-e?*

— Húszéves koromban, amikor még jóval kevesebb kény-
szerítő körülmény nehezedett rám, kevésbé éreztem magam

szabadnak, mint ma, harmincévesen. Természetesen, a belső
szabadságról beszélek. Minél többet értek a világból, belül an-
nál szabadabb vagyok. A verset a szabadság eszközének is te-
kintem.

— *Verseidben gyakoriak a történelmi motívumok, s ha ezek lírai
üzenetét összevonom, általánosítani próbálom, azt mondhatom: hatal-
mas, sokszor értelmetlen pusztulással szemben küzdöd ki a megma-
radásra képes etikus emberi magatartásformát. Miért fordulsz gyak-
ran a történelemhez? Mire tanít a magyar történelem? Mi haszno-
sítható a történelemből ma?*

— Azt a nemzedéket, amelybe tán még beletartozom, gyak-
ran támadták azért, hogy „évfordulós” verseket ír. Szerintem
az idősebbek inkább írnak évfordulós verseket, de nekem a
címke ellen nem ezért van kifogásom. Én azt érzem, hogy so-
kunknak azért fontos a magyar történelem újraélése, mert rá-
eszméltünk: csak az elmúlt húsz-harminc év történetéből nem
érthető meg az, ami ma van.

Körülbelül a hatvanas évek végéig kiderült, hogy Közép-
Európában és másutt bármilyen történik, az az eltelt öt-hatszáz
évből legalább annyira következik, mint a negyvenöt után
végbement páratlanul gyors fejlődésből.

Engem a magyar történelem (és nemcsak Magyarországé)
arra tanít, hogy ami a világ e táján száz éve megoldatlan ma-
radt, azt ma sem lehet egyszerűen „leírni”, és arra is, hogy a
mi viszonyaink között a legforradalmibb változások is érintet-
lenül hagyhatnak vagy újratermelnek olyan sokszázados nor-
mákat, amelyek mibenlétét nem tudtuk tisztázni magunknak.
Intő példa az új-dzsentri kialakulása.

— *Többször megidézted a Világos utáni Vörösmarty alakját. „Pe-
tőfi” című versed is a hazával azonosuló költői eszményt emeli fel
— „ki engem megtagad, őt tagadja meg” —, az Ady Endre emléké-
nek ajánlott hatalmas kompozíciód, a „Háborús téli éjszaka” pedig
szinte összegzése a magad küldetéses költészetének, hazáért való ag-
gódásodnak, cselekvő hazaszeretetednek. Sokan korszerűtlennek tartják
ma a küldetéses költészetet. Mi erről a véleményed?*

— Küldetéses költészet-e, amire többen törekszünk? Túl
sép ez a kifejezés. Küldetése a politikának van, a költészet

csak azt mondhatja el, milyen a világ (illetve a benne élők belső világa), hiába hitetnénk el magunkkal, hogy többről van szó. Abban a kevés emberben, aki verset olvas, tudatosíthatunk (vagy inkább „átéreztethetünk”) bizonyos dolgokat, ennél több már kilépés a költészetből. Igaz, nálunk a közélet zártsága vagy a politikusok tehetetlensége miatt néha nagyobb szerep is kínálkozott. Többnyire illuzórikus volt az is.

— *Mi hát a véleményed a költészet és a politika viszonyáról?*

— A költészet nem lehet a politika szolgálóleánya, de a vers — mivel a versbéli valóság a „külvilág” elemeiből épül, és része is e világnak — maga is politika.

— *A pusztulás tényeivel és víziójával több versedben az anyanyelvet, művészetet, kultúrát állítod szembe mint megtartó erőt. Milyen szerepe lehet egy nép életében a művészetnek, valóban megtarthatja?*

— Egy népnek az emlékét tarthatja fenn a kultúrája önmagában. De megmaradni — önmagunkkal azonosnak maradni — is lehetetlen nélküle.

— *Az az érzésem, hogy nagy benned a nemzedéki felelősség, s ez erős kételyekkel, leszorítottság-érzéssel, tehetetlenségtudattal is párosul. Sok nemzedéktársadban mély élményt hagyott „Legenda, hát lehullasz” című versed, máig szállóigeként jár két sora: „Erdővé válhatunk mi, szarvasokká soha”. Mi a véleményed az újabb írónemzedék lehetőségeiről, feladatairól? Egyáltalán: mi az értelme nemzedék-élményednek?*

— Körülbelül huszonöt éves koromig majd minden versem lírai hőse a „nemzedék” volt, s ez számomra nem a hasonló korú költőket-írókat jelentette (alig is ismertem valakit), hanem a hetvenes évekre felnőtt fiatalokat általában, azokat, akik félnek a szocialista fejlődés lassulásától, attól, hogy egy hierarchikus bürokrácia függvényében létezzenek. Azt sohasem hittem, hogy mi vagyunk a „tiszták”, inkább arra figyeltem fel elég hamar, hogy még a legjobb felháborodása is közönségessé silányul saját tehetetlenségünk és a végre, bármi áron jóllakni kívánó társadalom közönye miatt. Egész első kötetem, még azok az állítólagos „évfordulós” versek is, nemzedéki önvizsgálat volt. Kudarcaink és többségünk konformizmusának

okát elsősorban belül próbáltam megtalálni, úgy éreztem és érzem ma is, hogy ideológiailag és pszichikailag egyaránt felkészületlenül sodródtunk bele a hetvenes évek nem éppen egyértelmű valóságába. Az önvizsgálat során ébredtem rá, hogy naivitásunk és megalkuvásaink egyik oka történelmi tudatunk fejletlensége, s lassan ebben az irányban kezdtem továbbmozogni. Példákat kerestem, hogyan őrződtek meg nálunk a továbblépés lehetőségei olyan helyzetekben, amikor megállni látszott az idő, így jutottam el Vörösmartyhoz és — nagy kerülőkkel — Adyhoz. Egyikükben sem az utánozható, hanem az érvényes érdekelt. A nemzedéki önvizsgálat kezdett átalakulni bennem, ahogy a harmincadik évemhez közeledtem, nemzeti önvizsgálatá — hogy sikerrel vagy nem, nem tudom. A tervezett versciklus, amely Gustav Mahler személyéhez kapcsolódna, s amelyből eddig egyetlen, nem egészen sikerült verset tudtam megírni (Trauermarsch), ezt a kört tágítaná Közép-Európa „méretűvé”, de arra még nem vagyok felkészülve. (Hogy azzal megakadtam, majdnem egy éve nem is tudok befejezett verset kiadni a kezemből.)

Az Ady Endre emlékének szentelt (és, bevallom, megrendelésre, a zalaegerszegi Reflex-színpad felkérésére írt) *Háborús téli éjszaka* külső formája az első világháború és az azt megelőző évek víziója, lényegében azonban a saját és a — tágabb értelemben vett, s tán csak fiktíve létező — nemzedékem eszmei és — jobb szó híján — pszichikai fejlődésrajzát próbáltam megcsinálni benne. De tárgyilagosabban, mint azelőtt, nem a mi szép, de beárnyékolt lelkünk kitergetésével bíbelődve a legtöbbet, hanem a „világgal”. Mindezt utólag mondom, írás közben nem érdekel és nem is érdekelhet más, mint a „látomás” minél pontosabb leírása.

— *Milyen viszonyban van költői éned magánemberi egyéniségeddel?*

— Verseim lírai hőse nem azonos, nem is lehet azonos „magánemberi” lényemmel. Verset csak akkor tudok írni, ha sikerül levetkezni azt a bizonytalanságot, esendőséget, ami általában jellemez. Élményeim azért is csak többszörös áttétel-

lel kerülnek be a versekbe, mert nem szeretem kiadni magam. Ne rám, hanem önmagára ismerjen az, aki olvas.

— *Költészetekben, a „Magdolna-zápor” (1975) verseiben, de megjelenés előtt álló második kötetében is gyakran találkozhatunk bibliai indítású motívumokkal. Mit jelent számokra a Biblia, s hogyan változott az idők folyamán Biblia-élményed?*

— Mi közöm a Bibliához? Nem vagyok vallásos, már a szüleim sem voltak, a Bibliát először tizenhét éves koromban olvastam (de akkor betűről betűre, egy hétig — betegség címén — az iskolából is elmaradtam, hogy átrághjam magam rajta), akkor még az érdekességet, és olvasmányaim megértéséhez szükséges lexikont látva benne. Azután kezdtem el gyakrabban olvasgatni — főként az evangéliumokat —, hogy kezdtek felbukkanni motívumai a verseimben.

Természetesen a versben szereplő Isten nem a vallás istene, számomra a sorsunkat befolyásoló, irracionálisnak érzett erők jelképe, ezért közönyös vagy gonosz. Mária Magdolna a naiv hit és az „asszonyi”, Krisztus a sorsát vállaló ember — ezeknek a neveknek még a mi tudatunkban is hatalmas érzelmi tartalmuk van, ezért használok és használják sokan. A bibliai motívumok a mi költészetünkben Adynál vetkezték le teljesen a vallási mezt, s váltak ezáltal igazi lírai közkinccsé.

Különben most úgy érzem, az általam felhasználható bibliai motívumok már kimerültek, igyekszem szabadulni tőlük. De — még jóval — kiadás előtt álló második könyvem címe is: *Tűzbe vetett evangélium*.

— *Azt írod egyik vallomásodban, hogy a zene erősebben hat rád, mint az irodalom. Mahler emlékének verset szenteltél. Mit jelent számokra a zene, hogyan tudnád megvilágítani hatását?*

— Ha otthon vagyok, egész nap zenét hallgatok.

A zene talán kábítószer is számomra, de leginkább képzeletmozgató: amit hallok, látom is, sőt, inkább látom, mint hallok. Kottát olvasni annyira sem tudok, mint tízéves koromban, amikor szolfézsre jártam (igaz, ellógtam azt is, ha lehetett), mégis úgy érzem, a zenéből értettem meg, milyen fontos egy műnek a szerkezete. Első könyvem négy-öt strófás verseinek felépítésére bizonyosan hatott a szonátaforma, terjedelme-

sebb versezetekkel pedig kicsit az újonnan megismert Mahler hatására kísérletezem. Mostanában különösen Mahler műveit hallgatom sokat, ebben az egyszerre ironikus és emelkedett zenében Közép-Európa kisvárosait „látom”. Én is kisvárosban nőttem fel, de eddig „képileg” még csak a környezetét dolgoztam fel magamban. Talán ezután — s ehhez az első ösztönzést Mahlertől kaptam.

— *Népszerű gyermeklapunknak, a Kincskeresőnek vagy a szerkesztője. Mit jelent számokra ez a munka? Milyen tapasztalataid vannak a Kincskereső olvasóiról? Mit akar a Kincskereső?*

— 1974 szeptembere óta dolgozom a Kincskeresőnél. Fő területem a szépróza, de a korrigálástól a táborszervezésig sok mindent csinállok. Mi elég gyakran találkozunk — Kincskereső-ankétokon — az olvasóinkkal, azok a tizenévesek, akik egyébként is olvasnak, jól fogadják a lapot. A Kincskereső azon kívül, hogy érdekes olvasmányokat akar adni a gyerekeknek, híd is a mese, a kalandos könyvek és a „nagy” irodalom között (az idézőjel azért helyénvaló, mert a gyermekirodalom is lehet nagy, mint ahogy a „nagy” is kicsi); Nagy Lászlót, Kormos Istvánt, Sánta Ferencet éppúgy közöltünk, mint Janikovszky Évát, Lázár Ervin Mikkamakka-történeteit. Jó néhány tehetséges fiataalt is sikerült megnyernünk a lapnak. (És sok nagyon jó írást kellett visszaadnunk, mert nem ennek a korosztálynak valók — kisgyermekverseket, meséket.) Szeretem ezt a munkát, a személyiségem is sokat oldódott, mióta gyakran kell gyerekekkel találkoznom, talán egyszer még az ifjúsági irodalomba is beleártom magam, nemcsak szerkesztőként.

(Forrás, 1979/4.)

„A népi műveltség nem szétválasztja, hanem összekapcsolja a népeket”

Válaszol: Kósa László

— Irigylésre méltóan sikeres pálya a tiéd. Egészen fiatalon — részben társszerzőkkel — négy könyvet jelentettél meg, több tucat tanulmányt, cikket írtál. Specializálódásra hajlamos korban műveidben a szintézis igényét érzem. Az etnográfusi pályát még a népi kultúra új hulláma előtt választottad. Mielőtt a munkádról és a népi műveltségről kérdeznék, szeretném tudni, mi vonzott erre a pályára, hogyan lettél néprajzos.

— Hadd ellenkezzem mindjárt. Én bizony nem találok a pályámat irigylésre méltóan sikeresnek. Az elért eredmények mögött sok olyan esemény húzódik, amit szívesen kikerültem volna, ha tehetem. Kitűnő érettségim ellenére két évig nem nyertem egyetemi felvételt. Ezt az időt üzemi betanított segédmunkásként töltöttem el. Akkoriban nagyon szorított a bizonytalanság, de annyi élettapasztalattal lettem gazdagabb, hogy nem bántam meg. De azt sem felejtettem, hogy lemaradtam a korosztályomtól. Az egyetemen teljesen a magam erejéből tanultam, mert meg kellett és meg tudtam oldani, szüleimnek ugyanis még három kisebb testvéremről kellett gondoskodniuk. Az elhelyezkedés már viszonylag simán sikerült. Aztán kétszer kényszerültünk építkezni, hogy lakásunk legyen, miközben három gyermekünk született. De nem folytatom, mert ezeket a gondokat te is, meg sok nemzedéktársunk is ismeri. Csak azért soroltam, hogy ne látszódjék a pályám olyan simának. Ezek a nem feltétlenül kötelező akadályok rengeteg erőmet elvonták az alkotó munkától és az önképzéstől. Ha nem kellett volna velük bajlódnom, bizonyára előbbre volnék a tu-

dományban. A nehézségekkel való birkózásban talán legtöbbet segített, hogy elkötelezetten kedvelem a szakmámat. Különben, ha a kezdetekre gondolok, semmi rendkívüli nem ösztönzött arra, hogy a néprajzkutató pályát válasszam. Értelmiségi és sok nemzedék óta városban lakó családból származom, akinek sem ismert felmenői, sem rokonai között nincsenek parasztok. A szülői házban a művelődés igényére és a hagyományok becsületére neveltek, amihez az otthoni könyvtár adta a háttérrel. A gyulai gimnáziumban, ahová jártam, tevékeny néprajzi szakkör működött a még tevékenyebb helyi múzeumigazgató — Dankó Imre, jelenleg a debreceni Déri Múzeum vezetője — támogatásával. Velük jártam először hosszabb ideig falun, 1959 nyarán a közeli Kötegyánban. Akkoriban még ritkaságszámba ment a néprajzi tábor. Az itt szerzett élmények, megismerkedés emberekkel, tárgyakkal, hagyományokkal, a közös munka sikere döntötték el pályaválasztásomat, ami még sok utazás és olvasás után érett hivatástudattá.

— A néprajzot önismereti tudománynak tekinted. Mi szerinted a néprajztudomány mai feladata? Mit ad a nemzeti önismeretnek? Mi ösztönöz téged arra, hogy a népi kultúra fáradhatatlan feltárója és közvetítője, ismertetője legyél?

— A néprajz mind múltunkhoz, mind jelenünkhöz szervesen hozzátartozik. Olyan értelemben önismereti tudomány, hogy ha a teljes múltat vagy jelent akarom megismerni, nem kerülhetem ki. Mióta nemzeti kultúráról beszélnek Magyarországon, nem akadt jelentős magyar művész, társadalomtudós, gondolkodó, aki ne találkozott volna vele, és értékrendjétől függően így vagy úgy ne nyilatkozott volna róla. Mint az önismeret tudománya, a néprajz jeles eredményt mondhat magáénak, de még nagy adósságai vannak a népi kultúra megmentésében és föltárásában. Előző kérdésedben rám igen hízelgően említettéd, hogy munkáimban a szintézis igényét érzed. Valóban tudatosan törekszem, hogy fontos, átfogó, központi témákról írjak, vagy azokhoz szóljak hozzá. Ebből a szempontból a mai magyarországi néprajzkutatóknak szerencsés a helyzetük, mert összegezhetik az elődök által fölhalmozott ismereteket. Kétségtelen, hogy ezt az elődök is megtehették a rendel-

kezésükre álló anyaggal, de viszonylag kevészer láttak hozzá. A maiaktól fokozottan várja az összegzést mind a tudományos, mind a szélesebb nemzeti közvélemény. Lehetőségeik nagyobbak minden eddiginél. Egy korábban hiányzó nagyon lényeges mozzanat is ösztönzést ad. Visszavonhatatlanul eltűnik az évszázadokig folytonosan hagyományos népi kultúrát őrző világ. Adott a többé vissza nem térő visszatekintési pont. Készülnek a nagy összegző munkák, a *Magyar Néprajzi Lexikon*, a *Magyar Néprajzi Atlasz* és az új magyar néprajzi kézikönyv, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. Az összegezés kérdéséhez tartozik, hogy nálunk az utolsó két évszázadban a parasztság volt a népi kultúra fő hordozója. A köztudat ma is teljesen a parasztsághoz köti a néprajzot. Ezért vettem számba én is a paraszti háttérhez való viszonyomat, amikor indulásomról kérdeztél. Pedig a népi kultúra a múltban és a jelenben is több a parasztság hagyományos műveltségénél. Történelmünk különböző szakaszaiban a polgárság, a munkásság, sőt a nemesség egy része hordozta falun-városon egyaránt. A fogalom kitágításával, jobb szót nem találok, a tömegkultúra iránti sajátos érdeklődéssel szerezhethet jogot a néprajz a jelen és a jövő vizsgálatára, mint ahogy teszi is. Európa-szerte mind jobban a jelen és a város felé fordul a néprajz figyelme. Nálunk is tájékozódunk ebben az irányban, és munkahelyem, az MTA Néprajzi Kutató Csoport munkatársainak egy mai magyarországi falu társadalomrajzáról szóló tanulmánykötetét nemrég adta ki az Akadémia Kiadó. A jelenleg folyó hasonló vizsgálatok ismeretében mondom, hogy pár esztendő múlva a hazai kutatásban is erősödni fog a jelen iránti érdeklődés. És ki fog teljesedni az a szemléleti változás, amely nem szűkíti a parasztság műveltségére a népi kultúrát.

— Azt írod egyhelyütt, hogy minden nép kultúrájának más az alkata. Te három könyvedben („Apáról fiúra”, 1973, Szemerkényi Ágnessel; „A magyar nép táji-történeti tagolódása”, 1975, Filep Antallal; „Néphagyományunk évszázadai”, 1976) sokoldalúan megvizsgáltad a magyar népi kultúrát, más népeket is ismered. Miben látod a magyar népi kultúra nemzeti jellegzetességeit? Lehet egyáltalán ilyen nehéz kérdésre röviden válaszolni?

— Aligha lehet. Egy modell fölvázolásával megkísérlem éreztetni a kérdés bonyolultságát. Ha népi kultúránkat vagy bármelyik népi kultúrát elemeire bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy összetevőinek tekintélyes része más népi kultúrákban is megtalálható, más csoportja viszont nem jellemzi az egészet. A népi kultúra egyes jelenségeinek határai ugyanis a legritkább esetben vágnak egybe nyelvi, etnikai, földrajzi és különösen politikai határokkal. Nem mindegy azonban, hogy ezek az elemek milyen törvények szerint, milyen szerkezetet alkotva formálják meg a kultúrát. Meglehet, hogy az egyik kultúrában egy elemnek jellegadó szerepe van, míg a másik kultúrában ugyanez peremhelyzetbe szorul. Ilyenformán karakteres különbségek, egymástól eltérő alkatok alakulnak ki. Mindebben nagy szerepe van elsősorban a nyelvnek, aztán a történelmi helyzetnek, a változó társadalmi és gazdasági viszonyoknak, amelyek koronként más-más vonását erősíthetik meg az illető népi kultúrának. A magyarság Európa egyik legforgalmasabb pontján majdnem tucatnyi nép szomszédságában sokfajta kulturális áramlatot befogadva és továbbítva több mint ezer esztendeje él. Műveltségünk összetett és színes. Ahhoz azonban, hogy az évezred alatt teremtett népi kultúra jellegét, jellemző vonásait objektíve le tudjuk írni, még nagyon sok kutatásra, elsősorban összehasonlító néprajzi vizsgálatokra van szükség. A századfordulón a magyar néprajz elért egy bizonyos fokot, amely lehetővé tette az összehasonlítást. De hamarosan kiderült, hogy a magyar anyagot sem ismerjük eléggé, ezért a kutatás befelé fordult. Az összehasonlítás jelenleg sem hangsúlyos, bár sok kolléga dolgozik ezzel a módszerrel. Nehézséget okoz az is, hogy közvetlen szomszédaink egy része nem kellő részletességgel vagy más szempontok szerint tárta föl népi kultúráját. Meggyőződésem, hogy az összegző magyar néprajzi munkálatok után a közeljövőben föl fog lendülni hazánkban a kultúrát etnikus jellegzetességeiben megragadó néprajzi kutatás. Akkor majd más szempontok alapján és többet mondhatunk népi kultúránk jellegéről is.

— Többször tapasztaltam, hogy azokat, akik erősen érdeklődnek a magyar népi kultúra iránt, gyakran a nacionalizmus vádjával illetik.

Te pedig azt írod, hogy „a népi műveltség nem szétoválasztja, hanem összekapcsolja a népeket”. Mit mondhat hát a néprajztudós a nacionalizmus, hazafiság és internacionalizmus gyakorta összekevert kérdéseiről a saját hivatása felől nézve?

— Nagyon sok szép, de elfelejtetett internacionalista hagyománya van a magyar néprajznak. Rajtunk áll, hogy ezeket fölevenítsük és bevigyük a köztudatba. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népi kultúrát és kutatásának eredményeit az elmúlt évszázadban külső erők, különböző és gyakran egymással is szemben álló politikai és eszmei irányzatok igyekeztek a maguk céljaira kisajátítani. Úgy vélem, hogy az általad említett vádak ezeknek a próbálkozásoknak a rosszindulatú felidézései vagy hátsó gondolatoktól terhes értelmezései. Minél kevésbé ismerjük a népi kultúrát, sokrétűsége folytán annál több téves magyarázatnak válhat alanyává. Az önismeretre és a népeket összekötő szerepre gondolva igen károsnak tartanám, ha a '90-es évek iskoláinak komplex társadalomtudományi tantárgyaiban nem kapnának helyet bizonyos néprajzi ismeretek. Nincs nép a földön, amelyet többé-kevésbé ne jellemezne etnocentrizmus. Az emberek általában hajlamosak, hogy értékes és fontos kulturális javaikat kizárólagosan saját alkotásuknak és tulajdonuknak vélik. Éppen ezért a népi kultúra ismerete az egyik legjobb eszköze lehet az etnocentrizmusmal összefüggő nemzeti-népi előítéletek lerombolásának és a szocialista hazafiságra nevelésnek. Az előbb fölvázolt modell, úgy gondolom, szemléletesen mutatja nemzetközi elemekből fölépülő sajátos jellegét, amely végső soron annak a népnek az alkotása, amelyhez tartozunk, hazához, szülőföldhöz, nemzetéhez is köt. Nem véletlen, hogy a VIT-re utazó küldöttségek soraiban most és máskor is ott voltak a népi együttesek. Mindnyájan ismerjük a találkozókról azokat a fényképfelvételeket, amelyeken a különböző nemzetiségű fiatalok egymás dalait, táncait tanulják, hogy baráti emlékül hazavigyék.

— *Úttörő munkát vállalsz a nemzetiségi magyarság és a magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásának áttekintésével, hatékony segítségével is. Véleményed szerint mivel magyarázható az erdélyi népi kultúra kivételes gazdagsága?*

— Az erdélyi népi kultúra a XX. századra nagy számban őrzött meg olyan jelenségeket, amelyek korábban a Kárpát-medence nagy részét jellemezték, de utóbb eltűntek vagy elhalványultak. Jelenlegi ismereteink szerint ez a különbség a XVIII. század második felében kezdett kialakulni, mert Erdély távol esett a magyarországi polgárosulás központjaitól. A polgári átalakulás hullámai késve vagy megszűrve érték el, polgáriusnak nevezhető népi kultúrája nem alakult ki. Az utóbbi évtizedekben mindezt konzerválta a nemzetiségi sorba jutás, ami általában zártabb életformát, elszigeteltséget jelent. Hadd jegyezzem meg visszautalva a népi kultúra jellege bonyolult kérdésére, hogy míg mi az erdélyi népi kultúrát régiesnek tartjuk, román viszonylatban fordított a helyzet. Az erdélyi román népi műveltség polgárosultabb, mint az „óromániai”, amely jóval archaikusabb fokon érte meg a XX. századot. A nemzetiségi népi kultúrák tanulmányozása kitűnő műhelye a népek és kultúrák találkozása, kölcsönhatása vizsgálóinak számára. De nemcsak ezért érdekel. A nemzetiségi kérdés egyike a világ nagyszámú társadalmi problémáinak. Gondjaival foglalkozni legalátalánosabb emberi kötelességeink közé tartozik. Mi, magyarok hajlamosak vagyunk ezt a kérdést sajátosan magyar vagy közép-európai problémának tekinteni, pedig a világ számos pontján találkozni lehet vele. Magam igyekeztem ebből a körből kilépni, amikor tanulmányutak során két figyelemreméltó, de a hazaitól és környezetünkben levőktől eltérő modellt tanulmányozhattam, az NDK-ban a szorbok, Finnországban a svédek helyzetét. Szeretnék a kérdéssel a jövőben is foglalkozni, nemcsak néprajzi, hanem művelődésszociológiai szempontból is, ha időm és erőm engedi.

— *Számomra könyveidnek, cikkeidnek külön varázst ad az, hogy etnográfusi munkádban rendkívül bőven támaszkodsz a szépirodalomra. A „Keleti Golf-áram” című kötetben olvasható romániai útirajzod a román irodalom bensőséges ismeretéről is tanúskodik. Nagyon emlékezetes maradt nekem, az irodalomtanárnak az a megállapításod is, hogy „egy néphez legkönnyebben az irodalom segít a távolból közelebb kerülni”. A népi kultúra hetvenes évekbeli új hullámának hatása az irodalomban is érződik, elsősorban természetesen*

a költészetben. Sokan ezt olcsó könnyítésnek érzik vagy anakronizmusnak. A népi kultúra természetes közege ugyanis eltűnt, s éppen most a legnagyobb az érdeklődés. Mondják azt is, hogy ez csak múló divat. Mások a nemzeti kultúra gazdagodását látják ebben a folyamatban. Mi erről a véleményed?

— Most eltérítettel a szakterületemtől, olyan dolgokról kérdezel, amelyekben nem érzem magamat illetékesnek. Sosem voltak sem szépírói, sem irodalomkritikusi ambícióim. Igaz, hogy irodalomtanári diplomám is van, de stúdiumként sosem foglalkoztam szépirodalommal. Történelem szakos szerettem volna lenni, de ettől az egyetemi felvételi rendszer eltérített. A romániai útirajz pedig a kötet egyik szerkesztőjének baráti kérésére született. Megírtam benne, hogy miért és hogyan ismerkedtem meg tüzetesebben a román irodalommal. Különböztettem magától értetődőnek tartom, hogy írásaimat, filológiai tanulmányokat is, ha úgy adódik, irodalomból vett példákkal illusztrálom, mert azok, ha jellemzőek, mondandóm hitelét növelik. Emiatt és a stílusomban úgymond föllelhető „irodalmárkodás” miatt nem egy kollégám megrótt. Pedig pl. Tálasi István egyetemi professzorunk is előadásaiban gyakran hivatkozott néprajzi jelenségeket megörökítő szépirodalomra. Kérdésed második részére válaszolva az a véleményem, hogy a magyar népi műveltség és a hivatásos művészet összekapcsolásában Petőfi érte el az első csúcst, egyben elsőként európai színvonalon. Van még egy világcsúcsunk is, Bartók. Hozzáteszem, hogy nem osztom azok nézetét, akik e két alkotó személyiség művészetének nagyságát egészében folklórihletettségűnek tartják. Természetesen azt sem állítom, hogy kultúrának csupán ez a két csúcsa vagy világcsúcsa van. Visszatérve a költészethez, ha Petőfi után szemügyre veszem a folklór és a szépirodalom kapcsolatát, Arany Jánoson kívül egyetlen alkotóról sem mondhatom el, hogy a maga korában művészilag teljesítette azt, amit Petőfi a magáéban. Más pontból közelítve a kérdést, újabb költőink nagy teljesítményeit legfeljebb támogatta, de nem ihlette alapvetően a folklór. Igazán nem kívánok megsérteni senkit sem, de ha nem is érzem anakronizmusnak, hiszen szerves hagyománya van, én eddig nem figyeltem föl a

népi kultúra új hullámának hatására született maradandó költői alkotásokra.

— Kapcsolódva az előbbi kérdéshez: a népi kultúra és a nemzeti kultúra hogyan függ össze? Miféle kapcsolat van a kettő között?

— Ha nagyon pontos lennék, akkor azt mondanám, hogy valójában a népi kultúra része a nemzeti kultúrának, mert a nép is része a nemzetnek. De ez a tétel így leegyszerűsítve nem igaz. Jelenleg a nemzeti kultúra szűkebb, a hivatásos kultúra, amit a nemzet magáénak vall, ami az egyes tagjait azonosítja a közösséggel. Ez a meghatározás sem pontos, hiszen a nemzeti kultúrának éppen az azonosulásra gondolva számos íratlan eleme van, amely a családi neveléssel vagy a társadalom rögzítetlen viselkedésformáival él és öröklődik, de senki sem tartja népi kultúrának. Nehogy tovább bonyolódjak a kultúrameghatározások szövevényébe, nyilván mindketten arra a megkülönböztetésre gondolunk, amivel művészek, tudósok, értelmiségiek birkóztak, amikor a népi kultúra javainak nemzetivé emelésén fáradoztak. De mondhatom ezt jelen időben is, hiszen a folyamatnak nincs vége. Tudott dolog, hogy a hivatásos és a népi műveltség — mióta egymást feltételezve létezik — állandó kölcsönhatásban van. Az érintkezés mértéke, módja, mélysége a múltban koronként változott, de minden újabb hullámmal szélesedett. Visszatérően jelentkeztek a népi kultúrából a nemzeti műveltséget megújító, gazdagító, gyarapító törekvések. Ma az új hullámnak nevezett jelenségben is munkál ez az igény. Szerintem legfontosabb vonása a tömegesség és az öntevékenység. Elsősorban nem a kiemelkedő művészek folklórihletésére kell figyelniük, hanem arra, hogy az elmúló közösségi kultúra értékes elemei egy új közkultúra szerves részévé váljanak. Sok tekintetben átmeneti is ez a korszak, hiszen a régi, több száz éves hagyomány még igen közel van, az új kialakulásáig pedig még sokat kell kísérletezni és dolgozni, sorozatnyi kérdés tisztázásra vár. Bizonyos, hogy minden eddiginél többről van szó. Úgy tetszik, egy hosszú folyamat várható befejezéséről, a szocialista nemzeti kultúrában való összegzésről. Ezzel kapcsolatban hadd utaljak arra a fontos tényre, hogy nálunk az 1976. évi közművelődési törvény

külön szól a nemzeti hagyományok ápolása mellett a népi kultúráról is.

— *Milyen értékeket adhat a népi kultúra ismerete, „néphagyományunk évszázadai”-nak ismerete a mai embernek? Mivel magyarázod a népi kultúra rendkívül sokrétű, összetett új hullámát?*

— Az értékekre vonatkozó kérdésemre, úgy érzem, részben már válaszoltam. A mai sokrétű érdeklődésnek egyik fontos oka az az előbb említett tény, hogy az évszázadokon át hagyományosan folytonos népi kultúra végleg eltűnőben van. Régi emberi reflex az elsüllyedő műveltségek után megnövekvő figyelem. De ha csak ennél maradnánk, aligha értenénk meg a jelenséget. Nem kívánom elsorolni, hiszen erről manapság rengeteget írnak, miként és hogyan változott meg századunk embere és környezete között a kapcsolat. Miközben az emberi civilizáció egyre magasabbra tör, egyre több veszély fenyegeti a világ békességét és otthonosságát. A népi kultúrának szóló megnövekedett figyelem igen széles érdeklődés része. Ez a nagyívű kör a múlt iránt föltámadt érdeklődés, ami-ben például testvérnek tartom az iskolákban már alig tanított régi magyar irodalom páratlan népszerűségét éppúgy, mint a régi muzsika divatját, továbbá nemcsak a néprajzi, hanem a korai gyáriparból kikerült tárgyak meg a tengerentúli, ún. primitív népek kultuszát, de még a kézműves technikák (fazekasság, szövés, kovácsolás stb.) szabad időt kitöltő tanulását is. A választékot korántsem merítettem ki. És emlékeztetek arra, hogy mindez nemcsak Magyarországra jellemző, hanem Európa nagyobbik felére, sőt tengerentúli országokra is. Mindezek-től jobb közérzetet, életük szebbé és otthonosabbá válását várják az emberek. Meggyőződése, hogy joggal, még akkor is, ha a világ alapvető gondjait pusztán a szóbanforgó törekvések nem oldhatják meg. Azért mondom, mert akik ezeket a jelenségeket ellenszenvvel figyelik, gyakorta ezt az érvet fordítják vele szembe. Nem oldják meg a problémákat, de segíthetnek a megoldás módzatainak megtalálásában. Mint ahogy nem hiszek abban — ismét leszűkítve a kört —, hogy a folklór oly mértékben járja át nemzeti kultúránkat, hogy alapvetően más-sá lesz. Erre nincs is szükség, és nem is kell tartani tőle. Arra

azonban sokkal inkább szükség van, hogy évszázadok népi kultúrájának értékes része jellegadó vonássá ériék, nemesedjék nemzeti kultúránkban. Ne hagyjuk elveszni vagy múzeumban porosodni, ami napjainkat elevenebbé, szebbé teheti.

— *Gondolom, az etnográfust dühíti és keseríti leginkább az az elegyesség, giccsnek és igazi hagyománynak az az összekeverése, amelyet lépten-nyomon látunk. A nemrég fellendült érdeklődéssel bizonyos, hogy nincs arányban a néprajztudomány népszerűsítése. A te könyveid és tanulmányaid nagy segítséget nyújtanak ezen a téren. Ezek olyan szintetikus művek, amelyekhez a néprajztudomány minden fontosabb eredményét hasznosítani kellett. Milyen műveket ajánlanál további kalauzul a nem néprajzosok számára ahhoz, hogy biztonságosabban igazodjanak el az értékek és talmiságok között?*

— Köszönöm az elismerést, nemcsak magam, hanem a szerzőtársak nevében is. Jól esik még akkor is, ha igazán nem panaszkodhatom, hogy szűken vagyok munkáim visszhangját illetően, annyi sok barátot szereztek ezek az írások itthon és külföldön egyaránt. Sajnos a néprajzi ismeretterjesztést írásban és rendszeresen viszonylag kevesen műveljük. Tudvalevő, hogy minden szakterület kialakítja a maga belső munkamegosztását, a néprajz azonban nem érzi kellően, hogy a mai érdeklődéshez szorosabban és átgondoltabban kapcsolódva mennyivel nagyobb tiszteletet vívhatna ki társadalmunkban. Nem is szólva az általam említett giccsokról és téveszmékről, amelyek ellen küzdenünk kell, mert a közízlést és a közgondolkodást rontják. Továbbá, ha a néprajzi kutatásra hivatkoznak, mint ahogy gyakran teszik, a hitelünket rontják. Az olvasmányajánlás fogós kérdés. Magyarországon sohasem jelent meg annyi néprajzi témájú könyv, mint manapság. Ezen a helyen nincs tér a felsorolásra, még a népszerűsítő művekére sem. Talán nem szerénytelenség, ha a Szemerényi Ágnessel közösen írt könyvünk, az *Apáról fiúra* ajánló bibliográfiájára utalom az olvasót. Ott igyekeztünk egybegyűjteni az elmúlt évtizedek és a közelmúlt széles körű érdeklődésre számot tartó műveit.

— *Mi dolgozol jelenleg, milyen újabb írásokat várhatunk tőled?*

— Az említett készülő új magyar néprajzi kézikönyv több fejezetének írásában való részvételre kaptam megbízást. Az elkövetkező esztendőkből igen sok munkát és nagy feladatot jelent ez nemcsak nekem, hanem sok idősebb és fiatalabb kollégának is. Hadd tegyem hozzá mindjárt, hogy a magyar néprajzkutatásnak korábban sosem volt olyan tudományos ereje, mint most. A magam nemzedékére gondolva nyugodtan mondhatom, hogy bár kis tudomány szak vagyunk, erőink nem maradnak el a többi társadalomtudományi ágazat utánpótlása mögött. A 30 és 40 év közötti kollégák közül nyolc-tíz nevet tudnék felsorolni, akikről még többet fog hallani a néprajzra figyelő tudományos és szélesebb közvélemény. Egyéni munkaként foglalkoztat a klasszikus kapitalizmus, a múlt század második fele népi kultúrájának alakulása, annak a korszaknak a szaktudományi képe, amelyet, hogy egy pillanatra ismét visszakanyarodjam az irodalomhoz, íróink jóvoltából klasszikus falu- és parasztábrázolások örökítettek meg. A Móra Kiadónál sajtó alatt van egy kisebb tudományszerűsítő munkám a magyar történeti néphagyományról. Kiadásra vár kandidátusi disszertációm. S hogy a jelenkutatás se maradjon ki a sorból, tanulmánykötetben fog megjelenni egy írásom, amely egy mai magyarországi tanya életét mutatja be.

(Forrás, 1979/6.)

„Önmagunkat megtalálni és válaszolni a kornak”

Válaszol: Varga Imre
csehszlovákiai magyar költő

— Költő, prózaíró, kritikus, fordító és szerkesztő vagy egyszerre. Ez azt is jelenti, hogy a saját művészi gondjaidon túl a nemzedékedet s az egész szlovákiai magyar irodalomét figyeled. Melyek szerinted a csehszlovákiai magyar irodalomnak azok a fő vonásai, amelyek a magyarországi irodalomtól elkülönítik, s melyek közösek vele?

— Az önmegvalósítás kegyetlenül nehéz harc. Ez így, persze, kilúgozott dráma, keveset mond az órák és a napok feszültségéről s azokról a helyzetekről, amelyekbe az ember belekényszerül, vagy amelyeknek önkéntes és lelkes résztvevője lesz. Számomra a líra, kritika, műfordítás és szerkesztőségi munka egyaránt az önmegvalósítás próbái. Eszerint valamiképpen egybetartoznak. Igaz, másfajta rutint kíván az egyik, a másik, a harmadik... De a jártasságot, ügyességet előbb-utóbb megszerzi az ember. Becsületből, tisztességből. A fogásokat meg kell tanulnunk, hogy tudjuk kezelni a csákányt: egyszer falakat bontani vele, máskor meg sziklákat mozdítani el a helyükből. Ha erőd van hozzá, megtanulod ezt is, meg azt is.

Számomra a szerkesztés nemcsak kenyérkereseti lehetőség, a költészet, a versírás nemcsak hivatás, s kritikáim sem csupán költői tartásomat igazolják-magyarázzák mások novelláinak, verseinek örvén, hanem mindez együtt életforma. Olyan életforma, amihez tér kell: szabadság. Az én életem tehát szakadatlan küzdelem a szabadságért. Vannak ugyan nehéz óráim, fakó napjaim, mikor szeretnék kalitkába bújni, a biztonságos védelembe. De mégsem, ez a közeg a sajátom...

Költőként, kritikusként és szerkesztőként is olykor mások érdekeibe ütközöm. Teszem azt, a dilettánsokéba. A bürokratákéba. Vagy a közhelyekből megszírosodottakéba. A példákat pergethetném egymás után. Ilyenkor általában veszett küzdelem kezdődik.

Az irodalmaink közti különbség talán a sorskérdések létének mennyiségéből ered. Irodalmunk, főleg a prózánk, többet bajlódik a történelemmel és a sorssal, mint a tiétek. De hát a téma még nem jelent önmagában erkölcsöt, eszmei mondanivalót, ahogy az egyszerűsítésekre hajlamos emberek mondogatják. S itt kezdődnek irodalmunk gondjai, bajai. A történelmi, nemzetiségi téma nem lehet hasznos akkor, ha nem válik elevenné. A történetiség nem mentheti az esztétikum hiányát. Tudom jól, hogy a nemzetiségi történelem a magyarországi olvasók egy részének „csemege”. Ne legyen a téma értékmérő! Fiatal prózaíróink és költőink egy része úgy beszél erről a népcsoportról, hogy nem a felszíni mozgást ábrázolja, s nemcsak a látható jelenségeket. Úgy látom, hogy Magyarországon és Pozsonyban is a tehetséget, eredetiséget és prózánk, költészetünk esztétikai értékét kellene vizsgálgatnunk az ilyen-olyan témák dicsérete helyett.

A két irodalom közti különbséget nem érzem lényegesnek. A csehszlovákiai magyar irodalomnak nincsenek olyan sajátosságai, mint a vajdaságinak (neoavantgárd) vagy az erdélyinek (hagyománytisztelet). Nálunk olykor-olykor mintha a Prágával közvetített nyugat-európaiság is hangot kapna, de ezek csak rövid tartamú, alig észlelhető villanások.

— *Költőként az „Egyszemlű éjszaka” című antológia mutatott be 1970-ben, te voltál az antológia legfiatalabb szerzője. Az ottani szíkszavú életrajz csak arról tudósított, hogy 1950-ben születettél Kisgyarmaton, az érsekújvári járásban, s filozófia-magyar szakos hallgató vagy a Komensky egyetemen. Milyen élményeket, miféle „sorsmeghatározó” benyomásokat fedtek ezek az adatok, s mit érzel költészeted szempontjából fontosnak az azóta eltelt idő élményei, eseményei közül?*

— Mikorra az antológia megjelent, már lezajlott egy elnyújtott és ostoba vita verseinkről. Némelyek lázadásunk, nonkon-

formizmusunk jogosságát vonták kétségbe. Mondván: nem nagyon értjük ezeket a verseket, de úgy rémlik, mintha a fiatal poéták lázadoznának itten. Mitől ez a nagy fene elégedetlenség? Mások egybemosódó arcokról, azaz arctalanságról írtak. Nem látva, hogy az út elején járó múzsafiakról van szó. Mindegyikünk versei egy mintafára fölhúzhatók, írták. Sokan a társadalmi mondanivalót várták nemzedékünkötől: a polgári Győry és a papköltő Mécs László költészetét formázó verseket. A csehszlovákiai magyar tájköltészetet követelték, fűre-fára hagyatkozó rigmusokat. Léva piacát megjelenítő poémákat, rímes közlendőt a Duna és az Ipoly szépségeiről. Ezek a hatvan-hetven éves emberek nem akarták észrevenni, hogy gyermekkoruk tája eltűnt: a folyókat ipari hulladékok szennyezik, s a kisvárosok régi képe is eltűnt, szürke bérházak mindenütt: Ipolyságon, Miskolcon — egyremegy. Az egyik (botcsinálta) kritikus verseink közlésének megtagadására hívta föl a szerkesztőségeket. Egy vidéki irodalmi kör „tsunya” kifejezéseinket, verseink szemérmertlenségét kifogásolva féltaligásoknak, havaseszüeknek nevezett bennünket.

Ez volt hát belépésem a csehszlovákiai magyar irodalomba. Záptojással fogadtak. Koncsol és Tózsér szétriasztotta ugyan a kéretlen kritikusok siserehadát, a közhangulat mégis ellenünk fordult. Tózsér összeállítója lett antológiáinknak, az *Egyszemlű éjszakának*, ugyancsak ő írt a könyvhöz előszót. A hatvanas évek vége s a hetvenes évek eleje mindenütt az antológiák kora volt. Akkoriban jelent meg az *Első ének*, a *Hol, ó hol*, az *Elérhetetlen föld* és a *Vitorlaének* is.

Míg folytak a viták, marakodások, én békésen lázadoztam: írtam rendre „absztrakt” verseimet. S hát a Komensky egyetemre jártam. Az egyetemen mindjárt az első évben elvették kedvemet a tanulástól. Fülíg vörösödtem, mikor egyik tanárom megdicsért egy könyvrecenziómért, ám rögtön epe tolult a vér helyére azt hallván, hogy olvasta ugyan már verselményeimet is, de manapság annál jobbnak tartják a lírát, minél több hülyeség található benne. Ezután nem is igen akaróztam maradnom az egyetemen, elmaradoztam az előadásokról és szemináriumokról. Makacská tett az is, hogy némelyik előa-

dónk általános iskolai fegyelmezőssel próbálta megkedveltetni velünk a tudományt. A filozófiai előadások is egyre komolyabbá váltak. Kitűnt, hogy mennyire alulmaradunk — mi, magyar anyanyelvű diákok — a filozófiai vitákban. Kevés volt a szókincsünk, s a nyelvi készségünk is jóval fejletlenebb a szlovák hallgatókénál. Egyszer angol szöveget kellett fordítanom szlovákra. Borzalmas kínlás volt. Először lefordítottam (némán) magyarra, aztán magyarból szlovákra. Nem csoda, ha a tanárok némelyike hülyének tartott bennünket. Egy szép napon aztán bekopogtattam a tanulmányi osztályra, és előadtam: elhagyom az egyetemet. Kérdezték: miért. Hümmögtem valamit. Maradjak csak, csináljam tovább, mondták. A fejemet ráztam. Ekkor aztán az egyik titkárnő azt javasolta, hogy írjam le ezt egy papírra, és hitelesítem aláírással. No, megtörtént. Az egyetem vezetősége rövid időn belül küldte a nyomtatványt: tanulmányaim megszakítását bizonytalan időre — saját kérelmemre — engedélyezi. Otthon, mondanom sem kell, kitört a botrány. Hiába magyarázkodtam, szüleim elsiratták a Nagy Lehetőséget. Amit azóta tanultam, arról nincs bizonyítványom; néha kárát érzem, különösen az adminisztrációs vagy káderügyeknél.

Szakításom az egyetemmel 1970-ben történt. Az előadások megszüntültek, sok jó oktató elment, más állásba került.

1971-ben az Új Szónál dolgoztam néhány hónapig, az újsághasábok nyomdahibáinak javítása volt a feladatom, azóta se olvastam annyi közhelyet. Két évvel ezután a párkányi papírgyárban voltam minőségvizsgáló. Akkor a szüleimnél laktam, s gondoltam, teljesen falusi emberré nevelem át magam. Csak-csak nem sikerült. Három műszakban dolgoztam, a munka nem érdekelt, a mindennapi buszozgatás kifárasztott. Jöttem vissza Pozsonyba gyorsan. Elszántam magam, bármilyen állást vállallok, ami nem fertőzi meg túlságosan gondolkodásomat. Az *Irodalmi Szemlé*ben épp megürült egy szék, alám tölték. 1973 őszétől vagyok a szerkesztőség alkalmazottja.

De hát ezek olyan tények, melyeknek semmi irodalmi vonatkozásuk nincsen. Fölpanaszolhatnám azt is, hogy újszószkodásom alatt kévésszer aludtam ágyban. A Kulcsár Feri albérle-

tében volt egy böhom nagy szekrény, abban éjszakáztam, lelógó zakók és nadrágok alatt, a derékaljam: elkoszolt pulóverek, ingek, zoknik, szennyes törülközők. S ha akkor netán azt írom egy versemben, hogy szekrényben alszom, álmaimba lógnak viselt nadrágok s zakók, a kritikusok nyilván dadaizmussal, szürrealizmussal gyanúsítottak volna, különös tekintettel a valóságtól való elfordulásomra. De hát ezt így én nem írtam, marad a puszta feltételezés. De később az albérletesdiben sem volt több köszönet. Nedves falak, potyogó vakolat, latrina az udvar sarkában, patkányok, szemét, zsúfoltság. Egyik barátom, látva ekkori szobáskamat, azt híresztelte, hogy tyúkólban lakom. Volt némi igaza.

De fontosabb számomra az olvasott könyvek hatása: Hölderliné, Blake-é, József Attiláé és a többieké. Sokat köszönhetek az *Irodalmi Szemle* akkori szerkesztőinek: Koncsol Lászlónak és Tözsér Árpádnak. Példájukkal, szavaikkal figyelmeztettek — tanulnom kellett.

Lassan-lassan kiismerem magam a fegyvernemekben. Teszem azt, nem lövök ágyúval verébre.

— *Mutasd be röviden a magyarországi olvasóknak azt a nemzeteket, amelyet az „Egyszemű éjszaka” és a „Fekete szél” című antológiák indítottak útnak. Kikben látsz legtöbb tehetséget, s milyen jellegzetességeket látod legfőbb értékeknek?*

— Kezdem a választ névsorolvasással. Az *Egyszemű éjszaka* kilenc embertől közölt verset. Nevük: Aich Péter, Mikola Anikó, Németh István, Kulcsár Ferenc, Kmeczkó Mihály, Tóth László, Keszeli Ferenc, Szitási Ferenc. A kilencedik én voltam. A *Fekete szél* tíz embert mutatott be később, Keszelit, Mikolát és engem verseink után prózával is. A többiek: Wurczel Gábor, Bereck József, Fülöp Antal, Kovács Magda, Kövesdi János s a két Mészáros, Károly és László. A költők közül — Némethet és Aichot kivéve — mindenkinek van egy vagy több önálló kötete. A prózásokkal valamivel rosszabb a helyzet. Sokan műfajt cseréltek, mások elhallgattak. Az eddig megjelent kötetek sem feleltek meg elvárásainknak. Novellairodalmunk számára már én is néma vagyok. Akiktől a kritika és a közönség is sokat várt, Kovács Magda és Wurczel, félreálltak.

Elmondom, hogy egy nemréggi gömöri utunk során dolgunk akadt Tornalján is. Betértünk Kovács Magdáék albérletébe, gyöngéd erőszakkal kiforgattuk fiókjait, kézíratait erőnek erejével magunkkal hoztuk, s most majd Magda kénytelen lesz a megjelölt szintig feltölteni kötetét. Időközben kiderült, hogy nem számítottunk rosszul: a szerkesztőség azóta több novellát is kapott Tornaljáról, örömmel közöltük valamennyit. Wurczel viszont makacsul hallgat. Az ő kísérleteit pedig kedvvel olvasnám. Megfáradt volna? Kiírta magát? Nem tudom, nem tudom. Fülöp Antal novelláskötetét is türelmetlenül várom. Szeretem hőseit.

Az *Egyszemű éjszaka* óta sok rossz vers és sok gyöngye verseskönyv is megjelent már. Aminek örülök: vannak jó lírakötetek is. Kulcsár, Mikola és Tóth László költészete tetszik. Ám itt vannak az antológia után jövők, hangjuk már hallható. Versben Balla Kálmáné, Somos Péteré, Kendi Máriaé, prózában Grendel Lajosé és Vajkai Miklóssé.

— Messziről úgy látszik, hogy az *„Egyszemű éjszaka”* költői a kezdeti kihívó kísérletezés után kissé meghiggadtak, megfontoltabb, érettebb, meggyőzőbb a művészetük. Belülről is így látszik ez? S ha igen, mi ennek az oka?

— Igen, jól látod. Megváltozott a világ, mások az eszmények, mint tíz évvel ezelőtt. Lassan-lassan törvényismerőkké képezzük magunkat, s egyre többet beszélünk a lényegről is. Ez a hitünk, s ez ad munkánkhoz erőt. Az amatőrségnek is véget kell vetnünk előbb-utóbb, a vasárnapi álmokkal nem sok a dicsekedni való. Mikor írni kezdtünk, a szavak, a vers volt fontos, most a személyiség. Meghiggadtunk? Megfontoltabb a művészetünk? Meggyőzőbbek a szavaink? Ha ezt így látod, valószínűleg így is van.

Kezdő költőként iszonyú munkába fogtunk: teljesen át akaruk alakítani költészetünket. Nem tagadom, volt ebben egy kis nyegleség is, de ami fontos: újtó szándékaink előbb ösztönösen, majd tudatosan is az első Csehszlovák Köztársaság magyar avantgárdjához közelítették verseszményeinket. Látszólagos hagyománytalanságunkkal épp hagyományaink majdnem elfeledett rétegére hívtuk föl a figyelmet.

A versben nem a szó szabadsága elsődleges, hanem a személyiség. Tehát a társadalomban élő s alkotó egyénisége. Persze, tudom, a vers is szavakból áll. A lírának törvényei vannak. Más a törvények ismeretében vagy azok tudása nélkül tenni valamit. S most nem azt akarom ezzel mondani, hogy a hatvanas évek végén csupa rosszat műveltünk. Azt hiszem, megfelelően reagáltunk a jelenségekre. Tény, hogy az akkori szlovákiai magyar líra nagy része unalmas, szürke és olvatag volt.

A megújítás azonban nemcsak az „egyszeműsők” érdeme. Tózsér Árpád, Zs. Nagy Lajos és Cselényi László is ezen fáradozott.

A költészetünk körüli viták, sajnos, túl népszerűvé tettek minket. Nem egy csehszlovákiai magyar olvasó szemében mi vagyunk „a” költők. Mármint a Dunán inneni magyar nyelvű irodalomban... Ez bizony hatalmas tévedés.

— *„Crusoe-szaltók”* című köteted reprezentatív módon bizonyítja, hogy modern lírát írsz; nem érzel ellentmondást költői eszközeid, látásmódod és a csehszlovákiai magyar olvasói igény és ízlés között? Miért éppen ezt a címet adtad a kötetnek, mit jelent ez?

— Ezt az ellentmondást érezhette a kiadó is, mert csak nyolcszáz példányt nyomtatott a könyvből. Pozsonyban három-négy nap alatt elfogyott...

No, de komolyabbra fordítom a szót. Van ilyen ellentmondás. Csakhogy ez az alacsony példányszámmal nem hidalható át...

Egy hozzám közelálló példát mondok. Forbáth Imrét a két háború között nemcsak a közönség, hanem a kritikusok nagy része is blöffölő költőnek tartotta, mondván, versei nem érthetők, és nincs közük a valósághoz sem. Korai dadaista és szürrealista szövegei valóban nehezen érthetők, de nem érthetetlenek s nem értelmetlenek. Forbáth maga is elgondolkodott ezeken a dolgokon. Érezte a kor bonyolultságát, tudta, hogy a költő nem egyszerűsíthet, de észrevette a bonyolult kor egyszerű embereit is. Akikhez ő szólt, jószerivel irodalmi és tudományos ismeretek nélküli emberek. Ami a költőnek természetes összefüggés vagy kapitalizmust gúnyoló szabadvers, ne-

kik nehéz rejtvény, bonyolult szőláncolat. Forbáth mégsem egyszerűsített, mégsem szépített. Dühösen fordul el a könnyű költőktől: „Persze vannak lantosok... kik víg nemtörődömséggel énekelnek ma is fülbemászóan édes, könnyű melódiákat, kiknek a dala holdsugárból sző újból és újból ezüsfátylat a rideg valóság fölé — vannak ilyen dalnokok, de vajon ezek igazán költők, s amit dalolnak, igazán költészet az?” Sokszor a holdsugárfátylat szövögető költők voltak az érthetők és a népszerűek: Mécs László, Ölvedi, Kossányi. S kiderült róluk, hogy legtöbb versük szószaporítás, blöff.

A kor ma sem egyszerűbb, mint 40-50 évvel ezelőtt. S minél több közhely szálldos köröttünk, annál több eredetiséggel tartozunk a világnak. Persze az eredetiség nem lehet cél, hanem csak eszköz az élmény eleven megformálásához, a lényeg megjelenítéséhez, amely minden költő versében másképpen mutatkozik. Az egyéniségek természete szerint.

Az eredetiség az egyéniséghez való hűség.

A könyv Crusoe-szaltók című ciklusához illesztett mottó szerint a szigetre kényszerült embernek egy csomó dolgot el kell szállítania a hajóról, aminek előbb-utóbb hasznát veszi. Én tehát a hagyománynak azokkal a darabjaival úsztam partra, amelyeknek — úgy gondolom — hasznát veszem. Új, autonóm költészetet, új, autonóm életet akartam. A sziget tehát csak járulékos képzete a Crusoe-motívumnak, s nem a „mondanivalója”, mint azt néhányan rossz szándékkal magyarázták négy-öt éve. Elég átlapozni a kötetemet, mindegyik ciklus előtt mottó van: az eszmény- és társkeresés bizonyosságai. A szaltók azt a többletet adják a Crusoe-képhez, hogy a könyvben nemcsak építőmunka folyik, hanem játék, tornamutatvány is akad.

Aki alaposan szemügyre veszi A. Selkirk kalyibáját, meglátja: itt az egyik deszka Cummingsé, a másik meg Hölderliné... De erről beszéljenek mások.

— *Ki érintett meg legerősebben a magyar, szlovák és cseh költők és írók közül? Az élő szlovák és cseh írók és költők közül kiket ajánlanál a magyarországi olvasóknak, s miért éppen őket?*

— A magyar és a világköltészetet igyekszem teljességében megismerni. Mármost, ritkább az olyan eset, mikor egy-egy verset (könyvet) kétszer-háromszor vagy többször is elolvasok. S még kevesebb olyan költő akad, aki — közvetve — beleszól verseim tárgyába, érzelmeimbe. Közülük való: Balassi, Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc, Csokonai, Berzsenyi, Füst Milán, József Attila, Blake, Eluard, Milton, Rimbaud, Handke, Holan, Holub és Rufus. A prózaírók közül Dosztojevszkij, Kafka, Tolsztoj, Camus, Tömörkény.

Hogy miért éppen ők? Mert képesek arra, hogy torzítatlanul kifejezzék az emberi szabadságot vagy éppen annak a hiányát. Találtak erkölcsükhöz méltó formát. Tőlük tanultam azt is, hogy a forma sohasem lehet ügyetlen, rosszul alakított, hiszen a művészetben minden formai nyegleség és tudatlanság eltorzíja az igazságot vagy az írói jószándékot.

Az eszmények hosszabb-rövidebb idő elteltével átrendeződnek. A fönti névsor a mai állapotot rögzíti. Vannak olyan hónapok, mikor Aranyon kívül más költő, más író nem érdekel, vannak hetek, mikor Blake az állócsillagom... napszaktól függetlenül.

Ha formálisan nem tartoznak is ide, meg kell említenem Boscht, Bartókot, Dürert és az afrikai népzénét.

A cseh költészetből Vladimir Holan, Josef Jelen és Miroslav Holub verseit szeretem. Sok választ adtak verseikkel az engem foglalkoztató kérdésekre. A szlovák költészetből Milan Rufust vállalom igen szívesen kortársamnak; gondolkodóként is lényeges dolgokat fogalmaz meg. Rufus költészete korszerű nemzeti líra, hasonlóképp, mint Petőfié a múlt században: európai érvényű. Petőfi világa az Alföld, Rufusé a hegyi táj. Petőfi forradalmár, Rufus inkább krónikás. De verseiből hangos parancsot vélek hallani: máshogyan élj! Változz meg! Lehet, hogy Rufus nem lesz a szlovákságnak olyan nagysága, mint Petőfi a magyar irodalomnak, közéletnek, de dőreség is illet kívánnunk, az élet száz év alatt sokat változott, s a forradalmi életvitelen is mást értünk ma, mint 1848-ban.

Rufus tehát a nemzetiben nemzetközi. Holan — és Jelen meg Holub is — az emberiben. De a cseh Holan és a szlovák

Rufus verseit ugyanaz a teljesség utáni vágy hívja életre. Ebben rokonok.

Kevésbé ismert a magyar olvasó előtt Ján Ondrus neve. Tömör, lényegre szorító verseit ismerem, most már nagyon beteg szegény, abbahagyta az írást.

— Az utóbbi évtizedben megjelent csehszlovákiai magyar könyvek közül — véleményed szerint — melyek reprezentálják a csehszlovákiai magyar irodalom karakterét, s melyek mivel?

— Hogy van-e hitele egy könyvkiadásnak, irodalomnak, ezt nem csupán a kiadott jó könyvek mennyisége dönti el. Inkább a jó és rossz közti arány. Az önképzőkori szintű versgyűjtemények (van köztük több ezres példányban kiadott könyvecske is), a silány regények, széplelkek tanulmánygyűjteményei, az évfordulóra nyomott többnyire gyöngye antológiák társadalmi-irodalmi-emberi károssága nem eléggé tudatosult nálunk. S még rosszabb az, ha a dilettáns könyvek szükségyszerűségét némelyek elméletekkel igyekeznek megmagyarázni. Ilyesféle magyarázatok meg-megütik fületem lapszerkesztőségekben, a könyvkiadóban, s bántják a szemem kritikákban és hagyományértelmező dolgozatokban. Fontos könyveinknek legtöbbször sokat kell várniuk a megjelenésre. Így van ez már jó ideje. Fábry antifasiszta gyűjteménye, az *Európa elrablása* két évig hanyódott kéziratban. Ujabb keletű példákat is említhetnék. A gyávaság és a kispolgárizmus álfilozófiája sok kárt tett már bennünk. Néha a gyávaság olyan mértékű, hogy fontos — és társadalmilag is hasznos, bár vitára ingerlő — versek, tanulmányok, kéziratoldalak maradnak ki a véglegesült könyvből. A kihagyás szükségességét igazoló magyarázat legtöbbször reménytelenül ostoba.

Az író hosszú távú értékek alapján dolgozik. A lapszerkesztők gyakran a divat heti követelményei s az évfordulók sorrendje szerint. Nem halt ki nálunk sem az a típusú irodalompolitikus, aki a regényben, versben egy csomó dolgot fontosabbnak tart, mint az esztétikusan formált tartalmakat. Márpedig az irodalom idegen törvények szerint nem alakulhat.

Az utolsó évtized termését ezeknek a dolgoknak figyelembevételével kell megítélnünk. Versben és tanulmányban fonto-

sat Tőzsér Árpád könyvei jelentenek (*Érintések*, illetve *Az irodalom valósága*). Zs. Nagy Lajos második és harmadik verseskönyvének megjelenése is kisebbfajta irodalmi esemény volt nálunk. A *Tériszony*, majd az *Üzenet a barlangból* hasonló lírát reprezentál, mint a romániai magyar Szilágyi Domokos könyvei, helyenként az az érzésem, hogy Zs. Nagy fölismerete Forbáthban közeli rokonát. Az ő költészete népszerű: nehéz és könnyű is egyszerre. Ösztönössége ellenére első költőink közé tartozik. Az a könyv — Cselényi László verseskötete —, amelyik a legtöbb vitát válthatta volna ki, eddig még nem jelent meg. Az említett közegellenállás dolgozik ebben az esetben is, ami a szokatlan és vitára ingerlő könyv megjelenését késlelteti vagy teljesen megakadályozza. A kritikusként és esszéistaként ismert Koncsol László sem csupán csehszlovákiai magyar jelenség. Tanulmányai, esszéi — úgy hírlík — jövőre már megjelennek. Prózáinkban Duba Gyula novellái (*Ugrás a semmibe*, *Angyal vagy madárijesztő?* című gyűjteményekben) követnek jó ösztönnel egy nálunk eddig kihasználatlan novellamodellt. Hogy mennyire válik tudatosná, majd öntudatosná ez a módszer, Duba írói pályája eszerint alakul tovább. Rácz Olivér a novella nyugatos modelljét próbálja fölújítani — többször sikerrel. Rácz ismeri mesterségét, s ahol az ég segíti, remekekre is képes. Nemrég kötetét (*Álom Tivadar hadparancsa*) ritka remeklései miatt fontos. Ugyanakkor zavartan figyelem stílusnosztalgiáit.

Azt a szervezőerőt, ami a regényrészeket összetartja, már Dobos László is tudatosítja, tehát a történelemnek azokat a jelzéseit is hallja már, amelyek csak az író számára jelentenek valamit. Szerkezeti újításaiban követendő példát éppen a népi epikától kaphat.

A novellaíró Gál Sándor is egyéniesül. Történelemszemlélete — nemcsak novelláiban, hanem verseiben is — olyan állványzat, amiről következtetni tudunk az épülő ház majdani méreteire. Ha elég türelemmel és gondnal végzi munkáját, a legszébb, leglakhatóbb építmények egyikével gazdagodunk.

Erős irodalmunkban a történelmi témák sodrása. A legtöbb regény, novella sajnos alig több stilizált történelmi helyzetek

közzétételénél. Talán a mese és a mítosz tudná kilendíteni prózáinkat holtpontjából.

— *S miért éppen ezek?*

— Mert ezek a régi epikai modellek könnyűszerrel a korhoz szabhatók. Másrészt sok modern forma megirigyelhetné tartósságukat. Harmadsorban meg a népléleknek, népi műveltségnek, gondolkodásnak is legélvezhetőbb foglalatjai. Egy vándorló mesemotívum többet mond a népek közti kapcsolatok fokáról, mint némelyik komparatistikai tanulmány.

A kirgiz Csingiz Ajtmatov regényei mutatnak — úgy látom — követendő szerkezetet. Vagy Marquezéi. Vagy az orosz Bulgakovéi. Ők egyeztetni tudták a történelem mozgását és a történelem legendáit. Éppen Ajtmatov mondta egy beszélgetés során, hogy a kultúra nemcsak századunk technikája, s nemcsak a jelen. Egy nép műveltségét, magatartását századok tapasztalatai formálják, s ezt a múltat mesék, legendák közvetítik. Sejtette ezt már Homérosz és Szophoklész is.

Nem lehet egy népcsoport történetét megírni a „népi” ismerete nélkül. Mert ez a tudás nemcsak az íráskor szerkezetét alakítaná sajátosan (csehszlovákiai) magyarra s ezáltal egyetemessé is. Példát adna életünkhöz, noha nem normatívát.

— *Az „Irodalmi Szemle” egyik szerkesztője vagy. Mi ennek a folyóiratnak a feladata, célja?*

— Az Irodalmi Szemle feladata és célja több, mint amit a címe alapján vél a lapot nem ismerő olvasó. Több, mint irodalmunk szemléje. Magunkra vállaljuk — más fórum híján — a szlovákiai magyar képzőművészet figyelmét is. Elősegítjük lendületesen fejlődő néprajztudományunk magára találását. Ugyancsak mi vagyunk erre az egyetlen hazai magyar fórum. Történelmi és helytörténeti dolgozatokat is közlünk. Más fórum híján. Aztán tudományos és tudományos-népszerűsítő írásokat. S emellett verseket, novellákat, regényeket — folytatásban —, kritikát, esszét, tanulmányt és recenziót. Egy másik irodalmi folyóirat megindítása és egy társadalomtudományunkat föl vállaló lap sokat segítene rajtunk. Egy másik irodalmi lappal közösen szervezett kétfrontos támadás a dilettantizmus ellen bizonyára jó eredményekkel járna. Míg most az „egy

család vagyunk” jelszó érvényesül. Tehát: minden tollat forgató embernek érdeme van, noha ez gyakran nem irodalmi érdem. Talán harsányabbá sem kell tennem a hangomat, úgy is érthető: irodalmi folyóiratunk alig felerészben irodalmi, s alig az anyag negyedrésszel szemben alkalmaz esztétikai elvárásokat. S ezzel akarva-akaratlanul beleszól az írói kínálatba is: a novellák, versek számára s közvetve a minőségébe is.

Lapunk távlatait a kritikai szempontok következetesebb érvényesítésében, a valóságot (a maga bonyolultságában, ellentmondásaival) föltáró íráskor ösztönzésében és közlésében, a fiatalok verseinek, novelláinak s a kísérletező irodalom gyakrabbi propagálásában, közzétételében látom. Persze, a második irodalmi lap megindítása továbbra is sürgető kötelességünk.

— *Mit tehet a magyar irodalom, főképpen a kritika a szlovákiai magyar irodalomért? Baj az, ha a magyarországi kritika másféle értékrendet állapít meg a csehszlovákiai magyar irodalomban, mint a pozsonyi, vagy éppen ez az, ami kihívó, vitákra, párbeszédre ösztönző, tehát hasznos?*

— Ezzel a kérdéssel már azt is föltételezed, hogy van nálunk valamiféle sajátos (belterjes) értékrend. Én úgy látom viszont, hiányzik ennek megállapításához a bátorság...

No, de beszéljünk arról, hogy mit tehet a magyarországi kritika a szlovákiai magyar irodalomért. Innen nézve úgy látom, a magyarországi irodalom jobban szervezett, mint a csehszlovákiai magyar. S tudom, látom, érzem, hogy az irodalom szervezettsége, szervezetlensége hat az íróra is. Vannak magyarországi barátaim és ismerőseim elég sokan. Olykor-olykor találkozgatunk, s elbeszélgetünk bokros gondjainkról. Barátaim, ismerőseim — furcsa módon — mindig utazás előtt vagy után vannak. Egyikük Amerikában volt, a másik Kubába készül, ismét mások Moszkvában jártak. Néhányan Lengyelországba mennek tanulmányútra. Mongóliába, Japánba. S ilyenkor elfacsarodik a szívem. A mi fiatal íróinknak nincs érdekvédelmi körük, nincs munkacsoportjuk. Jogunk csupán az írásra van. (No hajh!) Az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* tizegynéhány szerzője közül mindössze két írószövetségi tagunk van. Külföldi kirándulásokról, tanulmányutakról így szó sem lehet. Mi

túlságosan szegények vagyunk ahhoz, hogy egy hosszabb külföldi utat a saját zsebünkből megfizessünk. Márpedig nagyon igaz a mondás, hogy hazánkat a világban járva értjük meg igazán. Így teremthetünk európai léptékű nemzetiségi irodalmat. Körülményeink inkább vidéki életre kényszerítenek.

Azért kezdem ilyen távolról, hogy láttassam: amire mi annyira vágyunk, az a magyarországi fiatal írónak természetes. Nálatok szívesen fogadják, ha valaki spanyolból, angolból fordít, nálunk fölösleges komplikációkat okoz a kiadónak. Nincs rá szakemberünk, mondják. Természetes, hogy ilyen körülmények között Fábry óhaja, a „hazánk: Európa”—utópia. Mindez azért nem jelenti, hogy (teljesen) el vagyunk zárva Európától. Hála könyvesboltjainknak, megismerkedhetsz akár Indiával is.

Most egy kicsinyt fordítok a szón. A magyarországi kritika jó, hogyha igazolja provinciából való kitörésünk szükségességét. Hiszen ami itthon, belülről megbocsáthatatlan szabálysértés, az Budapestről, Debrecenből, Szegedről nézve az egyetemes magyar irodalom számára is hasznosítható újítás lehet. S ha két fél között vita kerekedne, annál jobb. Ez a vita vagy párbeszéd eddig nem alakulhatott ki. Miért? Több okát is látom. Elsősorban azt, hogy máig is igen erősek irodalmunkban a csoportérdekek. Cinkosság ez: húsz író s egy-két kritikus bókolt egymásnak, nehogy kiderítsék egymásról, hogy tehetségtelenek. Ha idegenként (külső emberként) próbálsz földéríteni az igazságot, esetleg közös erővel neked esnek. Másik korlátozó jelenség, hogy országaink között még sok az üres udvariassági gesztus. Egy pozsonyi lapban megjelent kritikára nem szokás Budapesten ellenvéleményt mondani, s ugyanígy van a helyzet fordítva is.

Az említett csoportérdekek itthon még erősebben érződnek. Koros dilettánsokról vagy jót vagy semmit.

A kritikának van egy közvetettebb módja is. Manapság jobbra ez a csehszlovákiai magyar irodalomról alkotott vélemény kifejeződése nálatok. A magyarországi lapszerkesztők azoktól az íróinktól kérnek — és közölnek — verset, novellát, esszét, akik az összmagyar irodalom viszonylatában is értéket,

érdekességet jelentenek. Csakhogy ezzel idehaza fölborul az egyensúly: lapjaink a honi amatőröket közlik, mondván, hogy az itteni lapokat is meg kell tölteni.

Automatikusan semmi sem oldódik meg, épp ezért a Magyar Írószövetségnek és a Szlovák Írók Szövetsége magyar szekciójának meg kellene tárgyalni ezeket a dolgokat. Egy ilyen tisztázó tárgyalás sok mindennek elejét vehetné, s utána talán-talán tisztázó jellegű vitákra is sor kerülhetne.

— *Mit jelent számodra az, hogy csehszlovákiai magyar író vagy? Mik ennek előnyei, hátrányai és speciális kötelezettségei?*

— Az ember gyorsan átgondolja, a nemzetiségi íróra milyen szerepek osztottak már ki. Végvárok lantosa, a kisebbségbe szorult jószándék prófétája, kompját parttól partig kormányzó révész, hídépítő, a nemzetek közti párbeszédet már jelenlétével is zavaró... sorolhatnám, míg erőmből telik.

Látnunk kell — több mint harminc év megszolgált tapasztalataival —, hogy a nemzetiségi kérdés az új társadalmi rendre való áttéréssel nem oldódik meg önműködően. A társadalomban bekövetkezett változások nem hatottak a várt módon a pszichikumra, s a nyelvek közti válaszfalak sem dőltek le, a nemzet és nemzetiség közti régi sánc nem töltődött fel. Helyére kell igazítanunk a könnyen szólók szavait: a nyelvi türelmetlenség még nem a múlté. Nem, nem híd, egy ingatag deszkapadló segít átjutnunk egyik partról a másikra. Egy-egy ember még csak átügyeskedik a padlón. A tömegeknek híd kellene.

Az első lépés közös dolgaink rendezésében, hogy a szomszédos nemzetek egyeztessék történelmeiket, a múlttól kialakult eltérő képeket. Most ugyanis fura helyzetben vagyunk: ahány nemzet, annyi történelem. Pedig az egyeztetésre megvan a közös alapunk, a történelmi materializmus. Tisztázatlan, homályos vagy eltorzított múltra nem lehet emberi jövőt építeni.

Mondjanak mások akármit, a nemzetiségi lét mindmáig különleges állapot maradt. Nem egyszer kellett magyarázgatnom — egyetemet végzett fiatal szlovákoknak —, hogy itt több

mint hatszázezer magyar anyanyelvű csehszlovák állampolgár él. No és honnan kerültek ide, kérdezték ekkor.

Új rendeletek váltották föl a régieket, a csehszlovákiai magyarság kollektív bűnösségéről szóló álelméleteket megcáfolta a történelem. Kiderül, hogy a szlovák nemzeti felkelésben teljes magyar partizánbrigádok voltak, s egyre több magyar partizán neve kerül lelkes kutatóink papírjaira. Tudjuk már azt is, hogy a nemzetiség nem veszélyezteti a nemzet létét — sőt próbára teszi az „államalkotó” többséget, vajon megérdemlik-e államiságukat. Van-e elég türelmük a közös építéshez. A nemzetiségi politika elmélete és gyakorlata méltó-e arra, hogy pirolás nélkül álljanak a szomszéd népek mellé.

Az bizonyos, hogy a második nyelv ismerete letagadhatatlan előny. A négymillió szlovák bármelyikével szóba elegyedhetsz. Megismered a szlovák irodalmat, műveltséget. Könnyebben tanulsz a többi szláv nyelvet is. Azt is előnynek tartom, hogy különleges helyzetünknel fogva (a sorskérdésekkel naponta találkozunk) kiélezettebben érezzük — sajnos sokszor csak érezzük — a magyarság közép-európai helyzetét. Az öntudatos emberekben erős politikai és történelmi érdeklődés alakul ki. A nemzetiségi helyzet tehát nem rossz eszméltető.

Lehetnek-e a nemzetiségi írók sajátos kötelezettségei? Az első kötelessége, hogy író legyen. Ha van másra is ereje és ideje, ám csinálja. De a művelődésügy szervezését, a könyvterjesztést, a közéleti ágálást nem szükséges, hogy poétákra bizzák.

Itt és most forradalmi életvitelt kellene megvalósítanunk. A személyiség — vigyázzunk! — ne intézményesedjen el. Önmagunkat megtalálni, megérteni időnként, válaszolni a kornak: „ez a mi munkánk, s nem is kevés”.

— *Milyennek látod a nemzetiségi magyarság perspektíváit, a nemzetiségi irodalom távolait?*

— A kérdés társadalmunk jövőjének kérdése is, s mozgásának mai és holnapi alakulásától függ a kérdésre adott feleletek érvénye. Ideálunk: Közép-Európa. S ez nemcsak álom, az egészséges jövő lehetősége is. A népek e nagy, soknyelvű kö-

zösségében bizonyára fontos helyet kap a két nyelvet értő, nyelvénél és államiságánál fogva kettős gyökerű nemzetiség.

A nemzetiségi magyarság egyik nagy hibája, hogy nincs öntudata, vagy pedig igencsak fejletlen. Iskoláinkban tanítani kellene a nemzetiségi történelmet is. A nemzetiségi jogokról is el lehetne beszélgetni a nebulókkal egy-két órát. S ez a fejletlenség, alig öntudatosság nemcsak személyekre, olykor nemzetiségi intézményeink tevékenységére is érvényes. Pedig tudni kellene a feladatunkat ahhoz, hogy a jövőt megérdemeljük.

A nemzetiségi irodalomról most nem beszélek, hiszen közvetve eddig is arról folyt a szó.

(Forrás, 1979/7.)

„Utolsó esély a vers”

Válaszol: Pintér Lajos

— Huszonkét éves voltál csupán, még egyetemista, amikor első könyved, a „Fehéringes folyók” 1975-ben megjelent. Első közlésed tudomásom szerint a hetvenéves Illyés Gyulát köszöntő „Tiszatáj”-ban olvasható. Egy-két év verseiből áll az első kötet, vagy a „fiókban” már régóta készült? Hogyan lettél költő? Kik voltak a mestereid?

— A kérdés első részére nagyon könnyű válaszolni, a másodikra nagyon nehéz. 1972-ig írtam egy kötetnyi verset, akkori gondolkodásom szerint: egy irattartónyi verset. Anélkül, hogy megjelentetni vagy bárkinek nagyon megmutatni akartam volna. 1972-ben viszont ezt a nagyobb küldeményt eljuttattam a *Tiszatáj* szerkesztőségéhez. Ilia Mihály, az akkori főszerkesztő elolvasta, magának kigépelte három-négy verset, a küldeményt pedig ajánlóan továbbküldte Kormos Istvánhoz a kiadóba. Egy csokorba köthetők tehát az első nagy élmények: Ilia Mihály és Kormos István megbecsülő véleményezése, a hozzájuk fűző fiúi barátság kezdete, az első folyóiratközlés nyilvánossága, a könyvkiadó szerződése. Sőt, a nemzedéken belüli első találkozások is, melyeknek gyöngysora — ha néha-néha szét is szakad — mindig újrafűzésre érdemes. (Emlékszem egy esti beszélgetésre az egyetem menzáján: „Te vagy Pintér Lajos? — Igen. — Olvastam a verseidet a *Tiszatáj*-ban. Én Nagy Gáspár vagyok. Szervusz. — Szervusz.”) Azt sem szabad elfelejteni: azután történt mindez, hogy az *Elérhetetlen föld* antológia megjelenése nagy rést ütött a fiataloktól való elzárkózás kőfalán. Ha ezt a rést a kiálló tégláknál még kicsit mi is meglazítottuk, világosabb, nagyobb udvarba léphettünk.

A kérdés másik részére kicsit hosszabban válaszolok. Úgy hiszem, két hangsúlyos elképzelés van az írói eszmélődésről. Az egyik a modernség, az avantgárdizmus elképzelése, a sem-

miből teremtés gondolatával a zászlón, a hagyománytagadás és elődtagadás programjával, a le kell rombolni a múzeumokat indulatával. Szótárában legfontosabb címszó a merőben új eszközök használata, az új formáció, az elütő egyéniség. A másik az irodalmat folyamatosságában és folytathatóságában látja, meghatározónak tudja az elődkeresést, a példavállalást és eszményőrzést. Az azonosulás és elkülönülés nagy csatáját akarja megvívni; az egyéni hang megtalálásának, a személyiség kibontásának szabadságharcát. Én ez utóbbi elképzelést vállalom. Azt mondjuk, az állatok, a madarak ösztönlények. Amennyi információja van az anyaállatnak a világról, ösztöneiben annyi információt örököl tőle az utód is, a létezése tehát újra és újra ismétlés, mintha egy létezésnyi filmet vetítenének változatlanul újra és újra: a madár elszáll, visszajár. Ezzel szemben az embernek tudata van, az emberiségnek gondolkodásfolyamata, felismerésláncolata, kultúrája. E kultúra egy sátor, búra, amely védi az embert a világban, az embert, aki a természeti létezés immár legvédtelenebb, leggyöngébb élőlénye. De sátra, a búrája egyre erősödő. Ugyanis fölismeréseit raktározza, feldolgozza, továbbadja és továbbépíti. Elméleti értelemben tehát — a valóságban ez persze sosincs így — egy fizikus, egy matematikus a világ addig volt fizikusainak, matematikusainak tapasztalatait összegezheti, reprodukálhatja magas szintű tanulmányai végén. Ha azt a tudást csak reprodukálja: tanári elme, ha továbbépíti: feltalálói elme. De a ma tanára kicsinységében bölcsebb, mint a tegnap tudósa, a tegnap tudósa bölcsebb, mint a tegnapelőtté. Ezzel szemben vannak az embernek olyan készségei is, amelyek nem változnak generációnként ilyen forradalmian. Mi jogon mondhatnánk, hogy a mi generációnk keze ügyesebb, mint apánké volt! Hangunk ércesebb, mint az övék, hallásunk csálhatatlanabb? Semmi jogon.

Mi is hát az író? Madár: aki csupán ösztöneinek lény? Tudós gondolkodó, aki a természettudóshoz, matematikushoz hasonlóan végigolvassa a világ fölismert tételeinek könyvét, s az üres lapokra írhat is még? Vagy olyan ember, akinek az írni

tudása készség, mint a kézügyesség vagy a szép betűformálás, tehát alig változó, alig fejlődő?

Ha az írók kultúráján kívüli ösztönlénynek tekintenénk: elszegényítenénk. Ha tudósnak, akinek tudása egyre gyarapodó: semmit sem értenénk meg a művészet természetéből, dogmatikusok lennénk, akik szerint Vergiliusnál jobb Gyulai Pál, mert későbbi, Gyulainál jobb író Herczeg Ferenc, mert későbbi. A művész nem autómárka: hogy az újabb a jobb. Ha a művészi tehetséget és felelősséget viszont csak íráskészségnek tekintenénk, megint igazságtalanok lennénk. Az alkotót cirkuszi súlyemelőnek vélnénk, aki szivacsot emelget. Petőfi mögül elhazudnánk Segesvárt, József Attila mögül Szárszót, Radnóti Miklós mögül Abdát: vállalásuk metaforáját.

Az igazság a három lehetőség összegében lehet! A vers tekinthető pusztán divatkérdésnek, a mindenáron való újmódiség megvalósulásának. Mivel elfogadtam azt is, hogy a költő munkája részben hasonlítható a természettudóséhoz, elfogadom, hogy fontos a költészet meglevő fölismeréseit számba venni. Ha a fizikai, matematikai gondolkodás törvényrögzítő és tételes gondolkodás, akkor azt mondom: az írói gondolkodás is részben törvényrögzítő és tételes gondolkodás. Egy verssor lehet olyan tételes, mint a Pithagorász-tétel. Orcapírulás nélkül, személyiségfeltés nélkül élek vele. Nem félek az idézőjelek erdejétől sem, az utalások őserdejétől sem: nem az a kérdés, hogy az erdőben jár-e az ember, hanem az a kérdés, kitalál-e belőle! Lehet, majd épp madárösztöne segíti ki legvégül!

Íme, összeegyeztethetők az elképzelések, a hagyományokat, a költői örökségeket gátlás nélkül vállalni lehet. E vállalás, e szervülés teremt csak lehetőséget önmagunk megtalálására.

Mondjak ezek után mestereket, névsort? Alig lényeges; mai helyzetünkben annak a jognak a kiharcolása, hogy a mestereinket vállalhassuk, fontosabb. Szomorú, hogy Nagy Lászlóhoz, Kormos Istvánhoz, Szilágyi Domokoshoz szóért már csak a könyvükhöz lehet zárandokolni. Mellettük Illyést, Juhász Ferencet, Weörest mondanám, Jékelyt.

Végül az eszménykeresés és önmegvalósítás kérdését a fejről a talpára kell állítani, hogy ne a szubjektív döntéshez, hanem mindenkor az objektív helyzethez kössük. A siker útja valóban nem az utánzás, hanem a küzdés és a próba. Ehhez azonban a társadalmi tér megléte és létének demokratizmusa az alap, az önmegvalósítás alapja.

— A „Fehéringes folyók” egyik ciklusának címadó verse a „Radnóti ólomarca előtt”. Ebben olvasom: „Jaj, most látom, a te arcod kín nem sebz: örökít könnyet, de szívünket ólomcsodákkal megedzi.” Ez veti fel bennem a kérdést: milyen szerepet tulajdonítasz az irodalomnak, mi szerinted az írás értelme?

— Ha röviden akarnék válaszolni, ezt a sort ismételném: utolsó esély a vers. Nézzük azonban a bonyolult — bár pofonegyszerű, de tessék megízlelni ezt a kifejezésünket is: pofonegyszerű — kérdést a maga bonyolultságában. Úgy hiszem, az irodalom szerepe Európa közepén kicsit más, mint a szélein. Az irodalom Kelet-Európában mást jelent, mint Nyugaton. Erre mondják sokan: ezen a kövön fakad irodalmunk provincializmusának, világirodalmatlanságának forrása. Tévedés. Épp ezen a kövön, ezen a vállaláson fakad irodalmunk rangjának, lehetőségeinek forrása. A sajátosság, a karakter nem teher, nem nyűg, hanem a gazdagság alapja, a méltóság alapja. Idézzük ide Németh László 1932-ben, a *Tejtestvérekben* írott gondolatának menetét. Egy arányosan tagozott életben az irodalom: irodalom, de Keleten a szellemi élet mindenese. Mivel hiányoznak a feltételei, önmagának kell megteremtenie alapvető feltételeit is: a virág táplálja a fát, a gyermek neveli szüleit. Az írónak sokszor szerveznie, teremtenie, irányítania kell a politikát: hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt...

Kisgyermekkorom óta olyan betegség kísér, amely gyakorta valószínűleg is levegőhiányt, biológiai értelemben vett légszomjat okoz. Egyik legtermészetesebb és legfontosabb gyógyszere viszont a tiszta, a friss levegő. Ezt a Németh László-i választ tehát nemcsak eszmeileg, lelkileg, hanem biológiailag, testileg is kiküzdöttem magamnak. Vagyis — allegorikus választ adva kérdésedre —: az irodalomnak, hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt.

S mi az írás értelme? Mi a tiszta levegő értelme? Magáért való, és az egészséges életnek elemi föltétele, eszköze. A népköltészet például nem azt kérdezi, hogy mire való a tiszta levegő, hanem a dalolás által nagyokat szippant belőle. A modern költészetben viszont halálos létgondok merülnek föl. Ha a filozófia előbb azt mondta: az isten halott, most a lírikus megismétli: a líra halott. Kié ez a válság: a levegőé vagy a rosszul lélegző emberé? Nem vitás, hogy az utóbbié.

— Megint téged idézlek: „*Ars poeticát fogalmazni mindenképp kell. Ars poetica nélkül (elszánás, jó értelmű rögeszme, ügybuzgalom és felelősségtudat nélkül) olyan a kép — úgy hiszem —, mintha a hátunkkal néznénk a tükörbe.*” Miféle „elszánás, jó értelmű rögeszme, ügybuzgalom és felelősségtudat” vezet téged?

— Paraszti, falusi, tanyai életből jöttem, amelynek homogén egységes kultúrájáról azt mondja Kodály: „részesét fölvertezi minden eshetőségre, és boldog emberré teszi mindaddig, míg abból az életkörből ki nem lép”. Az az életkeret, az a tényleges közösség és kultúra nekem szűkös volt, szűk egész világunknak is, mert szétrúgtam, mert szétrúgta. El is vonódott egy-egy ember életéből — ahogyan Kodály ígérte — a boldogság. Igaz, főbb eszménye is korunknak a diszharmónia, mint a harmónia. De nekem mégis rögeszmém, hogy a közösség helyett meg kell találni — vagy teremteni — a társadalom közösségét; a kis életkör boldogsága helyett a társadalom boldogságát. Az előzőt tudatlanul vagy tudatosan azért vesztettük el, hogy ez utóbbit megnyerjük!

Nem ezzel a felismeréssel születtem. Az első verseket — utólag úgy mondanám — valami illusztrációs szándék szülte és jellemzi. Illusztrációs voltuk abból is adódik, hogy a társadalmi kérdések körén kívül maradnak. József Attila azt mondta: nem én kiáltok. Ezeket az illusztrációs verseket az jellemezte: én kiáltok. De a lehetőség egyszerre szűkre mértnek bizonyult. Az illusztráció helyébe az elemzés kívánczolt. Mondhatni, társadalmiságom vonatkozásainak elemzése, a dolgok felszíni szépségének átvágása. Kívánczolt minden olyan jelenség kritikus elemzése, amely a társadalom fejlődésének, „haladásának” útjába gördül.

A kérdés a maga összetettségében akkor érintett először, amikor megjelent az a tanulmány, amely a forradalmiság és mindennapiság viszonyát elemzi. Felelősségérzetem legbenső parancsa szerint akkor úgy láttam, hogy ez az elemzés az egyénre utalja és hárítja a jelentkező bajok felelősségét, s a bajok orvoslását is az egyéntől kéri számon akkor, amikor a veszély csak a társadalmi valóság elemzésével lenne elhárítható. Azóta látom, hogy néhány dolgot rosszul ítélt meg, pedig ítélezésem akkor hullámot is vetett, visszhangzott. De elképzelésem részben azóta is változatlan. Az egyes emberek illetékességébe utalt forradalmiság elmélete olyan embereket kíván általunk megvalósulni, „akik feladatukat tanulmányozzák és értik a dolguk”. Jogosan. De ha embereket, „akik feladatukat tanulmányozzák és értik a dolguk”, félreállítanak — s ebben egy láncolatot érzek —, már hogyan apelláljak az egyén lelkiismeretére? Felröppenő, új kifejezésünkkel élve: amikor társadalmi a csapda. A kontraszelekciós döntéssel félreállított embernek hogyan s mi jogon mondjam, hogy álljon helyt a félreállítottságban?

A kontraszelekciós döntés láncolata: a társadalom ellenőrzése alól kicsúszó automatizmus. Ha sok ilyen példát lát egy közösség, a kohéziója megromlik, az együttélés etikai tartalékai is kimerülnek. Ez a bizonyos döntés a társadalom rendelkezésére álló emberi erőforrásokat herdálja el; ahogyan a társadalmi csapdák tétele mondja: az emberi képességeknek, tudásnak, termelő- és alkotókészségnek és -kedvnek azt a közös kincsét, amely a társadalom rendelkezésére álló termelőerők egyik legfontosabb összetevője. Az egyes ember belátása, közösségisége ezt a láncreakciót viszont meg nem fordíthatja.

Idézek egy fülemben hosszan csengő gondolatsort: „Ahol a pénz és a protekció dönti el az előmenetelt, s ahol a türelmes érdem nem jut előre, ott késnek a vonatok, ott a megbízásokat az arra alkalmatlanok kapják meg, ott a tudomány nem fedez fel semmit, ott a terveket nem teljesítik, ott nincs együttműködés, nincs közösségi szellem, ott nem azonosulnak az emberek a munkájukkal.” A közösségi szellem hiányát a szociológia anomias megbetegedésnek nevezi. Ez a szocialista

társadalom egészséges fejlődését fenyegető legnagyobb betegség.

A kontraszelekciós döntések osztódással szaporíthatják a felesleges embert vagy a magát feleslegesnek érző embert. Értékek sodródhatnak a perifériára vagy annak irányába. Az alkotómunkához nem jutó értelmiség körében megszületik egy fogalom: szellemi munkanélküliség. Újraidéződik a József Attila-i igény is: én dolgozni akarok.

Az anomias megbetegedés erősen érinti az értelmiséget is. Az értelmiséget, amelynek pedig a „legtudatosabb” társadalmi rétegnek kellene lennie. Úgy értem ezt a legtudatosabbat, hogy egyrészt az értelmiség mint réteg halmozza föl a nemzetben a legtöbb tudást, tanultságot, informáltságot, műveltséget. S úgy akarom érteni másrészt, hogy ezt a fölhalmozott tudást felelősen, a közösség iránt hűen és nem karrierösztönösen, hanem közösségtudatosan kellene és kell használnia. Van egy felszabadulás előtti analízis az értelmiségről: „a magyar értelmiség nem is »értelmiség«, hanem csak tanult emberek osztálya. Ha az átlagpolgár hedonista-individualista, akkor az átlagértelmiségi karrier-individualista. Ha a polgár szeme a vagyoni, akkor az értelmiségi szeme a társadalmi kapaszkodó, a siker, a magasabb rang felé van irányítva. Nem érdekli a közösség sorsa, mert nem attól függ a jövője...” Ha minden gyökeresen meg is változott, annyi ma is érvényesnek látszik, az értelmiségi megteheti, hogy ne érdekelje a közösség sorsa, mert nem attól függ a jelene, jövője. Közvetlen módon nem! A közvetettséget viszont, a közvetett felelősség tudatát el kell plántálni a fejekben, mint ahogy nagyapám elpalántálta a kis növényeket, s ha a lóbogár másnapra lerágta a gyökereket, hát újrapalántálta. Az értelmiségi létet is újra és újra át kell patetizálni, erkölcsösíteni, nemzeti és általánosabb emberi vonatkozásokkal átírni. A „tanult emberek osztályát” végérvényesen értelmiséggé kellene növesztetni.

Nem akarok mindenre kitérni, a lényeg az, hogy a volt kis-közösség helyett meg kell találni a társadalom közösségét, a kis életkör boldogsága helyett a társadalom boldogságát. Ami ennek ellenében hat, azt kegyetlen, kíméletlen, nem esztétizáló

elemzés tárgyává kell tenni. S nem az egyént terheli a felelősség, az egyént, aki a végletek irányában individualizálódik, anomiasodik, de az okok a társadalmi valóságban keresendők, amely individualizál, anomiasá tesz. Mondtam: volt egy pillanat, amikor elvesztettem a verset mint illusztrációt, és hiszem, hogy meg fogom találni a verset „ügybuzgón”, mint igényt a teljes valóság látására.

— *Mit jelent neked az, hogy magyar költő vagy?*

— Elvi értelemben ugyanazt a kötést jelenti, mint hogy valaki magyar orvos, magyar közgazdász, magyar kubikos vagy éppenséggel magyar labdarúgó. Egyrészt a közösségem, másrészt a mesterségem iránti odaadást.

Ha előbb a haladás vagy a haladástalanság kérdéseiről esett szó, most elérkeztünk akaratlanul is a haza kérdéséhez. Illendő is, hogy e két kérdést összekapcsoljuk, összetalálkoztassuk a tudatunkban és a gyakorlati életünkben. A reformkor megindította nagy föllendülés óta kettős a jelszó, amely a nemzetet összefogta. A magyar nemzet a társadalmi haladás jegyében született meg, a társadalmi haladás pedig nemzeti formában valósult meg Magyarországon. Elítélem azt, aki ezt az összefonódást rosszallja vagy megkérdőjelezi. Vagy elemeit, „jelszavait” egymással kizárja. Amikor ez a két erő egymástól elmozdult, nem egymást segítve, hanem egymást kioltandó hatott, akkor a társadalom mindig válságban volt, vagy pedig a történelmi helyzet volt válságos. De például 1848 forradalmának előkorszakában, majd a XX. század forradalmi periódusaiban, továbbá a fasizmus elleni harc idején mindig megvolt a lehetőség a nemzet és a demokratikus eszmék egységének létrejöttére. Lukács György azt vallotta: „Nem lehet az emberiséget kizárólagos, metafizikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindenekelőtt az osztállyal és a nemzettel... az emberiségnek ezek a konkrét kötöttségei és kötelezettségei mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiség mikéntjére... akik ezt elhanyagolhatónak fogják fel, azok magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, elvont, vértelen koncepciót alakítanak ki.” Egy elsápadási, elvértelenítési folyamatot vagy elsápadási, elvértelenedési

folyamatot ezzel együtt megfigyelhetünk. Esztétikai, kritikai rendszerünk — megfigyelhető — sokszor jónéven veszi, ha egy művész magyarságától, földmunkási, munkási származásától vagy mivoltától, vagy értelmiségi, akár korosztályi tartozásától föloldozottan és föloldottan lép színre. Ezt a föloldozottságot József Attila csodálatosan megfogalmazta *Megfáradt ember* című versében: „harmattá vált bennem a gond és teher: / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever”. De ezt a megfáradtságot jó esetben kell hogy kövesse a megújulás, amikor gondná válik, gondolattá fordul át a harmat.

Szeretem ezt a szavunkat: anyanyelv. Mindent elmond rólunk, ha mi hűtlenül nem is akarjuk érteni üzenetét. Szerintem ez a jelentése: gondolkodásunk anyja a nyelvünk. Anyánkat megtagadhatjuk tékozló fiúként, kibontott hosszú haját fölégethetjük emlékezetünk tűzével. A lényegen ez nem változtat; csak a gyerek hiszi azt, hogy őt a gólya hozta, a felnőtt tudja, hogy anyában fogant, általa létezik. Nyelvünk fontosságát, anyanyelvünk fontosságát is megtagadhatjuk. Ezt a képzetünket, kifejezésünket, szószerkezetünket, hogy „kibontott hosszú haj” szintén megégethetjük a tudatunk tűzén. A lényegen ez sem változtat, csak a gyerektudat hiszi azt, hogy a nyelvét a gólya hozta, a felnőtt tudja, hogy az nemzetében fogant, népében hordatott ki sok kilenc hónapon keresztül. A felnőtt tudja, hogy anyanyelve által létezik. A magyar költő a magyar nyelv költője, akarja vagy nem akarja.

Továbbgondolva persze elmondhatjuk, ez az ihlet nagyon gazdag, de nagyon ellentmondásos is, megválaszthatjuk nekünk leginkább tetsző arculatát. Anyánk nyelvén lehet mondanivalót, anyámat szeretem, lehet azt is, anyámat nem szeretem, s lehet azt is, hogy mint megválaszthatatlant és leválthatatlant, épp csak elviselem.

Ügyünk hűtlen kezelésének két kirívó példája van. Egyik a nacionalizmus, végletességében a sovinizmus: amelyik azt mondja, barátom, az én félszemű, púpos anyám szebb a te anyádnál; a másik a kozmopolitizmus, amelyik azt mondja, barátom, én is a te anyádtól lettem, vagy én nem is anyától

születtem. Az első, a nacionalizmus, tudjuk a definíciót, voltaképpen internacionális szövetkezete a rövidlátásnak, a sötétségnek, butaságnak s a gonosz tekintélyek önzésének. A másikra, a kozmopolitizmusra, a szupranacionalizmusra elfogadom Rousseau gondolatát: a kozmopoliták az emberiség iránti szeretettel helyettesítik a saját hazájuk iránti szeretetet; azért hengeznek csupán a világ egészéhez kötődő vonzalmukkal, hogy senkit se kelljen szeretniük.

Az embernek a nemzetéhez tartozása eredendően adott, a nemzetéhez viszonyulása viszont már döntés, választás kérdése. Ilyen értelemben én úgy döntöttem, hogy magyar vagyok, de magyar voltomat kegyetlen kritikával kísérem. Máig hat a rokonok Móricznál megismert Magyarországa, az úri muri országa, a dzsentrizmus, a dzsentroidizmus. A Nemzeti Színháznak nincs épülete és építménye, de épült villalakások és nyaralók sora azon tisztségek viselőinek, akik úgymond tőkésítették a pozíciójukat. Döntésem értelmében hozzájuk nincs közöm...

Tudom a dzsentrizmus fényes történeteit. Olvastam párbaj-kódexet, amelynek az volt a legfőbb gondja és tanítása, hogy simlis sapkában párbajozz, és cigarettatárcával a szíved fölötti belsőzsebben. Ezek javítják a túlélés esélyeit. Tudok kávéházról, ahol nem szolgálták ki az igénytelenül öltözött földbirtokost — a régi világ példái ezek —, mert nem nézték ki belőle a rangot. Elment és vásárolt a közelben egy frakkot. Vissza ment frakkban, kiszolgálták, kért egy kávé. Levette a frakkját, ráterítette az asztalra, ráöntötte a kávé: igyad, ezt úgyis neked hozták. Megint kért egy kávé, megint ráöntötte a frakkra: igyad, ezt úgyis neked hozták... Az igazi lovag pezsgővel töltött fürdőkádban fürdőztette szeretőjét, és a hölgy csöpp topánkájaival itta ki a kádból a pezsgőt. Miközben, tudjuk a történelmet, egy ország visszavonhatatlanul a háborúba fordult, nyomorúságba dőlt és morzsálódott. A jelenségek, a megnyilvánulások ráforrtak a lényegre...

— 1974-1978 között írt verseiből állítottam össze tervezett második köteted „Európai diákdal” címmel. Az ebben található egyik ver-

sed tanúsága szerint erős küzdelmed van Herder úrral neked is. Mi a te válaszd — prózában — Herder úrnak?

— Mondjuk, az állat csak cselekszik, az ember viszont meg is tervezi cselekvését. Tettéről előképe is van. Ha egy árok átugrására készül, magában előre lejátssza a filmet: nekiszaladok, lendülök, repülök és túlpartot érek. Ehhez még hozzátehetjük a költészet, a művészet egyik fő fegyverét, eszközét: az álmod, látomást, a fantáziát, fantáziálást, a mesei képzeletet. A gyermek azt kérdezi anyjától: van-e vasorrú bába? Az anyja feleli: csak a mesében. S a gyerek e pillanatban rájön arra, hogy képzeletével teremthet olyat is, aki a valóságban nincsen. Képzeletében átugorhat olyan árkot is, amellyel valóságosan nem bírna.

És ez az emberi fantázia nem tud kitalálni olyan fantasztikus borzalmakat mégsem, amelyeket egyszer a történelem ne realizálna. Ha egy vak és őrült ember a lázalom képét megrajzolta volna a pusztulásról, azt a világháború, Hirosimák, Vietnamok mind realizálták. A történelmek, világtalan történetek, úgy látszik, utánafutnak a vak képzeletnek. Urizáló és lázas gondolat az is (ezért neveztem versemben Herdert, a filozófust, úrnak), hogy egy könyvtárteremben, egy térképasztal előtt állva át lehet rajzolni a világ vagy Európa térképét. Amint azt Herder idestova kétszáz éve megjelent, 1791-es *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című könyvének egyes kitételeivel tette. S gesztusa után immár két évszázaddal látjuk, hogy álma nem volt lázas mégsem: hamisított térképekre rajzol újra és újra a világtörténész, körzővel, vonalzóval — még jó, ha nem a lotyók zsebéből előkerült rúzzsal.

Nincs tehát olyan világraszületett urizáló jóslat, amellyel ne kellene az embernek realitásként számolnia. Herder azt mondta 1791-ben a magyarságról — nagy művének csak mellékmondataként: „Itt élnek most — szlávok, németek, románok s más népek közt, a lakosság csekélyebb részeként, s századok múlva a nyelvüket is alig lehet megtalálni majd.” Jóslatára nem figyelt föl a világ. Mellékmondat volt. Csak Kölcseyben visszhangzott: „És más hon áll a négy folyam partjára. Más szózat és máskeblű nép...”

Mire a Herder-díj? A Nyugat kaján vigyora? A jóslat, vészjóslat érmét akasztani Kodály, Németh László, Sütő András, Illyés mellére újra és újra?! Nem. Mondom, a világ nem figyelt oda a herderi mellékmondatra; a mű főmondata pedig az, a szerző neve is azt méltatja utólag: a haditettek Európájának rajzolata helyébe a csendes vívmányok, világosult filozófiák, kulturális értékek és tettek Európája kerüljön lassan.

A mellékmondat mégis hosszú árnyékot vet a tudatunkra. Németh László szerint mostanra ez az árnyék udvarunkról áthúzódott egész Európára is: „a régi múzsa, a Veszély, itt áll fölöttünk... Ezt a veszélyt íróilag elmondani, elmondásához a jogot kiküzdeni: ez irányíthatná irodalmunkra a világ figyelmét. A Veszély ugyanis, amely múzsánk volt, lassan Európának is múzsája lett, s a szer, mely irodalmunkban készült — a magas európai eszmék s az Európa-alatti lélek szövetsége — a világnak is hiányzó orvossága.”

A jóslatok múzsájához ne gátlással, hanem cselekvőkészséggel viszonyuljon az ember, kultúrateremtéssel, ahogy Herder programja mondja. Oldott öntudatú „templomépítéssel”, ahogy Ady megfogalmazása sugallja. Herder-versemben van egy végső kifejezés: *delire de toucher*. Azt jelenti a freudista pszichológiában, az érintéstől való félelem, közhasználatilag: gátlás. Azt írom: a gátlás már a pólyámmal leoldódott rólam. Bizonyításul a versben neki is támasztom a hátamat egy női hát fehér falának. Beszélni kell ezekről, mert van az irodalomnak, a közgondolkodásnak is gátlása, a tiltott vagy tiltottnak vélt területek érintésétől való félelme. Csakhogy az egészségünk, egészségességünk érdekében erről a félelemről le kell szoknunk, ezt a félelmet magunkban le kell győznünk.

S csodák csodája: megtörténik, ami pedig a históriában sem szokott megtörténni, hogy a fantázia lázalmára rácáfol a valóság. Megtörténik, hogy az árkot, amelybe Herder képzeletében — elméletben — beléestünk, népünk a köznapok gyakorlatában átugorja.

— Tudom, hogy nem a költő illetékes műve megítélésében, mégis megkérdem, miben látod továbblépésnek az „Európai diákdal” verseit a „Fehéringes folyók”-hoz képest?

— Irodalmunk közgondolkodása, a közírás, a kritika illetékes, hogy a műveket megítélje. Én legkevésbé. A kérdést részben mégis vállalom, mert egy mű nemcsak abból áll, amit mond, abból is, amit gondolnak róla. A mű: a bennelevő és rólalevő gondolat! Hitem az esszében például: hit abban a bizonyos „rólalevő” gondolatban. Amellyel műveknek máig adósa vagyunk, Juhász Ferenc *A tékozló országától* kezdve Nagy László *Gyászom a színészkirályért* verséig, Jancsó Miklós *Még kér a nép*éig. E rólalevő gondolat kettős jelentésű és jelentőségű: egyrészt művészeti elméletek vizsgáztatják az új művet, avatják elképzelésük részévé, vagy vetik el; másrészt pedig a jelenkor valósága, gyakorlata kaparinthat meg egy művet: hogy jelenérvényű üzenetét, útmutatását megvallassa. Így lehetne ez. Az önmagunkról levő gondolat ebben az eszményi láncolatban csak pótcselekvés. A napló, önéletrajz mellékszerep az esszé, a publicisztika, közgondolat lehetséges főszerepéhez viszonyítva.

Ahogy mondtam, az első kötet anyagát én az illusztrációs versek közé számítom; az emberi szem fölfedezi — amennyire látásának érzékenysége engedi — a világát. A diákszemlélet, vágánsköltészet, a vagabundköltészet, a magyar szegénylegény költészet eszközei mind-mind segítették a saját elképzelést. A második kötet is — diákdal. Amennyiben az Ady-i „szabadlelkűséget”, áradó és, ha akarom, szertelen fiatalság-hitet igyekszik megőrizni és szétsugározni. De ez a megküzdés az ember életében már nem az illusztráció lehetőségével kecsegtet, hanem ütközéseket és erkölcsi megütközéseket hoz. Eltemeti az első közeli hozzátartozóját is az ember, és eltemeti az örökkévalóságba vetett gyermeki hitet. Nincs ilyen című versem, hogy Európai diákdal, de fölépíthető ezen a gondolatsoron a cím üzenete. Ha nem hallgathatunk az örökkévalóság szavára sem, ha talán hitünkben is megcsúfoltattunk, ha már nem hallgatunk anyánk szavára sem, egyetlen mérvadó tanárunk szavára sem, ha az ember teljesen visszahátrált már önmagába — csak visszaindul a világba hirtelen. De hova vissza? S erre a kérdésre válaszoltam én úgy: Európába. Mégpedig daloló mégis-hittel a diák Európába. Mert Európa, ha megszemele-

sítjük, nem öreg hölgy, tán, nem vén, mint Roger Martin du Gard mondotta róla, hanem talán ifjú, legalábbis ifjúhódó.

— *Verseidben és nyilatkozataidban gyakran találkozunk a szomszédos országok magyar íróinak — Sütő András, Farkas Árpád, Tolnai Ottó, Gion Nándor, Szilágyi Domokos és mások — nevével. Mit jelent a szomszédos országok magyarsága számodra?*

— Nem lenne ez nehezen megközelíthető, ha összefüggéseiben és a kelet-európai nemzetek születésének folyamatában vizsgálnánk a kérdést. A nemzetszületés két típusával számoljunk, s e két típus sok mindenre fényt derít majd. Az első esetben a forradalom katonái — mondja az okfejtés — a nemzetet és a hazát védik (a kettő azonos), másként úgy is mondhatnánk: a nemzet és az állam laboratóriumi módon azonos. A másik: egy népnek történelmi folyamatában vizsgálva nem volt egységes állama, sok kis állam létezett, meg egy-két nagyobb, azok mind soknemzetiségűek voltak. És éltek nemzetiségek az anyaállam keretén kívül is. Ha meg is lesz majd az óhajtott állam — mondja a program —, akkor sem kizárólag egynemzetiségű polgárok fogják benépesíteni. Élnek majd ott idegenek, másfelől óhatatlanul sokan kívül rekednek határain, pedig azok is a nemzethez tartoznak. Az első modell, azt hiszem, alig létezik valóságunkban, szinte laboratóriumi állapot. A világ országait nemzeti, nemzetiségi, politikai, vallási, szociális sokszínűség jellemzi. Egy-egy országon belül is nagyon színes a kép. Iránról azt hittük, hogy a szociális haladásért küzdő nép és a feudálkapitalista császár ellentétét vívja. S mennyivel bonyolultabb — mostanra látjuk — a kép.

Ideje lenne, hogy az első modell laboratóriumából kilépjünk a második modell realitásába. Az én családom katolikus család volt. És éveken keresztül azt kellett hinnem, hogy csak egyetlen templom létezik, a katolikus, egyetlen vallás, egyetlen elgondolása a hitnek. Pedig eredendően ki kell alakuljon bennünk a színek skálájának látása, a más elképzelés iránt a türelem és tisztelet.

Minden iskolás gyereknek ilyen eredendő természetességgel kellene tudnia, hogy Magyarországon élnek például szlovákok,

Mátraszentimrén járva értse, miért hall szlovák szót, s ezzel párhuzamosan kellene tudnia, hogy Romániában élnek magyarok, Székelyudvarhelyen járva értse, miért hall magyar szót. Ne legyen abban a hitben, hogy csak egyetlen templom van! S éljen akár kisebbségben, akár többségben az ember: ez emberi joga. Nem olvasztótégely a Föld!

Németh László „négy magyar világról” beszél 1933-ban, a *Tanú* lapalapítási tervében. Azt szeretné, ha folyóirata mind a négy magyar világé lenne egyszerre. Azon túl, hogy a négy magyar világé, a szomszéd népeké is. Illyés képletesen azt mondja: a magyar irodalom ötágú síp. A valóság az, hogy a magyar irodalom legalább hatágú síp. A magyarországi, kárpátukrajnai, csehszlovákiai, jugoszláviai, romániai és nyugati magyarság kultúrájának, irodalmának hangzásával ha mind-mind számolunk. Ilyen realitás közepette elképzelhetetlen, hogy ne gondolkodjunk egyetemes magyar kultúrában és egyetemes magyar irodalomban is. Én magam megszoktam azt, hogy egyetemes magyar irodalommal számoljak. A tájékozatlanság persze megkönnyítheti kinek-kinek a dolgát. De tájékozódván, hogyan lehessen megírni legújabb esszénk történetét Sütő András nélkül, a prózáét Gion Nándor, az irodalomtudományét Bori Imre, a líráét Szilágyi Domokos munkásságának értékelése nélkül?! S hogy hol van ennek az egyetemes magyar kultúrának a központja? Hogy ne legyen rajta vita, azt felelem: nekem a szívemben, még inkább a tudatomban.

Nem öt nemzetiségi íróról beszélünk, hanem felnevelő közösségükről, legalábbis ötmillió emberről. A statisztika szerint legalább ennyi azoknak a száma, akik a hatágú síp rajtunk kívüli öt ágának hangját képezik. Szerepük: hídszerep. De szakadékokkal terhes, szétszakadások sebeivel ékeskedő világunkban valamennyiünk szerepe: hídszerep. Önnön magunkban mérlegelvén: nem a partszakítás, hanem az átívelés lehetőségét keressük.

— A jugoszláviai magyar irodalomnak különösen jó ismerője vagy, amolyan „poéta specialistája”, sokszor írtál erről az irodalomról. Miben tudnád megjelölni sajátosságát az egyetemes magyar

irodalmon belül, s kiket ítélsz a 4-5 legfontosabb egyéniségnek a jugoszláviai magyar irodalomban?

— Az indulásról is írtam, az 1920-as, '30-as évekről, amikor a *Kalangya* és később a *Híd* folyóiratok körül megalapozódott a vajdasági irodalom. Legszívesebben azonban a mai fiatalok irodalmáról beszélek, ők vannak hozzám karnyújtásnyi távolságra. A vajdasági magyar irodalom a couleur locale, a helyi színek elmélete jegyében indult. Az irodalomalapító, franciás műveltségű Szenteleky Kornél különlegesen nagy igénnyel dolgozta ki a francia irodalom programjainak alapján ennek elméletét. Korai halála miatt azonban gyakorlattá tenni nem tudta. Az utódok kezén, meg kell vallani, provincializálódott, beszűkült ez a gondolat. S létrehozta ellenpontját, főképp 1945 után, a „le kell rombolni a templomokat” féle lázadást a modernizmus jegyében. A tézisek között szerepelt a hagyománytagadás, a helyi és a nemzeti hagyományok előtt a világ-irodalmi, főképp a nyugati és avantgárd irodalmak hagyományainak elsőbbsége. A magyar irodalom fejlődéstörténetén belül is az avantgardizmus vívmányainak elsődlegessé tétele. Az érdeklődés középpontjában például nem a *Nyugat* folyóirat áll, s a *Nyugat* körül képződő, újuló irodalom, hanem Kassák és köre. Az irodalomtörténeti gondolkodás tagadása jön divatba, s a historizálás, átpolitizálás helyett a struktúraépítés, esztétizálás, az irodalomelméletiség a módszer. A zászlókra a lokálpatriotizmus jelszava helyébe a kozmopolitizmus filozófiájának jelszava kerül. Az 1960-as évek elején a *Symposion*-nemzedék híressé vált jelképes gondolata szerint: a Vajdaság írójának nem személyi igazolványa, hanem útlevele van!

A sajátosságok közül tehát az avantgárd örökség elsődleges kezelését, és az irodalomtörténetiség helyébe kerülő irodalomelméletiség kimunkálását kell említeni. A kisebb programok, jelszavak értékeléséről csak annyit: bárminő tíz programnál beszédesebb egyetlen mű. A művek pedig megszülettek, és a *Symposion*-nemzedékből is magasra emeltek alkotókat. Ez a nemzedék hozzám azért áll közel, mert igazolja számomra a nemzedékben munkálkodás érvényességét, lehetőségét. Ez a nemzedék megteremtette és megteremthette önmagát, prog-

ramjait, szövetségeseit, folyóiratait, könyvkiadását, politikai képviseletét, művészetelméletét, színházát. Megfogalmazhatta, kibonthatta önmagát. Az utóbbi idők egyetemes magyar irodalmában szinte az egyetlen példa arra, hogy mivé lehet, hogyan teljesebb ki egy nemzedék, ha nemzedék. Az ő felnőttként kezelésük üteméhez mért megkésetttségünket mutatja, hogy Tolnai Ottó mintegy tíz évnyi munkálkodás után akkor lépett vissza az *Új Symposion* éléről, ifjabbaknak adva át helyét, amikor a vele egykorú Veress Miklós a *Mozgó Világ* háza táján az első honfoglaló hadműveleteket megtette.

Hadd mondjak műveket, alkotókat végre. Az indulás időszakából különösen szeretem Szenteleky Kornél impresszionista regényét, az *Isola Bellá*; és az ő elméleti írásait. Jelentős a Szenteleky-örökséget továbbalakító Szirami Károly életműve is. Különleges egyénisége a két világháború közötti időszaknak, a *Kalangya* műhelyének az européer Kázmér Ernő. Az Európa-közi közlekedés hídjait ácsolta minden írásával és ambíciójával. Az antifasiszta időszak klasszikus értékű műve Debreczeni József *Hideg krematórium* című regénye, auschwitz naplója. Antifasiszta irodalmunk legjava közé ideje lenne besorolni. A naplót formálja szépirodalmi műfajjá Sinkó Ervin két különös regénye is, az *Optimisták* és az *Egy regény regénye*. Ezek megjelentetése már az '50-es, '60-as évekre esik, tehát időben közelítünk napjainkhoz.

Korszakunk irodalomtudományának kivételes, nagy alakja Bori Imre. Intézetek munkáját végzi egymaga. A Symposion-nemzedékből, a programokat esztétikai értelemben meghaladó alkotók közül a költő Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt mondanám, az ő említésük nélkül nem szabadna foglalkozni Tandori Dezsővel sem, egyáltalán újabb költészetünkkel sem. A prózaírók közül Gion Nándort és Végel Lászlót említeném. Gion legjelesebb prózaíróink egyike. Az esszéírók, publicisták, közírók közül — mert ez a nemzedék fontos műfajként kezelte az esszét és a közgondokról való írást —: Bosnyák Istvánt. Figyelmünkre érdemes, ahogy az etika tudományának rendszerező, az etikusság, moralitás mozzanatait kifejti és képviseli írásaiban.

— Már a „Fehéringes folyók” Milos Crnjanskinak ajánlott szép versében megfogalmazta a tágabb kapcsolódás szükségességét. Azóta többször írtál a jugoszláv irodalomról. Mi ennek a vonzásnak a mélyebb értelme? Mit jelent neked európaiságod?

— Segítségül hívom Veres Péter gondolatát, hogy a legrövidebb úton, a legcélszerűbben eljussak oda, ahová minden válszunk halad: „A családtól, szülőktől, testvérektől, élettársunktól, gyermekeinktől nem lehet átugrani az emberiséghez. Ezt megtehetette — persze az is csak elméletben — egy római császár, egy vagy több Marcus Aurelius, de még egy Habsburg József vagy bármelyik művelt diktátor is, aki a hatalom és a nép konfliktusát így próbálta megkerülni, de nem teheti meg a szocialista, aki a minden ember felszabadításáért harcol. Az internacionalizmus nem azt kívánja tőlünk, hogy lemondjunk a saját népünk életjogáról, hanem azt, hogy ismerjük el, becsüljük és tiszteljük a más népeket is. Minden népet!”

— Végezetül: „Gyökér, törzs, korona” című írásodból idézem valamiasod: „Hiszem ugyanis, szemben azokkal, akik bármi nemzedék létezését tagadják, hogy az irodalom története nemzedékek egymásutánjának története.” Máshelyütt azt írod, hogy a nemzedék „lényegében értékteremtés kérdése”. Azt is többször leírtad, hogy a „Tengerlátó” és a „Madárúton” antológiákban megmutatkozik nemzedéked hadrendje. Miben látod hát azt az értéket, amely nemzedékteremtő erőnek minősíthető a te generációidban?

— Németh Lászlót fölérték az 1960-as évek közepén, hogy egy Hódmezővásárhelyen fölállítandó Kultúrák Kútjára fogalmazza meg összefoglalón téziseit. Pontokba szedte üzenetét, a 15. pont így hangzik: „Az ifjúságnak joga, hogy az életet igényei és eszméi szerint újfogalmazza. A halál ott kezdődik, ahol erről a jogáról, tudatlanságból vagy a könnyebbet keresve, lemond.” Ez a Németh László által fogalmazott jog és kötelezettségnek való megfelelés teremthet nemzedéket.

Az irodalomtörténetben lehetnek periódusok, de ahhoz még nem kell nemzedék. A nemzedék több, mint az irodalomtörténet relatív időszámítása. Korosztály is csak a katonaságnál van, sorozáskor. A nemzedék több, mint a korosztályo-

zás katonás szabályossága. A nemzedék: egy korosztály igénybejelentése és igényei által való értékkeremtése, munkálkodása.

A nemzedék fogalma és gyakorlata az írói csoportosulás fogalmától is elüt. Az írói csoportosulást erős tudat hozza létre, a csoportban röplés tudata. A nemzedéki tudatot is jellemezheti összetartás és összetartozás, de egy nemzedékbe rendezheti az utólagos rendszerezés azokat is, akik egymás munkájáról nem is tudtak. Párhuzamos utak lehetnek, vagy távolról induló alkotói utak futhatnak végül igazolható közös cél felé. Nemzedéktársam a karnyújtásközeli költő is, de tágabb értelemben egy fiatal festő, néprajzos, zeneszerző, építész, egy fiatal politikus is. Ha egymáshoz rendel bennünket a munkavégzés küldetése. Nemzedéktárs az a kritikus is, aki mindezt jobban megfigyelheti, és elméletileg rendszerezheti. Aki röpl, sokkal kevesebbet tud ugyanis a röppályáról, mint a madárvizsgáló, aki a kilátótorony magasságából figyeli. Minden művész, ha valamit is érő, ambíciója szerint a legjobb szeretne lenni. De a nemzedék mégsem egy boxmérkőzés mezőnye, ki-ütésre törekvéssel és mindenáron való győzelemre töréssel. A nemzedék inkább egy korosztály esztétikai honfoglalása, s nincs ebben sem beszűkítés, hiszen a politikának is lehet esztétikuma, a lakótelep-építkezésnek is. A nemzedék a nyílveszsző-vékony és szélesebb győzelemre, célra törés helyett inkább kilombosodás, kiteljesedés.

A nemzedék az egyéni tehetség megsokszorozódása, hatványozódása. Aki programosan fél, ódzkodik a nemzedéktől, a megsokszorozott tehetségtől ódzkodik! A fölnagyított szemtől!

Milyen is az a korosztály, amely nemzedékem hadrendjét formálja? Mondhatni: parttalan. A *Tengerlátó* antológia megjelenésekor egy kritikus, jó észrevétellel, fölvetette, hogy a kötetben benne lehetne még az 1938-as Tandori Dezső is. A való kötet legkorosabbja különben az 1939-es Kiss Anna. Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy a vajdasági költői antológiákban több éve szerepel már egy költő — a fiatalok irodalmába tartozásra tehát ő is megtette igénybejelentését —, aki 1960-as születésű, akkor láthatjuk, hogy megfogalmazódását keresi egy korosztály, amely születéseinek eltérő dátumai szerint vagy 22 évet

fog át. Ilyen pedig nincsen. Ekkora korkülönbség szétfeszíti a nemzedéket, tréfássá teszi a szándékot. Látjuk a folyót, amelyik befagy, s ha jegét megmozgatja kicsit a víz alsó áramlása és a szél, akkor egymásra torlódnak, torlaszolódnak, egymást törlik a jégdarabok. Jégtorlódás a Dunán. Késleltetve jelentkeztek korosztályok, és késleltetett a vizek áramlása is, így lett készen egy nemzedék, melynek jelképe a jégtorlódás a Dunán!

Kérdezted a nemzedék értékeit, erőit, jellemzőit. A jéghegy belső erőit, energiáit, amelynek kisugárzása mozditja a hegyet. Elsőül a plebejusságot, népiséget, ha akarom, progressziót mondanám. Megtörtént egy bizonyos fajta kritika igénybejelentése a történetiségtől és szocializáltságtól mentes művészetre. És ezen igénybejelentés ellenére a nemzedék mégis történelemcentrikus és szociálisan nagyon érzékeny! Meg történt kísérlet a népiségnek-progresszióknak és modernségnek a szétválasztására és szembeállítására is a nemzedéken belül. Ezen meghasító kísérlet ellenére legszerencsésebb példázataiban a népiség korszerű, és a modernség nem formalista, hanem áthistorizált, átszociologizált. Az elsőre kitűnő példaadónk lehet Szilágyi Domokos, az utóbbira Tolnai Ottó. Mondanám a nemzedék néprajzosainak eredményeit is; ha zajlik egy bizonyos néprajzi forradalom, akkor ebben helyet kerestek és ízléssel szerepet vállaltak. Félkézzel cáfolták azt a vádat is, miszerint munkájuk anakronizmus, narodnyikizmus, nacionalizmus. József Attilától indulón tudhatni, hogy a mai művészet a népművészetben keresi őst, a népművészetben, amely hagyományosan kollektív és internacionalista! A nemzedék valamelyest tudott már egyetemes magyar irodalomban is gondolkodni, és ezt következetesen tette. Előző nemzedékek között talán nem érezzük olyan szorosan a szálakat, mint például az *Elérhetetlen föld*, az erdélyi *Kapuállító*, a vajdasági *Kontrapunkt* és a szlovákiai *Egyszemlű éjszaka* antológiák költőinek kohézióját. Utassyékét, Farkas Árpádékét, Tolnai Ottóékét, Varga Imréékét! A magyarságban való egyetemes gondolkodáson túl érződik a Kelet-Közép-Európában, Európában, nagyvilágban való egyetemes gondolkodás sugarassága is. Jelentkeznek — fölkészülten — műfordítók, akik az angolon kívül beszélnek lengyelül is, románul,

szerbül, finnül, lettül. Ha Németh László 1940-ben arra biztatta, hogy keressük azokat a kapcsolatokat, amelyek mint egy Keleti Golf-áram melegítették a kelet-európai kis népek életét, akkor 1975 táján csak elkészült a *Keleti Golf-áram* antológia, amely e kihívásra fölkészülten tudott felelni. Az elvárásnak megfelelt, és megfélelése folyamatossá tehető. Ezen igényhez hozzákapcsolódott annak újrafogalmazása is, hogy „Nem iszunk csatákra csendülő pohárból!”

Mikor a romániai magyar fiatalok kötetbe gyűjtötték interjúnyilatkozataikat, Farkas Árpád versének egy sorát írták címül és kérdésül a könyv borítójára: *Marad a láz?* A verssor így hangzik — nem kérdőn, hanem állítón, felkiáltón —: „Marad a láz, ugye fiúk!” Mi mást mondanék, a magam hosszasan vázolt elképzeléseit összegezve, s a röpke nemzedéki számvetést is összefoglalón? —: marad a láz, ugye fiúk!

(Forrás, 1979/11.)

„Az értéket keresni és védeni”

Válaszol: Kis Pintér Imre

— Többször hallottam azt a vélekedést, mely szerint bizonyára azért lesz valaki kritikus, mert nem sikerült íróvá lennie. Hogyan lettél te kritikus? S miféle különbséget látsz kritikus és író között?

— Mióta az eszemet tudom: író vagy irodalmár akartam lenni. Nyilván azért, mert egy-egy nagy lélegzetű sors, ami a papíron eléem került: felkavart, megmozgatott a lelkem mélyéig. És a művészet az élethez még valami véglegességet is társított: tágasságot és az egyértelműség bizonyosságát. A magyar irodalomból Ady volt a legnagyobb élményem, s megmaradt ennek azóta is. Elvégezve aztán a pesti bölcsészkart, hat évig műszaki könyvtárban kellett dolgoznom, kívülállóként ostromolva immár tanulmányokkal és kritikákkal az irodalmi lapokat. Ösztönösen választottam a kritikusságot, talán mert a megértés iránti hajlam bennem az önkifejezés vágyánál valamelyest erősebbnek bizonyult. De soha nem éreztem (és ma sem érzek) rang-, érték-, netán érdekellentétet a két életforma között. Nem is csak azért, mert — tudja, vagy nem tudja — író sincs kritikus nélkül. Olvasó nélkül ugyanis nincs irodalom, de mi más volna a kritika, ha nem a nyilvánosság elé vitt befogadás; amely így eleve feltételezi tárgyával az esztétikai viszonyt, s feltételez bizonyos írói képességeket is. Fontosabb ennél, hogy a kritikus is író, ha ugyan másodlagos anyagon. Mert minden mű: ítélet, és mert a kritikus sem térhet ki: önmagát is írni fogja a kritikáiban. Végül is nincsen egyetlen objektív kritika: valamely műről csak méltó, vagy nem méltó kritikák lehetségesek.

A rosszban a jó: ezek a műszaki könyvtárban eltöltött évek ahhoz is hozzásegítettek, hogy ne vegyem túl komolyan a művészetéről vallott elméleteket. Kiderült: ha valahol, itt aztán teljes a bábeli nyelvezavar; mindenki mást ért mindenben. Még

abban sem lehet közmegegyezés, hogy mi a különbség vers és próza között, hát még, hogy mi a stílus, a kultúra, netán: mi teszi művészetté a művészetet. Nekem például úgy tanították, hogy a művészet a valóság sajátos visszatükröződése, vagyis: megismerés — s ma már azt gondolom, hogy (noha van benne persze az is) a művészet inkább emberi — szellemi — valóság teremtménye papíron, anyagban. De másrészt mi az, hogy: valóság? Az anyagi világ összessége, a tudattól függetlenül fennálló? Ám a tudat is valóság, és akkor van-e még értelme a szónak; akkor a valóság csupán a létezővel volna azonos? Ki tagadhatná mégis, hogy valóság: *van*? Folytathatnám a végtelenségig; az elnevezéseknek ez az elmosódottsága el is keshetheti éppen az embert, de mindenképpen szerénységre szoktat. Ez is arra vall, hogy a kritikus egyetlen szót sem vehet kölcsön másoktól büntetlenül: minden jelzőjéért magának kell a gondolati és érzelmi fedezetet megteremtenie.

Mindebből számomra sokféle gyakorlati következtetés is levonható. Például az, hogy nem szabad fölvenni azokat a szél-tében-hosszában hangoztatott lekicsinylő megjegyzéseket, amelyekkel nálunk a *kritikát* már-már rituálisan is illetik: mert nem a *műfajra* vonatkoznak. Persze, hogy a mai magyar kritika állapota siralmas, hiszen alig létezik, alig van egy végig-gondolt gondolat, élettől fedezett vélemény. Szinte teljesen kiszorította az ötletszerű bíráskodás, a zsurnalisztika, a recenzió-tömeggyártás. Ám mégiscsak nevetséges lenne — mondjuk — az irodalmat felelősségre vonni, hogy nem kapván meg a működéshez szükséges feltételeket: elboríthatta a riportázs, a hangulatjelentés-írás és mindenfelől a dilettáns közlésszerűség. (És mivel a dolgok összefüggnek: egyik ilyen szükséges feltétel lenne a kritika is.) Én mégis bírom, hiszen a mai állapotok valamivel jobbak, mint a 10 vagy 25 évvel ezelőttiek; bírom azért is, mert — ha egyszer írok — mást nem is tehetek: vannak mindig írók, és teremnek hozzájuk kritikusok. Rájuk kell figyelni.

— Nálunk legtöbbször összemósodik az irodalomtörténet és a kritika, mintha az irodalomtörténész státus leple alatt lehetne csak kritikus valaki. Mi ennek az oka?

— Ha eddig az írók és kritikusok hasonlóságáról beszélünk, hogy egyformán érdekeltek a kultúrában, akkor persze beszélünk kell a különbségükről is, arról hogy más benne a szerepük. Én azt hiszem, hogy az író — mikor ír — egy személyben a nemzet vagy kultúra letéteményese, más szóval: képzelhet magának eszményi akusztikát. A kritikusnak viszont *kell* közvetítenie is, és csak a *meglevő* közönségre hathat igazán. Ám amennyivel nagyobb a lehetősége a szellemi élet közvetlen befolyásolására, annyival bonyolultabb a felelőssége is: kettős erkölcsi szorítóban és kettős kiszolgáltatottsággal létezik. Nemcsak önmagának felelős, de a nemzeti kultúrának is; függ az irodalomtól (csak azokat a műveket értelmezheti, amelyek vannak), és függ a fennálló intézményrendszer-től. Ahogyan nincs színész színház nélkül, úgy kritikus sincs, ha nincsen fóruma. A kritikust ugyanis a hatása minősíti minde-nekelőtt. Osvát Ernő szinte semmit sem írt, szerkesztette viszont a magyar irodalom legfontosabb folyóiratát: így lett egyik legnagyobb kritikusunk. S hogy a két háború közt jelentős esszéírók nőttek fel, súlyos kritikus-egyénségek? Volt te-rük hol felnőni: ahol is elvállalták őket, tetőtől talpig, minden sorukat és méghozzá rögtön. Mikor a kritikáról beszélünk: il-lene végre tudomásul vennünk, amit valamennyien pontosan tudunk. Ahogyan Németh László gondolta, „szellemi erők or-ganizátoraként”, a szónak ebben a magas értelmében egysze-rűen nem lehetséges a kritikus-egzisztencia. Így aztán ne is csodálkozzunk, ha nincs nagy kritikusunk. Örülünk a tisztes tájékoztatásoknak és a műfaj egy-egy itt-ott felbukkanó fanati-kusának, valamint törődünk bele, hogy a kritikusoknak is kell élniük valamiből, s ezért főállásba vonulnak: újságírónak, egyetemi tanárnak, irodalomtörténésznek, hivatásos művésznek — ki hova tud.

— Kritikus munkásságodnak számomra az a leginkább vonzó jel-legzetessége, hogy azonos érzékenységgel és érdeklődéssel elemzed és minősíted a legkülönbébb jellegű műveket. Mintha a magad kritiku-si művében oldanád fel a magyar irodalom fájdalmas, lépten-nyomon kiütköző szétszakítottságát, szemléleti, érdeklődésbeli polarizáltságát. Miféle elv, elgondolás vezet ebben?

— Az elgondolásomat már az előbb is említettem: hogy a kritikus nemcsak önmagának, hanem a nemzeti kultúrának is felelősséggel tartozik. S nem is csak egyes, kiemelt vonulatainak, de az egésznek; legalábbis annak, amit ő egésznek tart. Ez persze megint sok félreértésre adhat okot, hiszen a „nemzeti kultúra” valójában fikció, ha meghatároztam: már meg is hamisítottam, lényege az, hogy nyitott. Ezzel együtt is egységes, hisz „közös szemlélet”, mintegy nyelv mögötti nyelv; és hiszek abban, hogy valamiképpen szerves élete van. Az a rögeszmém, hogy egy kultúra annál életképebb, minél többszólamú, minél ellentétesebb értékminőségeket, minél sokrétűbben árnyalt szellemi magatartást fogad magába, honosít meg, képes magához hasonlítani. Mégis folyvást és szomorúan tapasztalom, hogy ezzel a felfogással meglehetősen egyedül vagyok. Szóban ugyan gyakran elismerik, de a gyakorlatában szinte mindenki a maga szűkebb ügyeinek — s még jó: ha szívügyeinek — igyekszik az irodalmat kisajátítani. Nem hogy hatni engedné magára a másfajta művet, fáradságot szánna a befogadására, de általában közönyös vele, sőt van, amikor kifejezetten a maga képviselte szemlélet és ízlés elleni támadással gyanúsítja meg, legszívesebben még a nyilvánosságból is kirekesztené.

Persze mióta világ a világ: a szellemi mozgalmak természetes létformája a harc, vita, kritika; minden valamire való nézetnek a mások ellenében kell kiküzdenie, bizonyítania önmagát. A tegnapi háborúból lesz aztán a ma gazdagsága; amit egykor nem tudtak és nem akartak, azt többnyire elvégzi az idő. A mi szíveinkben (és irodalomszemléletünkben) már nem vitatkozik Kosztolányi Adyval, megfér egymással Kassák és Babits. Sajnos, én mégsem vagyok olyan derűlátó, hogy az efféle döntéseket az igazságosztó időnek mindenestül átengedhetném. A történelmi példák is arra intenek, hogy a magyar irodalom csak kivételesen szerencsés pillanataiban rendelkezett azzal a szellemi tágassággal, amely az értékek spontán érvényesülését egyedül biztosíthatja. Ha pedig ez a spontán érték-kiválasztódás akadályoztatott (s kivált: ha nem is csak szellemi okok korlátozzák), akkor tehetségek vetélnek el, torzók

születnek, művek nem íródnak meg, akkor jönnek az önpusztítások és tragédiák. A legnagyobb szellemek is megcsontkítják magukat: *közeg*, az értő és inspiráló visszhang hiánya miatt. Ilyenkor — vélem én — megjelenik a fenti morális szempont, hogy a kritikus az egész irodalomért is felelős. Ítéleteiben a művek önértéke mellé még be kell számítani azok „akusztikáját”, mert örködni kell a szellemi fair play biztosításáért, küzdenie kell a szellemi élet alapfeltételeiért, *tisztaságáért*, ahogy csak erejétől telik. Noha ez bizony nem éppen esztétikai feladat. Hogy példát hozzak: én például Németh Lászlóval szívesen és élesen vitatkozom, alapkérdésekben is. De semmiképpen sem érthetek egyet azzal a sokszorosan méltánytalan helyzettel, amelybe ő — mint gondolkodó — belekerült. Mert ragasszunk rá bármiféle címkét, legyen nekem is számos problémám vele — azt azért minden másnál előbb tudni és tudatosítani kell: hogy a magyarság legnagyobb — originális — gondolkozói közé tartozott: e kérdéskörben a századról alighanem csak Babits, Fülep Lajos és Bibó István, aki még mellélátható.

Vagyis: nem tudok okosabbat magamnak, mint mindenben először is az értéket keresni és védeni. Mármint, amire én személy szerint fogékony lehetek. Ritkán volt ekkora igény a türelemre, mert ritkán volt ennyire megosztott a magyar irodalom; ezért is jöjjenek csak másodsorban az én *saját érték-el-fogultságaim*. Amelyek közül az első: a művek erkölcsi szemlélete — eltagadnom se lehetne.

— *Véleményed szerint „azonos esztétikai tökély” esetén azonos értékűnek ítéltető-e egy közösségi gondokat, „népsorsot vigyázó” mű egy olyannal, amelyiknek nincsenek közvetlen társadalmi, közösségi vonatkozásai, amelyik törekvése szerint is a privát szférában marad?*

— Jó, hogy ilyen közvetlenül rákérdeztél, talán az imént mondottakat is jobban megvilágíthatom. Egyrészt — szerintem — nincsen „azonos esztétikai tökély”. Minden esztétikai tökély éppen *mássága* által érvényes, azzal, hogy az adott világhoz valamely szuverén (tehát: egyszeri, megismételhetetlen) szellemi viszonyt érzékletesít, terem. Így aztán a művészetben nincsen „privát szféra” sem, ami ott privát marad, az már

nem művészet. Ha pedig az irodalmat *témái* szerint tagoljuk, sőt rangsoroljuk (mint tették Zsdanov és követői), az beláthatatlan zűrzavarra, végül is az esztétikai kultúra megszüntetésére vezet. Van erre a Rákosi-időkből saját példánk is bőségesen. Másrészt persze ezek a művek megnyilvánította emberi viszonyok, mint világképek bizonyára visszavezethetők néhány lehetséges alapformára. Nyilván irodalmunk hagyományából is következik, hogy az emberi integritásra, erkölcsi szabadságra alapozott világszemléletek nekem is rokonszenvesebbek, mint a következetesen determinista világnézetek.

— Bizonyos értelemben némely írással vitázva is kérdezem: nem gondold-e, hogy a lét tragikumát, paradoxonait tétélező „gondolati” líra éppen gondolatilag rendkívül szegényes és végső soron öncélú?

— Nézd, az ember végül is fölöttébb bonyolult lény, akinek nemcsak történeti-társadalmi élményei vannak, de éppígy biológiaiak vagy metafizikaiak. Úgy gondolom, hogy a személyiségnek, ha természeti, érzéki, történeti stb. szférákban gondolja el magát, akkor lehetnek pozitív-negatív esélyei, értékvalasztásai. Ha a létben: akkor helyzete feloldhatatlanul tragikus (kivéve a szigorúan vallásos meggyőződésűeket): „minthogy az ember az örökkévalóság igényét hordja a szívében”, holott meg kell halnia. De korántsem csak Füst Milán mondta így; a „hítesen és szerelmesen” oly szívesen idézett történelemhite mellett, Ady ellenkezően is imádkozott: „Hadd dübörögjön végtelen szekered, / Hadd illatozzon fölvert pora, a hit / S ne vigye soha irtózat / Örvény-szélére gondolkozó fattyad.” Bizonyára e keserű tapasztalattal is összefügg, hogy a magyar irodalomból feltűnően hiányoznak a „lét-nemléten” töprengő művek: a *Candid*-ok, *Faust*-ok vagy *A tulajdonságok nélküli ember*-ek, nagy ellenpéldánk alig akad: talán Berzsenyi, Madách. Ez az irodalom a kezdeteitől abban a lázban égett, hogy „El-öttünk egy nemzetnek sorsa áll...”, szinte minden gondolata a cselekvésre vagy erkölcsre szorítkozott: a szükségből teremtett erényt. Már pedig — úgy látszik — tenni az íróknak mindig is kellett, mert mindig lehetett, netán (mint Arany vádolja magát): „tenni alig, de *halni* volt esély”. Irodalmunk mai megtor-

panását is jórészt azzal magyarázom, hogy korunkban döntően megváltoztak az írói cselekvés külső feltételei, alig is van már az ilyen látványos gesztusok megvalósítására fedezet. De a gondolkozásnak, önismeretnek és biztosabb öntudatnak mindig is lesz létjoga. És írói tettként sem lebecsülendő, csak mert nem a külső világ megváltoztatására irányul, vagy mert nem máról holnapra hajtja a hasznát. Bizony létünk végső kérdéseivel is farkasszemet kell néznünk, hogy személyiségek épülhessenek, lelkek erősödjének. S ha művészet lesz belőle, már nem is lehet öncélú, hiszen emberérdekű: „majd táplál most még forró kenyerem” — szól ki Weöres Sándor a belső végtelenből.

— Az a véleményem, hogy a mai magyar kritikában gyakran megbomlik a hagyomány és korszerűség Nagy László-i egysége, mintha nem bízna a kritika eléggé a nemzeti hagyományalapra építhető nagy és korszerű irodalom lehetőségében: vállalt elfogultsággal értékeli túl mindazt, ami szokatlan, ami „új”, függetlenül attól, hogy van-e annak talaja és gyökérzete a magyar valóságban vagy nincs, s esetleg olyan áthonosításról van szó csupán, ami „másutt rég megunt ócskaság már”. Nem ritka persze az ellenkező végtel sem. Szerinted milyen a korszerű irodalom, melyek ma a korszerűség kritériumai?

— Sűrű kérdéseket adsz, ebben is annyi a probléma, hogy válaszolni is csak jelszerűen tudok. Megérne az is külön egy beszélgetést, hogy az úgynevezett magyar kritika az esztétikai kultúra milyen elképesztő zavarait termeli. Számomra a két legszembetűnőbb hiba: hogy az irodalmat lényegében *publicisztikaként* kezelik, hogy tehát a művészettől valamely időszzerű és gyakorlati társadalmi igény közvetlen kielégítését kérik számon, és ilyen ideiglenes elvárásrendszerek szerint minősítik. Mások meg egészében *ismeretként* fogják fel az irodalmat, és csupán az eszüket tornáztatják ürügyén. Mintha valami rejtvényt vagy titkosírást kellene megfejteni, mintha *érzelmek* nélkül is be lehetne fogadni akármi művészetet, s az nem a személyiség egész rezonanciáját követelné maradéktalanul. Persze ne feledjük, hogy az esztétikai szemléletről való leszoktatás már az iskolában (netán: óvodában) is elkezdődik, Balassa

Péter kitűnő tanulmányt írt iskolás irodalomkönyveink e jellegzetességeiről (*Valóság*, 1976. 2. sz.). Mérgez persze számos másfajta igénytelenség és sznobizmus: például a szórakoztató irodalom ellen folytatott (fölsleges) keresztes háború, esetleg a vélt vagy valódi — divatos — külhoni modernség kritikátlan és megemészthetetlen fitogtatása. Mindezek azonban nem igazán irodalmi, hanem társadalmi bajok.

Amit viszont kérdésed mélye rejt, az — gondolom — irodalmunk leg súlyosabb megosztottsága: az ún. népi-urbánus vita. Két mondatban ez sem intézhető el, mégis az a rövid véleményem róla, hogy ezt is esztétikai rövidlátásunk tartja fenn — s hozzá: kölcsönösen. Mert míg az egyik fél a magyar tradíció szeretetével tüntet (és minden szeretet: elfogultság) — addig a másik a világpolgár tárgyilagosságában, az elfogultlanság elfogultságában tetszeleg. Pedig mindkettőnek megvan a maga létjoga: mert a *szeretet* még a provinciálist is megnevesítheti (ahogy Kosztolányi tudta ezt halálos-pontosan: „Mégis mindent, ami tiétek, / szeretek // Vén bajszotok, puffadt, lilás-kék / eretek... Ábrándomat, mely életemre / sebet üt. // Hajnal felé a múltba rívó / hegedűt”... stb.), s hogy pedig Magyarországon kívül is élnek emberek, azt — úgy vélem — nem szükséges bizonyítani. Józan ésszel alig felfogható, hogy miért lehet, sőt kell ezt a kétféle szellemi mentalitást egymás ellen kijátszani, amikor voltaképpen kiegészítik egymást. Miért *kell* a másik túlzásaiért (nyilvánvaló hamisságaiért akár) szellemi tartásának az egészét kitagadni: fölállítva például az érzelm és gondolat vagy a hagyomány és korszerűség kötelezően hamis vagylagosságait? A szellem világát ebben is fordított törvények vezetik: itt minél többet *adok*, annál gazdagabb leszek. Mint ahogy, figyeld meg, csakis az juthatott túl ezen az alpári buktatón, aki egyszerre volt képes a hagyományok szeretetére és megvesztegethetetlen kritikájára is: Ady, Nagy László, Ottlik Géza.

Másfelől: „korszerű” irodalomban egyébként nem hiszek, egyike ez is meggondolatlanul használt fogalmainknak. Csak irodalom van, vagy nem-irodalom. Ha egy mű akár egyetlen szelvényével is érvényes — akkor korszerű. Éppen ez benne a

csodás, hogy ami egyszer irodalommá lett: az — elvben — fennmarad. S akkor szuverén, vagyis: felülmúlhatatlan. Ady nem érvényteleníti Aranyt, Joyce sem Tolsztojt. Az irodalom nem lóverseny.

— *Füst Milánról írsz könyvet, róla szóló tanulmányaid egyikében a magyar kultúra nagy fényűzései közé sorolod azt, hogy Füstnek mindmáig nem sikerült méltó helyet találnunk a magyar Pantheonban...*

— Füst Milán túlságosan is kemény dió: nem is csak író volt, de rendhagyó szellem, morális jelenség, „antropológiai lecke” — Németh Lászlótól kölcsönözve megint szabadon a szót. Mindenesetre azok közül, akik magyarul írva: nem gyökeresedtek meg a magyar kultúrában eddig és *igazán* — úgy érzem —, ő a legnagyobb formátumú személyiség. Nyilván ezért is igyekszem (már-már mániákusan) hozzájárulni a meg-honosításához. Hogy mennyire fog sikerülni? Nem tudom. Amit remélek, az az, hogy lesznek, akik friss szemmel olvasák majd a műveit, felszabadulva régi és konok (maga is terjesztette) legendáinak bűvölete alól.

— *Mi a véleményed a nemzeti jellegről? Érték-e? Fontosnak tartod-e a művészetben? Egyáltalán: mit érthetünk egy mű vagy akár kultúra nemzeti jellegén?*

— Nos, talán furcsán hangzik, de Füst Milán is azért lett a szívügyem, hogy vegyük már észre nagy értékeinket, vagyis hogy eggyel kevesebb okunk legyen szégyenkezni: önmagunk előtt. Mert ez talán a legmélyebb bugyor, amibe ma belekérdezel. Mindaz, amit eddig mondtam, feltételezi az irodalom és kultúra nemzeti szemléletét. Így értve a nemzeti jelleg — nem érdem vagy érték, hanem megkerülhetetlen tény, a szellem emberének mint adott és meghatározó evidenciával kell számolni vele. Ha bárkit megkérdezel, hogy miért ír — egyszerűen nem adhat olyan választ, amely ezen a határon túlmutat: csak ez a valóság lehet élményeinek nyersanyaga, és csakis az ezt értők közösségére hathat igazán. Fülep Lajos szerint a forma teremti meg a valóságot is: „mert aminek nincs valamilyen formája, egyáltalán nem is létezik számunkra”. Nincs ember tehát *valamilyen* múlt és *valamilyen* valóság nélkül, és leg-

alább ilyen nyilvánvaló, hogy a magyaroknak a valóságuk és a történelmük is elsősorban *magyar*. Mint ahogy jövőt is csak a már megtörténtekre lehet építeni. Nagyon igaza van Kányádi Sándornak: „Mert a legárvább akinek / még halottai sincsenek...” Persze a halottak mindig megvannak, s így az érvényes múlt is mindig megszerezhető. Ezért is mélységesen aggasztónak tartom azt a neurotikus viszonyt, amely nálunk a történelmi és nemzettudattal kapcsolatban országosan kialakult. Csupa önfeladás és öncsalás. Van, aki menekülne a magyarságától, mintha lehetne, mintha bárki is kibújhatna a bőréből. A másik „objektívnak” véli magát, holott csak közömbös, esetleg (mintha létezhetne ilyesmi) a „nemzetközponitú értéktudatot” az „értékközponitú nemzettudattal” szándékozik fölváltani. A következő meg éppen végzetként vállalja föl, amit magyar sajátosságnak gondol, de az is lehet, hogy csak a kabátján viseli. Számomra a magyarsághoz tartozás (mint az előbb mondtam, és mint próbáltam nemrég Lakiteleken is kifejtetni) tény, és pedig conditio sine qua non. Ami azt is jelenti, hogy a magyarságomban alapvetően érdekelt vagyok, s ha érvényesítése netán valahol végveszélybe kerül, akkor bizony küzdeni is kell érte, mint az életért. De azt is jelenti, hogy nem azért élek, hogy magyar legyek. (Ahogy a lélegzetvétel sem lehet az élet célja, csupán alapja.) S mindezt áttéve a művészet világába, Komlós Aladár igaz mondatával felelhetek, a *Vereckétől Dévényig* című ezt összegző tanulmányából: „Igen, nemzeti jelleg van, de nincs érték, amely idővel nemzetivé ne válhatna, vagy ha igen, annál rosszabb a nemzetre.”

— Kritikai munkásságnak kiemelkedően fontos részét nemzedéktársaidról szóló írásaid adják. Az egyes kritikákon túlmenően két áttekintő tanulmányban is számot vetettél az újabb nemzedékek irodalmával (*Tiszatáj*, 1978/3. és *Alföld*, 1979/1.). Az „Új nemzedékek a mai magyar prózában” című tanulmányodban érzékenyen elemzed ennek a nemzedéknek az elszigeteltségét a valóságot alakító tényleges erőktől. Teremtődhet-e ebből az élményből nagy irodalom? Milyen összefüggést látsz e nemzedék élményei és íróvá érésének rendkívül hosszantartó folyamata között? Az elszigeteltség-élmény nem fullasztja-e be a nagyobb tehetségeket is?

— Azóta a prózában sok minden nagyon biztatóan változott. Termőre fordult — úgy látszik — ez a nemzedék is. Nagy ár volt persze a közel tizenöt éves helybentopogás, de akik átvészelték, már a maguk lábán állnak, s nincsenek kevesen. Olvastunk fontos műveket, amelyek már visszavonhatatlanul teremtik a valóságunkat is. Két igazi nagy regényünk is született: Nádas Péter: *Egy családregény vége* és Esterházy Péter: *Termelési-regény* (kissregény).

A líráról és a kritikáról viszont már nem tudok általánosságokban jókat mondani. Ami mégis van: inkább magányos és jobbára hősies erőfeszítés. Nyitott seb maradt Kormos István és Nagy László halála is. Vannak kritikusok sokféle szétszórt és így feledésre ítélt publikációkkal; de életművel a hátuk mögött sincs sok reményük a könyvvel megjelenésre. Márpedig — mondtam — a kritikus műve időhöz kötött. Ezekben a műfajokban nem is várható a prózáéhoz hasonló állóképesség. Hogy az irodalom valóban életügy lehessen: parancsolóan szükséges lenne a jelenlegi intézménykeret megváltoztatása, tehát a kiadók, a folyóiratok, a nyomdák és a könyvterjesztés átszervezése.

— Kritikus munkássággal egyetlen ponton van hiányérzetem: számomra feltűnően hiányzik belőle az ország határain kívüli született magyar irodalom. Elvi megfontolás van emögött, vagy csupán véletlenül alakult így, a „munkamegosztás” révén?

— Fájó pontot érintesz, mert persze hogy nincs emögött semmi megfontolás. Vallom én is a magyar irodalom egységét, csak mint annyi másra: erre sem jutott eddig erőm. Meg is riasztott a feladat fontossága és beláthatatlansága. S hogy most szóba hoztad: szégyenkezem.

(Forrás, 1979/12.)

„Értékeket óvó bűvöletben”

Válaszol: Farkas Árpád

— Verseidben és egyéb írásaidban kiolthatatlanul izzik a népsors gondja. A Tamási keresztelte „édes bilincs” erősen fog téged, ennek szorításában sikerült — miként azt három versesköteted („Másnapos ének”, 1968; „Jegenyekör”, 1970 és 1971; „Alagutak a hóban”, 1979) egyértelműen bizonyítja — egyetemes horizontú költészetet teremtened. Olyat, amelyik a szűkebb haza színeivel és ízeivel táplálja a nagyvilágot. Miféle élményeket és szándékokat hoztál magaddal bölcsőhelyed tájáról?

— Mikor születtem, a „hadak vége volt már”. Nem tudom, mégis honnan nemzedékem bőre alatt az a bujdosó golyószilánk, mely sem beletörödni, sem megnyugodni nem hagy, s mindig — „most, míg még időnk van!” — új s új nekirugaszkodásokra kényszerít. A kék eget Tamási Áron szülőföldjén láttam meg először. Székely Mózes erdélyi fejedelem falujában, a Nyikó-menti Siménfalván, nem messzire Firtos lovától, melyen lehajtott fejjel elaludt a Gondviselés. Elaludt gyakran, elaludt már régen, el ezernyolcszáznegyvenkilencben is az ide mindössze húsz kilométernyire lévő Fehéregyháza melletti csatamezőn, s én nagyapáim rendíthetetlen reményű meséi folytán még udvarhelyi apróiskolás koromban is vártam, hogy az örökkévalóságnak rendeltetett poéta a kis vicinálisról kopott lódenkabátban leszáll, s a világszabadságról szól még hasznosítható valamit. Székelyudvarhelyen jó volt felcseperedni. Ide járt iskolába előttem Baróti Szabó Dávid, Benedek Elek, Tamási Áron, Tompa László, Tomcsa Sándor, Kányádi Sándor, polgárpukkasztó tanári éveit töltötte itt Szabó Dezső, hegyek is őrzik a város körül szép szellemek levegőjét, Székelyudvarhelynek — bár kevés lélekszámú volt mindig, miként általában az erdélyi kisvárosok — az ötvenes évek zordonságában sem csappant szellemi ereje, régi és erős iskolahagyományait,

képzőművészeti és színházi kultúráját csupán megcsípdesni tudták a buta szelek, fölötte maradt mindig korának. Gyermekek- s kamaszkorom nyarai falun teltek, közvetlen kapcsolatban a földdel, embereivel, s a kétkezi mezei munkával. Bútam én is a felnőttekkel adószedők és végrehajtók elől, hordtam uzsonnát tanító apámnak a téglagyárba, se falusi, se városi ember nem facsarodott belőlem végül, lettem csak szerény írásbeliző, ki a megtapasztaltak szellemében s legjobb eleink szellemével vallja: hogyha emberfia az írástudás örvéen elhagyja, cserbenhagyja ezt az ezer éve mindig csak föl-föltápaszkodó népet, pennás emberré válhat még, de csak szellemi disszidens marad.

— Eszerint valóban a küldetéses, elkötelezett költészetet becsülöd?

— Az anyanyelv termőföldjén maholnap csak aratnak inkább, minthogy művelnék is azt. (Nagyon sokat küszködöm: pontosnak lenni, nem elringani a líra ölében, lenni csak pontosnak. Időnként fizikai fájdalmat érzek, ha nyelvi szándékom nyomdász vagy korrektor kezén megmászul.)

Beszéltük eleget: a magyar költő sorsa kölöncösebb, másabb, mint a nagy népek néha önfeledten játszadozó költőfiáié; e sorsot vállalni illik és érdemes, míg európainak lenni nem csak majomparádét jelent, de fáradozást is azon, hogy gondolkodóbbá, kultúrhordozóbbá, tehát cselekvőbbé tegyük a népet is. E mesterség kenyeret is kevesebbet ad, mint amennyi ideget őröl — s a költő végül is csak önmagát eszi, és ebből él. Nem hiszek hát a költészet magányos és vagányos kis flörtjeiben, szerelmes nagy ölelésében inkább, mely századaink folyamán annyi szép fiúgyermeket nemzett.

— Nézzünk még egy pillanatra vissza. Mit hoztak számodra a kolozsvári diákévek, a — nálunk legalábbis — legendás hírv Gaál Gábor-kör? Egyáltalán: milyen közegben történt költői pályakezdesed?

— Az első, ember szeme elé való verset a kolozsvári diákévek hozták. A hatvanas évek elejének-közepének nagy kelet-európai ideológiai-művészeti erjedései bennünket már készenlétben, karmosan és ugrásra készen találtak. Nem lehet nosztalgia nélkül gondolnom a diákrentlakás mosdóinak éjszakába

nyúló vitáira, egymás próbálkozásainak kíméletlen zsigerelésére; Jevtusenkót, Voznyeszenszkijt, Váci Mihályt és *Tiszta szigorúságot* adtunk kézről kézre, s a tragikus körülmények közt elhunyt, nálunknál csak valamivel idősebb Nicolae Labist; fordítottuk már a velünk egy időben induló, egyetemi kolléga és barát Ana Blandiana és Ioan Alexandru verseit, irodalmi körbe verbuválódtunk, melyben péntek esténként száz-százhusz fiatal (korántsem csak bölcsészhallgatók: munkás, építész- és agrármérnökjelölt) izzott velünk bő hevű viták fényeinél. Ezeknek az együttléteknek köszönhetjük, hogy a nemzedéki érzés és tudat nem rekedt meg a literátornak indulás sáncában, ma is kapcsolatot tartunk az élet más-más színterén dolgozó egyívásúakkal — a közigazgatási átszervezés után például a megyeszékhellyé vált Sepsiszentgyörgyre is szinte a Gaál Gábor irodalmi körből érkezett velünk, újságalapítókka az a fiatal építészcsapat, mely a kétszeresére növekedett város új negyedeit felépítette.

— *A második Forrás-nemzedékként léptetek be az irodalomba. Előttetek járt, talán utatokat is egyengetve az első nemzedék: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és mások. Mi volt a ti nemzedéki összetartozásotok tartalma? Kiket érzel magadhoz leginkább közel a romániai magyar írók közül?*

— Ami az irodalomba való bekéredzkedésünket illeti, kapukat döngettünk, néha nyitott kapukat, melyek mögött olykor tanácstalanul nálunknál idősebb, de hasonló szándékú és elképzelésű emberek álltak: a hatvanas évek elejétől ugyanis huncut lett volna minden másfajta szándék. Mi nem hoztuk az időt magunkkal, az idő jött velünk, s ami akkor nemzedéki küzdelemnek tűnt, arról kiderült, hogy ilyen minőségben valótlán, az az idő megszólított minden érzékeny embert. Nemzetiségben, nemzetben, mindennapi létben s annak perspektíváiban gondolkozni, annak ideje jött ismét, mert íráskultúránk fölött, mint mindenütt Kelet-Európában, még avas fellegek gomolyogtak, melyek, már-már félő volt, feledtetik létkérdéseinket. Az első Forrás-nemzedéknek, Lászlóffy Aladárék, Szilágyi Domokosék jelentkezésének ily felleghesgeető ereje volt már, s úgy, ahogy mondod, csinosítottak annyi eget fe-

jünk felett, hogy apáink gondjaira a mi napunk rásüthessen. Mi nagyranéző kamaszhévvvel, kikezdehetetlennek vélt etikai tartással, borzasan és ingerlékenyen érkezünk, mondogatván még azt is, hogy míg az előttünk járók a verslábakat mossák, addig nekünk talpra kell állítanunk kételyeinket. Persze hordalékaival együtt is hasznosnak bizonyult ez a hajdani nekiveselkedés, s kiknek orcáiról az első pofonok nyomai lehervadtak, leghamarabb láboltak ki kudarcaikból — Király Lászlóra gondolok például —, szép utat jártak be a poézis mezején. Szilágyi Domokos közben szemünk láttára elizzott, arra is figyelmeztetőül, hogy létünknek nagyhatalma a vers, sok minden ő: egyszerre bába és sírásó. Ami az én kortársakhoz való kötődéseimet illeti, Szilágyi Domokosról, Lászlóffy Aladárról, Páskándi Gézárról kéne mindenekelőtt beszélnem, de számomra a nálunknál idősebb Kányádi Sándor és Sütő András valósított meg legtöbbet abból, amit magam is elérni szeretnék. Nemzedékemről sokat és szívesen beszélnek, társaim közül Király László áll hozzám legközelebb, aki oly szépen tud bujdokolni versben és prózában, megvallva közös csikókorunk mélyre szállt élményeit is, hogy néha hosszú utak végén egymásra találhatunk azon az ösvényen, melynek szélén Csiki László círázza a beszédet, bővölvén a hétfejű sárkányt versben, novelében, regényben, drámában és esszében; egy bokorral arrébb Szilágyi István ír erős szövésű és nagysikerű epikát olyan elszántsággal, mintha prózát soha nem írtak volna e föld kerekén; s Vári Attila utazgat lélektől lélekig, felszabadító kedéllyel s egy régen lejárt villamosjeggyel; Köntös-Szabó Zoltán emeli fel fejét, és tekintetéből süt egy nép agyonriogatott gyermekora, s kivel a legtöbb vitát értük meg, Magyar Lajos szól közbe, és vigasztalni próbál a vigasztalódásra szoruló egyértelműségével; társak mind, még akkor is, ha egyikükkel másikkal évekig nem találkozunk.

— *Az egyetem elvégzése után helyileg szétszóródtatok egy időre, de mintha megmaradt volna az összetartozás tudata, s aztán a „Megyei Tükör” szerkesztőségében jónéhányan újra összetalálkoztatok Sepsiszentgyörgyön, és újságot írtatok, szerkesztettetek messzelátászó*

elszántsággal. Hogyan értékeled ma az egykori újságíró éveket a költészet szempontjából?

— Igen, a kolozsvári bolymeleg nem illant el rögtön, sokáig őriztük (s emlékét legalábbis, gondolom, őrizzük ma is) az egyetem elvégzése után. Másfél évi kovásznai tanárkodás után ismét régi társak közé kerültem a Megyei Tükör szerkesztőségében; hatan is lendültünk lapcsinálásnak frissensült elsőkönyvesek. Tamási Áron hajdanán úgy találta, hogy az újságírás az írói vénát elemésztí. Sok igazság lehet benne, de a szenvedély, amellyel mi akkorjában lapot írtunk, olyannyira feltöltött, hogy gyakorta ma is abból élek. A valósággal való eleven kapcsolat végre igazán nem maradt szófia beszéd, kor s társadalom, megörvénylett élet színtereinek minden zege-zugába beláttam három esztendei riporterkedésem alatt, ha a büztől el-elcsámpuló orral, kimarjult szemmel is néha. Elszántak, bátrak, igazságféltők voltunk nagyon. Milyen nagy dolog volt akkoriban felénk, hogy korrupt tsz-elnököt távolítottak el székéből, csupán egy veséző-elemző riport nyomán! Égő talpam tanított újságíró-etikára, mikor harminckét kilométert kényszerültem hazagyalogolni éjnek évadján a vendégszobával nem rendelkező kis hegyifaluból, csak hogy pörösködő riportalanyaim egyikénél is megszállnom ne kelljen. Verseim sem tejfehér ködökből merítkeztek, szigorúan megélt világot működtetett tovább minden metaforájuk, minthogy a számomra igen kedves, *Mikor az öregemberek mosakodnak* címűről is csak később derült ki: versként is forgalmazható; eredetileg egy-két, világ-háborúra emlékező öregemberről szóló riport bevezetőjéül íródott.

— Mit jelent számodra az, hogy költő vagy?

— Nem írok sokat. Nem érzem magam professzionistának, nem gyöngyözöm a betűt szorgalmasan és penzumszerűen, csak azt engedem tollam hegyére, ami nagyon kívánczik, s amúgy sem lenne más sorsa. Türelmetlen sem vagyok magammal szemben, nem mozgósít mennyiség-becsvágy, pályatársaimra sem sandítok félszemmel, kiknek több könyvük sorakozik a polcon az én három vékonyka versesfüzetemnél. Nem sietek valamely bizonytalan Parnasszus felé. Ha már az

öregember-mosakodást emlegetem, jó emlékekkel gondolok nagyapámra, ki a vecsernyére hívó első harangszóra tette oda a vizet melegedni, a másodiknál még komótosan és ráérősen mosakodott, ballagva ment a templomba, de az istentiszteletre azért mindig elért.

Időnként elgondolom, hogy ha lenne valamely foglalatosság, melyhez jobban értenék — gondolom gyakran fordul meg magamfajta ember fejében —, melyben világlátásomat és személyiségemet teljesebben megvalósíthatnám, dehogyis pusztítanám magam versírással. Egyelőre azonban nincs más kiút: fejemet elveszíteni és megőrizni versben szeretném. De amint említettem, a vers nekem nem vizem-levegőm: partom csupán, melyben lélegzetkapkodva időnként megkapaszkodom. Igaz, kompom is, hurcolja terheimet jobb vállamról a bal vállamra. Komp és part: mozgás és stabilitás — nélkülük bizonyosan el-süllyednék. De nem is annyira magamat óhajtanám fenntartani az áradatban, csupán a fejemet. Melybe gyermekkorom óta rakja fészket a gond, épülve egyfajta világítótornyosra, hogy ha haloványan is, de lennének más tekinteteket is eligazító fényei legalább.

Sokféleképpen lehet nézni egy világítótornyot. Ha épp csöndes a tenger, azt mondják, égve felejtették benne a villanyt. Ha épp tarajlik, szólnak, mért nem élesebben világít! Nappali fényben, kikötésre alkalmas időben megállapítják félszájjal: áll. De hagyjuk a metaforákat. Dehogyis világítótornyokodom én! Odaférkőzésem vagy, egyszerűen csak jelezni szeretném a legénység közérzetét, szándékom bátorító krónikása lenni az életerő minden körülmények közti továbbműködésének. Az irodalmi életnek még ma is akadnak szárazdajkái, szélárnyékban ülő serkentetői és hergelői, kik fároszos fényeket várnak a poétáktól, váteszi hangot s magányos kardcsörgető hadrakelest, nem vévén figyelembe, hogy valódi poézis mindig csak akkor született, ha a költő a zömben élt, együtt borult és vidult közössége mindennapjaival, vált eleven lelkiismeretével, emelvén, ha kellett ostort is reá, hozott újabb időknek hú üzenetet mélyeiből, látványos és magányos portyákkal nem terelvéni figyelmet soha el az együtt való küzdés feladatairól. Pető-

fi sokak számára ma is e váteszmodell. Látni vélik kivont szablyával seregek élén rohanni a csatamezőkön, dalolván harci éneket. Pedig az ő hangja mindig a tömegek *mélyéről* tört fel, velük együttélve, eggyéforrva volt hadviselő; mily nagy neveltség lett volna, ha egymaga vág szembe kivont karddal, csatadallal a Segesvár felől özönlő seregeknek! Szaladt bizony ő is — mely futamodásról ritkán beszélünk, hiszen nem illik kimerevített Petőfi-képünkhöz —, szaladt bizony az övével együtt, mert ott és akkor e menekülés volt a törvény, a végveszélyben való együvé tartozás és együttmaradás, -pusztulás kíméletlen törvénye.

— Mit jelent számodra az, hogy romániai magyar költő vagy?

— A megtisztelő megnevezés, miszerint költő volnék, nem tapad annyira romániai magyar voltomhoz, mint azt gondoltam. Én elsősorban romániai magyar állampolgárnak óhajtanám magam tudni, olyan embernek, aki eszmélvén éli ezt az állapotot, és nem csupán személyazonossági igazolványa jelöli azt. Földijeim, ha ma élnének, Mikes Kelemen Zágomból, Ady Endre Zilahról, Arany János Szalontáról végeredményben szintén romániai magyar költőnek nevezetethetnének. Örömet lelek abban, ha a Romániai Írók Szövetsége konferenciájának szünetében olyan emberekkel parolázhatok, kiknek műveit anyanyelvemre fordígtattam, vagy esetleg épp ők fordítanak értőlem, s akik pontosan tudják, hogy Kelet-Európában ma a gondolatnak nem szabad társadalmi hiányérzettel küszködnie, s légszomjjal. Szeretném, ha román írókollegáim s az érdeklődő emberiség, ki betűimet kézbe veszi, legalább annyira tudnák, hogy mit jelent romániai magyar költőnek lenni, mint jómagam.

— Mit jelent számodra a többi magyar irodalom? Kik állnak közel hozzád ezek költői közül?

— Számomra nincsen „többi magyar irodalom”. A kortárs magyar lírának egyszerre szerencsétlensége és gazdagságot, sokszínűséget hordozó előnye, hogy a világ csaknem minden pontján művelik. Nem ismerem külön amerikai, skandináviai, ausztráliai vagy éppenséggel párizsi magyar irodalmat, de ott élő költőink a befogadó nép és a maguk nemzeti sajátosságai-

nak világhangulatát hozzák, minthogy számomra „helyi sajátosságként” mutatkoznak a párizsi Magyar Műhely szép és elszánt avantgárd kísérletei, poézismegújításra irányuló törekvései a „világ fővárosában”, hol egy Nobel-díjas verseskönyvet is alig lehet ezer példányban eladni. A romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom természetesen más, erősebb gyökerekkel fogódzkodik saját hagyományaiba, melyeket erősen színeznek mai társadalmi létünk jellegzetességei, de bárhol foganjon magyar vers e földgolyón, az anyanyelv nedvdús hajszálerei s a megépült tudat révén sokszázados nemzeti költészetünkhöz fonódik. A költészetnek e szenvedélyes ragaszkodását még a világnyelvet birtokló, nemzeti szűkkeblűséggel igazán nem vádolható T. S. Eliot is ismeri: „A költészet abban különbözik minden más művészettől, hogy a költő nyelvét beszélő nemzet számára olyan jelentése van, amelyet egy idegen számára nem képes nyújtani. Idegen nyelven gondolkodni könnyebb, mint rejtelmekre ráérezni. Ezért hát egy művészeti ág sincs olyan szerves kapcsolatban a nemzettel, mint a költészet.” (A költészet társadalmi funkciójáról.)

Nekem szerencsém volt Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban és Kanadában élő magyar költőket személyesen is megismerni. Búsulhattam együtt Újvidéken Tolnai Ottóékkal, s Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse válhatott nagy élményemmé. Tőzsér Árpád és Ozsvald Árpád, Varga Imre, Tóth László és Cselényi hangja idehallatszik a Duna néhány kanyarulatán át, s közel állnak hozzám, hogy csak kortársaimat említsem, Baka István, Dobai Péter, Kiss Anna, Péntek Imre, Rózsa Endre, Sárándi József, Szentmihályi Szabó Péter, Szöllösi Zoltán, Zalán Tibor, Tamás Menyhért, s persze Veress Miklós legsikerültebb versei. Névsor ez csak, nem rangsor, s ha bőségesnek tűnik is, csak azért, mert minden látszat ellenére reménykedő alkat vagyok. Bensőséges viszony, versek szövetkezésén túli testvérkező barátság köt társaimhoz. Másfél évtizedes élményem Kovács István szőke, konok, duruzsoló versmondó hangját hallgatni a Kárpát-kanyarban, figyelni pattogó parázs fölött Utassy kökény-fanyar tekintetét s Petőfi-izzású szavait, a Kiss Benedek gyér bajsza alól fölrebbő Vadkácsa-

mítoszt, képgazdag, megvalósuló indulatot. Őket ismerem legemberibb közelből, kik a poézist nem csupán az önmegvalósítás eszközének tekintik, és Oláh Jánost és Mezey Katalint, akik annak idején, mikor még ők is hittek benne, amolyan tiszteletbeli tizediknek választottak kilencek-voltukhoz. És úgy érzem, együtt vizsgáltuk József Attila arcát Bella Istvánnal, Ágh Istvánnal, Buda Ferenczel és Ratkó Józseffel. Nagy Gáspár és Pintér Lajos ajánlott versei pedig azt jelzik számomra, hogy az egymásra figyeléstől lassabban hűl ki alattunk a föld.

— „*Alagutak a hóban*” című köteted egyik emlékezetes verse kataritikus Nagy László-élményedet vallja ki... Kritikusaid is gyakran emlegetik őt veled kapcsolatban.

— Nagy László szellemujja — nem volt nehéz kritikusaimnak észrevenniük — bevallva s bevallatlanul ott van verseimben. Olyan fajta szerelmes küzdelmem volt az ő hatássugárzásával, mint amilyen a fiatal József Attiláé (s itt nem a tehetség méretei kéri az analógiát) lehetett Ady Endréjével. Kataritikus volt ugyanis a véle való találkozásom. Ezerkilencszázhatvanöt december nyolcadikán (megjegyz: az ember az ilyen dátumokat) egy órában tartottak házkutatást Király Lászlóval közös kolozsvári diáklakásunkban s székelyudvarhelyi szüleimnél, kikhez, alaposan megbolygatottakhoz, bekopogott másnap egy magas termetű, bőrkabátos fiatalember, arra kérvén őket, ne ijedjenek meg. (Ettől, természetesen, nagyon megijedtek.) A fiatalember elmondta, hogy ő Tamási Áron-rajongó, de nekem Nagy László kötetet hozott, dedikáltat, a *Himnusz minden időben-t*. Folyóiratítségben szenvedő serdülőként először találkoztam verseivel, nem csoda, hogy áramütésként értek ama vasszak alatt.

De annyi komoly s komor beszéd után hadd fordítsam a szót anekdotikussá, épp Nagy Lászlóval kapcsolatosan. Engem közvetlen környezetemben — talán, mert nem viselkedem professzionistaként — csupán komámasszony szólít *költő*nek. Sepsiszentgyörgy melletti faluban élő körorvos barátom tanárnő felesége (keresztanyja kisebbik lányomnak), ki ingyen osztogatja a vállrojtokat: „Költőm, hozd be a kávéscsészéket, költőm, vidd ki a szemetet”. Borban úsztattuk a kacsasültet Nagy

Lászlóval, Kormos Istvánnal (haláluk előtt fél esztendővel) és Kiss Ferenczel önáluk, mikor egy „mozdulj már, költő”-re Nagy László szép ezüst feje gyanútlan fölrebent. Verseket mondott poharat dédelgetve; verseit, Lorca-fordításait Kormos István. Unsolásukra, a „helység kalapácsa”, magam is mor-moltam valamit, melynek eredményeképpen kiderült, hogy a „költő” megszólítás e háznak csak konyhazsargonjához tartozó, s mint ilyen, csupán engem illet. Nagy László fickós hunyortással engedélyezte és szabadalmaztatta illetéknéppen való további szélesebb közönség előtti elnevezésemet. Milyen kár, hogy nem heverészhetek mindörökkön ama délután hangulatában, s milyen jó, hogy naponta kell megküzdennem érte.

— *Miben látod ma a költészet szerepét, lehetőségét, küldetését a valóság megismerése avagy a nemzeti-nemzetiségi önismeret szempontjából?*

— A költészetről ma már könnyebb cseverészní, mint művelni is őt, minden sarkallatos véleménynek — fűgén forgó toll hegyén — az ellenkezője is igaznak tűnhet. Költészet és nemzeti-nemzetiségi specifikum viszonylatában evidenciákról értekezni nem óhajtok; művelni szeretném s mutatni versbeli magatartással, hagyván a vállvonogató (esetleg: mentegetőző) szó bizonykodását azokra, kiknek a mennyei műhely sima forgácsai közt a holló fiának mosdatására is érkezésük vagon. De mert megkérdeztek: A költészet a valóság birtokbavételének egyik eszköze még mindig lehetne! Abban az esetben — és csupán akkor —, ha ez az úgynevezett valóság nem óhajtaná mindenáron *birtokba venni a költészetet*. Ez a valóság bőrrömtől égig ér! Bukaresttől Párizsig és New Yorkig, s ott éget leginkább, ahol testközelségben. A Poézis, mely az ő perzselése alól kibúvik, üllőn kalapált, susterző vízbe vetett fémszerszámnak is legfennebb csak veszendő nyele! A költészet tehát, melyet én ismerve szeretek — lehetőségeinél fogva —, nem birtokolni óhajt, hanem beépülni a maga elnéptelenedésén ámuló nép életébe, sugallani néki a társadalmi jelenlét lehetőségeit, tudósítani utókort a századvég romániai magyarságának közérzetéről, hogy legalább az egyetemes humánus értékszférában birtokon belül lehessen.

— Ilyen értelemben is kapcsolódsz tehát a magyar költészet minden időben létérdekű érveket kutató fővonulatához? Azokhoz a költőkhöz, akik — legtöbbször önfeláldozó módon — kötődtek a magyarság sorsproblémáihoz?

— A magyar líra legelevenebben ható részének ama megépítetlen templomunkat meghatározó gerendát tekintem, melynek viselésétől kék Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés és Nagy László válla. (Idelátszanak a gerendatartásba belefáradt Csinom Jankók, kik úgy hiszik: még ma is az árnyalatok rőzsetüzénél melegednek.) Pedig eme gerenda körül csak málladoztak századokon át a falak. Most Illyés Gyulát s Csoóri Sándort látom ujjbeggyel tartani a végét. Ha a templom nem is, de a képzeletbeli torony megépült. Haranglábai közt látok a világra, s a világköltészetet számonkérő kérdezősködésre. Olvasgatók. Szeretem a fasizmus korának visszavonulásban építkező elzárkózóit; ha úgy tetszik: hermetikussait: Ungarettit, Eliotot, Montalét, Frénaud-t (tárgyasult magányba élet-lehelőt), Guillevicet és Saint John Perse-t persze! De az én mai költőim négerék, kikért Párizstól Chicagóig a haladó szellemű ifjúság suttogva izzik. A saját népük baját nyíltan megvallók, az egyetemesség színe előtt jelentkezők az én dühös költőim, kik tekintessenek versformakezelés végett szélsőséges szürrealistáknak (mint Césaire Aimé) vagy européerkedőknek (mint Sédar Senghor), egyről beszélnek, egyet mondanak az érdeklődő világ nagy-nagy odafigyelése közepette: élethelyzetük sajátosságának méltóságát vigyázván!

— Sokan mondják, a folytonosság vállalása, a hagyományok őrzése nem eléggé korszerű, nem eléggé értékteremtő erő a mai ember számára. Mi erről a véleményed?

— Akit gyermekkorában megverték egyszer, felejtteni igyekezik, akit felnőtt emberként vernek, nosztalgiával gondol a gyermekkori ütlegekre; a XX. század magyar költői, Ady Endrék, József Attilák, mindannyian e nosztalgiával megvert emberek voltak. Hagyománytiszteletünk ezért gondok és szándékok öröklését is jelenti.

Nem kellene tőlem ilyeneket kérdezned, de ha kérdezed, bizonyára oka van ennek. Válaszom: a költő, ki hagyományai-

ról lemondani óhajt, olyan kilátástalan munkára vállalkozik, mint az az ember, aki mindenáron el akarja feledni gyermekkorát.

— Végezetül hadd kérdezzem meg, milyen — megítélésed szerint — a mai romániai magyar költészet?

— A romániai magyar líra, megítélésem szerint? Sem síp, sem dob, sem tárogató nem veri föl immáron meditációjából a mi költészetünket, mióta a közösségi gondok disputájában oly magátemésztően mélyre ereszkedett, s szép, csöndes szókkal valló és vallató. E költészet körül nem érdemes ácsorogni, fölösleges őt találgatni, mert arca van már néki, időben s térben pontosan megmutatkozó. Látványon s mutatóványon csüggő közönségre nem vár, mert közössége van, s bensőséges viszonyban él vele, közérzetet ápoló, távlatot kereső, elmélyült dialógusban. Nem kórusok hangján s nem kórusokhoz szól: szemébe néz annak, akivel beszél; ereje a töprengő, nagy vizeké, életkedve átüt, átszivárog. Belülről irányítottnak s lelkesítettnek tartja magát elkötelezettként, s nem lekötelezettként, hatalmat nem áhít, hanem gyakorol. A huszadik század végén, tehát: szellemi értékeket óvó bűvöletben, alkotó, egyértelmű felelősséggel. Százados nemzeti költészetek egyetemessé ölelkezésének résztvevő tanúja, s a buzgó selejt vakítón fénylő hullócsillagaira szempilláit rácsukja. Él. Értéket épít, s mértéket tart.

(Forrás, 1980/9.)

„Kimeríthetetlen forrás”

Válaszol: Gion Nándor

— Az egészen bizonyos, hogy az utóbbi időben te vagy a legtöbbet olvasott és emlegetett jugoszláviai magyar író nálunk. Féja Géza véleménye szerint egyenesen a te pályád igazolja, hogy „a jugoszláviai magyar kisebbség is képes nagy irodalom teremtésére”. Huszonhét éves voltál, amikor 1968-ban első regényed, a „Kétéltűek a barlangban” című megjelent, azóta — a legutóbbi időt leszámítva — folyamatosan jöttek újabb és újabb könyveid: „Testvérem, Joáb” (1969), „Ezen az oldalon” (1971), „Virágos Katona” (1973), „Olyan, mintha nyár volna” (1974), „Rózsaméz” (1975), a „Virágos Katona” és a „Rózsaméz” közös kötetben: „Latroknak is játszott” (1976), valamint a három ifjúsági regény: „Engem nem úgy hívnak” (1970), „Postarablók” (1973), „A kárókatona még nem jöttek vissza” (1977). Regényeidben és elbeszéléseidben feltűnő a szülőföldre való kötődés, a szinte állandó epikai színtér, és a rendkívül gazdag, sokszínű emberi világ: a családi közelségből megidézett emberek egész sokasága jelenik meg. Mi az élményi alapja, gyökérzete ennek a kötődésnek és ennek a gazdag emberismeretnek?

— Közép-bácskai kisvárosban, Szenttamáson születtem. Ezt a várost mindenki, mi is, akik ott születtünk, általában falunak neveztük. Ma is eléggé falusi jellegű. Egy nagy falu — két folyóvíz partjai körül. Az egyik folyóvíz, a Ferenc-csatorna széles, lassan folyó csatorna, amely mellett Szenttamásnak főleg a szerb lakossága telepedett le. A másik, kanyargós, keskenyebb folyóvíz, a Krivaja (Bácsér) folyó átkanyarog Szenttamáson, és a falu mögött ömlik bele a csatornába. Ennek a partjai körül kis falusi házakban Szenttamásnak főleg a magyar lakossága helyezkedett el. Az én életemben ez a kisebb folyóvíz nagyon korán jelen van. Egyrészt mellette születtem, másrészt a nagyszüleim háza, mindkét ági nagyszüleim háza ott volt a közelében.

Az első emlékek két öregemberhez fűződnek. Az egyik kis kerekfejű öregember, mindig kopaszra nyírva járt, és arról volt híres, hogy soha senki nem haragudott rá, és ő sem haragudott senkire. És számomra még az volt a másik nagyon megdöbbentő tulajdonsága, hogy fanatikusan szeretett dolgozni. És sohasem volt beteg. A munkának élt, járta a földeket, az építőhelyeket, ahol segéd munkásként dolgozott. Egyszer tanyát bontottunk le, régi, gazdag, nagy tanyát. Hatalmas ököristálló volt ott hatalmas betonvályúval, s amikor szedegettük ki a téglákat, s csákányoztunk alá, lezuhant az a betonvályú. Az arcára esett, és eltört az állkapcsa. Úgy vittük haza szekéren, folyt a vére, nem engedte, hogy orvost hívjunk hozzá. A jobb oldali fogsora teljesen eltolódott, nemcsak az állkapcsa tört el, hanem a fogait is teljesen kinyomta a beton. Két hónap múlva az állkapcsa összeforrt. A fogai még mindig ferdén, furcsán álltak. Volt egy nagy daganat az arcán, a daganat kifakadt. Az is elmúlt. A fogai továbbra is ferdén álltak, de furcsa mód azok is megint belerögződtek az állkapcsába. Nem kellett orvosi beavatkozás, így élt még utána vagy tizenöt évig. Később megütötte a guta, előbb megbénult a bal fele, ezt is leküzdötte. Aztán még egyszer megütötte a guta. A hetvenen túl volt már, még jobban megbénult. Csak azért sírt, hogy nem dolgozhat. Én olyan handabandázó siheder voltam, azzal vigasztaltam, hogy én viszont egészséges vagyok, dolgozhatok eleget, és dolgozom is, de egyáltalán nem örülök ennek. Nézett rám, mint egy őrültre, hogy ilyeneket beszélek. A felszabadulás után, '45-ben földet osztottak nálunk. Nem volt hajlandó ingyen földet vállalni. Addig valahogy összekapart magának fél hold földet. Egyedül ehhez a fél holdhoz ragaszkodott, és amikor mindenki földet kapott, ő akkor is, amit kaphatott volna, azt munkával akarta megszerezni. Amikor a többiek úgy kapták garmadával, ő ötvenként hozzávett ahhoz a fél holdhoz még egy fél holdat vagy holdat. De azt meg akarta venni. Eléggé idejétmúlt jelenség volt. Nem is túl szórakoztató jelenség. Hogy mennyire szerették az emberek és mennyire megbecsülték, ezt akkor láttam, mikor meghalt. Milyen sokan voltak a temetésén! Az emberek ott ültek a kopor-

só körül, és hosszasan gondolkodtak azon, hogy volt-e ennek az embernek valaha haragosa. És nem találtak senkit. Ez volt az apai nagyapám. Mindig emlékezni fogok rá, csodáltam szelíd szívósságát, bár ő nem határozta meg nagyon az életemet. Nem is volt az számomra, aki példakép lehet.

Ellenben egy másik öregember, akinek most is néhány törvénytelen gyereke szaladgál Szenttamáson — tudom ezt, mert egyikkel-másikkal most is találkozom, és nagyon-nagyon hasonlít rá —, igyekezett mindig a dolognak a könnyebbik felét megfogni. A szemei mindig nevettek. Talán azért nevettek, mert túl komolyan nem vett semmit. Csak annyira, amennyire az események azt megérdemelték. Erre viszont nagyon jól ráértett. Ő is ott lakott a kis kanyargós folyó mellett. Szeretett kijárni a folyóhoz. Elnézni a horgászokat, fogadni az emberekkel azon, hogy a nyers keszeget ki meri megenni, meginni valamit és ilyeneken. És nagyon szeretett elciterázni. Amikor megszorult a dolog, ha már éhezett a család, akkor nagyon tudott dolgozni. Eszelősen tudott dolgozni. Rettentő nagy munkákat elvégzett. De ha volt egy kis kibúvója, rögtön abba hagyta, és inkább heverészett.

— Ő lett Rojtos Gallai a „Virágos Katona” és a „Rózsaméz” című regényeiben?

— Igen. Engem kisgyerek koromban is meghódított azzal, hogy nagyon szép dolgokat tudott mesélni, és nagyon jól tudott mesélni. Kézen fogva vezetett, és mentünk ki a szántóföldek felé. Mezőőr volt. Nagyon ügyesen kitalálta magának ezt a munkát. Ennél szebb munkát el sem tudtam képzelni. Könnyebbet sem. És bementünk házakhoz, ahol helyes fiatalasszonyok voltak, engem kicsapott kicsit az udvarra, s ő meg bent maradt. Akkor még nem tudtam, hogy miért van ez. Később ezekből a házakból kerültek ki azok a gyerekek, akik nagyon hasonlítottak rá. Ezt a fél falu tudta. Az ő felesége is tudta, aki csodálatosan rámenős, érzelmekben felfokozott, de ugyanakkor racionális asszony volt, az egész családot összetartotta, többször bejárta a fél falut, és verekedett érte asszonyokkal és férfiakkal is. És sokszor nagyon harsányan kiabált, hogy nem tűri tovább, és nem bírja elviselni a férjének ezeket

a félrelépéseit. Ez volt az anyai nagyapám. Amikor meghalt, a temetésére talán többen jöttek el, mint az apai nagyapáméra. És nagyon-nagyon színes történeteket tudtak róla mesélni. Olyan ember volt, aki mellett unatkozni nem lehetett, aki beszédtemának is mindig rendkívüli volt. Ez a második öregember képvisel egy olyan vonulatot a családban, azt hiszem, amelyik alapvetően talán az én életemet is meghatározta. Kezdetől fogva arra emlékszem, amit ő mesélt nekem.

Nagyon vézna, nyávigós gyerek voltam. Az igazolványomban máig sincs pontosan beírva, hogy mikor születtem, mert azt hitték, hogy meg fogok halni. Azért, hogy bejelentsenek egy újszülöttet, valamennyit fizetni kellett. Nem sokat persze. De hogyha nem muszáj, azt sem akarták. Vártak, hogy meghalok-e, de nem haltam meg. Akkor az apám, aki józan teremtes volt, kiszámította visszamenőleg, hogy milyen időpontot jelentsen be, mert büntetést kellett fizetnie, hogyha egy bizonyos határon belül nem jelentették be az újszülöttet. Kiszámította, hogy mikorra kell bejelenteni. Így történt, hogy az a dátum, amelyik a hivatalos irataimban van, az nem az igazi. Amikor aztán így már megvoltam, általában a nagyszüleimhez adtak. Az apám később minden szégyenkezés nélkül mesélte, hogy ő dolgozott, hajnaltól napestig, és éjjel aludni szeretett volna. És mivel ilyen beteges, bömbölős gyerek voltam, egyszer megpróbált megfojtani. Az arcomra borította a párnát. Akkor jött ez a nagyapám, az anyám sírva elmesélte, hogy mi történt. Nagyapám nagyon hosszasan káromkodott — amilyen szépen mesélt, olyan szépen tudott káromkodni. Hóna alá is fogott és elvitt. Évekig ott nevelkedtem őnáluk. Petróleumlámpával világítottunk. Esténként, főleg télen, összejöttek az emberek, és ez csodálatos volt nekem. Nemcsak nagyapám volt zseniális mesélő, de a legjobb ő volt közöttük. Órák hosszat tudtam hallgatni a meséket. És talán örököltem is valamit. Később, amikor — hogy is mondjam — férfiasabb meséket hallhattam volna, s kegyetlenebb meséket magáról Szenttamásról is, emberek haláláról, különböző villongásokról emberek között, meg nemzetek között is, akkor kiderült, hogy az apám is — aki az életében ki nem talált soha semmit, fantáziája nem

volt — mesélő tehetség: azokról a dolgokról, amik megtörténtek, olyan plasztikusan tudott előadni, hogy illet azóta sem hallottam. Csak azokat a dolgokat mesélte, amik megtörténtek. Semmi olyat, ami nem történt meg, hozzá nem tett.

Érdekes módon ez a két ember, akiről itt beszéltem — hogy milyen szépen tudtak előadni: az egyik azt, ami megtörtént, és amit hozzágondolt, a másik azt, ami valójában megtörtént —, egymást tisztelték távolról, de sohasem szerették. Az anyai nagyapám valamiképpen mindig talpra esett. Akármilyen fordulat történt az életében, akármilyen világméretű vagy országos változás, mindig a felszínen maradt, és nagyon könnyedén a felszínen maradt. Sohasem kapatta el magát, sohasem rohant túl messzire, de valami ösztönös megérzésből mindig a jó oldalra állt. Ellentétben azzal a másik öregemberrel, aki még földosztáskor is inkább kivárt, hogy megvásárolja azt a földet, amit mások ingyen kaptak — szemrebbenés nélkül elfogadta, sőt propagálta is a földosztást, hogyha kellett. Előadásokat tartott tömeggyűléseken. Ehhez is értett. Addig csak citerázott az embereknek, meg énekelt velük, most egyszerre kiderült, hogy zseniális szónok is. Van olyan gyanúm, hogy még szónoklás közben sem a szónoklás érdekelte elsősorban. A felesége meséli még most is keserű szájjal, hogy ő utánament... Szép fehér tél volt. Már mindenki elment a nagygyűlésről, a férje még nem jött haza. És akkor a vastag fehér hóban elkezdte követni a nyomait. És kiderült, hogy a nagygyűlésről — ha tehette — mindig fölszedett egy-egy fiatalasszonyt, és azzal ment el... Az az érzésem, hogy kinézett magának egy-egy szép lányt vagy asszonyt, és azoknak szónokolt. A politikai lapokat vette, lehet, hogy részben ezért is vette, de mindegy, hogy miért. Jól vette őket. És a folytatásban is állandóan olyannyira jól vette, hogy nemcsak problémái nem voltak — pedig sokszor az élen járt —, de anyagiilag is megteremtett magának egy viszonylagos jólétet.

A másik oldalon az apám, aki ezt látta, és aki talán titokban szeretett volna ugyanígy cselezni és sohasem tudott, ebből kifolyólag nagyon jó munkás volt, mint az ő apja is. De amit megteremtett magának, azt mind nagyon nehezen és veríté-

kezve teremtette meg. A kiindulópontához viszonyítva sokat összekapart magának és a családnak, de abba jóformán belerokkant.

Ez a két ember nem is tudta szeretni egymást. De nekem mind a kettő roppant rokonszenves volt, roppant különleges, egyszóval olyan ember, akire nem lehetett nem odafigyelni. És ha van valami erényem, és volt valami erényem, amit talán már akkor írói erénynek lehetett volna mondani — bár akkor az ördög nem gondolta, hogy egyszer írásra adom a fejemet —, az az volt, hogy oda tudtam figyelni az emberekre. Hallgattam és néztem őket. Volt egy ilyen adottságom, és ez az adottságom, azt hiszem, mai napig is megmaradt bennem. Nem tudtam unatkozni társaságban, és ehhez nem kellett, hogy megszólaljak, nem éreztem szükségét, hogy mindenképpen beszéljek. Nagyon odafigyeltem, és egyszerűen csak regisztráltam a dolgokat.

— *Az íróvá váláshoz, érlelődéshez azért bizonyára másféle ösztönzések is jöttek.*

— Jött aztán valóban egy másik lényeges hatás: az olvasói élmény. Talán azért, mert kezdettől fogva volt kit csodálnom abban, hogy hogyan kell a megtörténeteket kimondani és kigondolni eseményeket. Imádtam a könyveket kezdettől fogva. Ezek a könyvek általában cowboy-történetek voltak. Amikor én elkezdtem olvasni, akkor porosodó ponyvákhoz jutottam. Leszámítva néhány nálunk kiadott könyvet, akkor még Magyarországról nem hozták be hozzánk a könyveket és nem árusították. Olvastuk, amihez hozzájutottunk. És hogyha valaki olyan eszelősen olvasott, mint én, mert én aztán tényleg eszelősen olvastam — akkor az megpróbált szerezni, ahogyan tudott. Nem emlékszem, hogy Szenttamáson akkor azon a nyelven, amelyiken én olvastam, valakinek egyáltalán könyvtára lett volna. Imitt-amott volt tíz-húsz ponyvaregény, ami megmaradt, pengős, füzetes regények vagy félpengősek. Azokat aztán rendületlenül végigrágtam. Persze később nem mertem volna elolvasni őket. Szenttamásról elkerültem, és könyvtárba kezdtem járni, meg aztán az államközi viszonyok lehetővé tették, hogy a magyarországi kiadványokat rendszeresen kapjuk

nálunk is. Fölfejlődött egy irodalom, egyre több könyv jelent meg. Amikor elkezdtem az úgynevezett komoly könyveket olvasni, akkorra a ponyvákön is szereztem akkora olvasási kultúrát, hogy egyből ráéreztem: abba kell őket hagyni, mert igazi értékekre találtam. De még most is hálásan gondolok vissza a ponyvákra, habár nem tudnám őket újraolvasni.

Az olvasás nem is volt olyan egyszerű nálunk. Az apám abszolút marhaságnak tekintette, hogy azon kívül, ami az iskolához föltétlenül szükséges, a gyerekek és egyáltalán az emberek valamit is olvassanak. Nem is olvasott az életében semmit, azt hiszem, az én könyveimet sem olvasta soha, bár titokban büszke volt arra, hogy a fiának könyvei jelennek meg, meg hogy az újságban volt rólam szó, mert az újságot elolvasta. Állandóan azt bizonygatta, hogy az olvasás az ostobaság és idővesztés, helyette sokkal hasznosabb dolgokat lehetne csinálni. Meg hogy a szememet is tönkreteszem. És mit ad Isten, egy ilyen olvasási láz után valóban vérbe borultak a szemeim. Nem hiszem, hogy az olvasástól, de mintegy igazolásként apám álláspontjára, olyan vörösek lettek a szemeim, mint az angórányúlé. Szemorvoshoz jártam, és mindenféle csöppeket csöpögtettek bele. Szenttamáson az öregasszonyok cukros vizet meg húgyos vizet rakattak rá. A szemem ismét rendbejött, és lehet, hogy volt bennem egy csakazértis dac, még többet olvastam. Hogy ezt valamiképpen ellensúlyozza a család ésszerűbb fele, autószerelő-inasnak adtak Szenttamáson. Egy évet végigcsináltam. Aztán mondtam, hogy ezt nem nekem találták ki. Még akkor sem adták fel a küzdelmet, hogy becsületes embert faragjanak belőlem, beadtak Szabadkára az ipari iskolába. Ott géplakatosnak tanultam. Azt végigcsináltam tisztességgel három évig. Ma sem tudok semmit abból a szakmából. Tiszta kitűnővel végigcsináltam pedig. Valamit — úgy látszik — örököltam attól a nagyapámtól, aki hogyha nehézségekbe ütközött, ki tudta beszélni magát. Én is kibeszéltem magam. Mivel magában az iskolában, ahol csak beszélni kellett, legjobb voltam, a gyakorlaton meg kibeszéltem magam a nehézségekből, megadták a jó jegyet, úgyhogy tiszta kitűnővel végeztem a géplakatosságot, és rettenetesen meg voltam ré-

műlve, hogy mi lesz velem, hogyha egyszer ebből kell megélnem.

— *Hogy kerültél ilyen előzmények után az újvidéki bölcsészkarra?*

— 1959-ben történt. Változatos egy esztendő volt, számomra végül is nagyon szép esztendővé sikeredett. Ekkor nyílt meg az újvidéki bölcsészkaron a magyar tanszék. Hallottam és olvastam az előkészületekről, de hogy én egy géplakatosi diplomával odakerüljek, igen valószínűtlennek látszott. Ráhajtottam tehát a műszaki egyetemre. Egész nyáron számtant, fizikát és vegytant bifláztam egyre kétségbeesettebb hangulatban. Szenttamási házunkkal szemben egy pusztuló német temető van. Ott üldögéltem a sírok között a fák alatt nagy halom könyv közepette. Az utcabeliek csendes sajnálkozással figyelték gyötrődésemet, mint akik tudják, hogy nem nekem való dolgokkal birkózom. Szörnyűséges nyár volt, egy-két kiadósabb verekedés tette csak elviselhetővé. Az öcsém akkoriban izgága kamasz volt, időnként belekötött nálánál idősebb és erősebb kölykökbe. Tudta, hogy ott vagyok a közelben a fák alatt, elég, ha kiált egyet. Kiáltott is. Én meg rohantam, és jóízű ökölcátakat vívtam a védelmében. Talán ennek köszönhető, hogy nem hülyültem bele az annyira érthetetlen számtanba, fizikába és vegytanba. Úgy, ahogy fölkészültem. Elmentem Belgrádba, hogy fölvételi vizsgával beiratkozzak a gépészeti egyetemre. Megérkeztünk néhányan, nem volt hol laknunk, végül egy hajón kaptunk néhány fülkét. Egész éjjel össze-vissza imbolygott az a rohadt hajó, alig aludtunk. Másnap volt a fölvételi vizsga, összetalálkoztunk valami ismerőssel, sörtét rendelt nekünk. A sörök annyira elkábítottak bennünket — nem sokat ittunk pedig —, hogy sorra elhullottunk azon a fölvételi vizsgán. Visszafelé jövet leszálltam a vonatról Újvidéken. Nem sokat reménykedtem, de azért bementem a bölcsészkarra, hogy megpróbálkozzam a magyar tanszékkal. Ott volt egy nagy plakát, amelyiken felsorolták, hogy milyen iskolát végzetek iratkozhatnak be, és külön fölvételi vizsgákkal még milyen iskolából lehet jelentkezni. S a legalján megláttam, hogy ipari iskolával is. Azon nyomban jelentkeztem. Én

voltam az egyetlen ilyen. Meg is lepődött az egész adminisztráció. A tanárok, akiknek a fölvételi vizsgán ott kellett volna lenniük, sehol sem voltak. Egyet végre előszedtek. (Öt tantárgyból kellett volna felvételizni.) És valahogy átcúsztam egy tantárgyból. Annak köszönve, hogy rengeteget olvastam, és megmaradt bennem sok minden, amikor irodalomról beszélgettünk, egészen helyes feleleteket adtam. Ezen fölbátorodva elmentem, és követeltem a többi felvételiztető tanárt. Reggeliztek a titkárságon a tisztviselők, rettentően untak már, és hogy leegyszerűsítsék a dolgot, azt mondták, inkább iratkozzam be rögtön, és ne molesztáljam őket. Senki olyan őszintén nem áldotta az adminisztráció kényelmességét, mint én akkor.

— *Mit szoltak ehhez a hirtelen váltáshoz otthon?*

— Amikor hazamentem, megpróbáltam megmagyarázni, hogy most irodalomra iratkoztam. Emlékszem, apámnak egy pillanatra felcsillant a szeme, mert megkérdezte, hogy akkor könyvelő leszek-e, ha befejezem, mert ezt még elfogadható valaminek tartotta talán. Amikor megtudta, hogy nem, akkor úgy nézett ki, hogy nem mehetek az egyetemre. Egy régi tanárom húzott ki a bajból, aki akkor már az újvidéki rádiónál dolgozott, és villámgyorsan ösztöndíjat szerzett nekem.

— *És hogy birkóztál mint „vasas szakmunkás” a bölcsészkarral?*

— Ott, amikor bekerültem egy másik közegbe — ahol mindenki valamiféle helyzeti előnyt élvezett, mert ők a szakmából jöttek —, akkor döbbsentem rá: nagyon rá kell hajtanom, hogy behozzam őket. Jó tanárim voltak, nem is esett nehezemre a többletmunkát elvégezni, hogy beérjem az évfolyamtársaimat. Különben az egészben volt valami majdnem romantikusan szép: mi voltunk az első nemzedék Jugoszláviában a magyar tanszéken. Kissé tapogatózva indultunk nemcsak mi, hanem a tanáraink is. Kísérleteztünk mindennap, és ebben is volt valami szépség. De akkor, amikor ezeket a többletmunkákat kellett elvégezni, úgy éreztem, hogy egyszer életemben valamire illene módszeresen felkészülni. És akkor valóban módszeresen kezdtem felkészülni arra, hogy én is írni fogok.

— *Ez mit jelentett?*

— Először is megtanulni azt, hogy ami bennem van, és meg szeretnék írni, azt hogy lehet megírni. Vagy egyszerűen: magukat az alapvető fogásokat megtanulni. Annyira ismertem magam, hogy egy valamit huzamosabb ideig csinálni, apró-cseprő dolgokkal bíbelődni, amelyeknek valamikor évtizedek múlva lesz látszatja, sose szerettem. Talán innen van az, hogy a vasas szakmában nem vittem sokra ott, ahol bennünket úgy tanítottak, hogy adtak egy vasdarabot, s azt egy fél évig kellett reszelni minden oldalról, hogy végül legyen belőle egy kulcs vagy egy zárnak a nyelve. Ezt a fél évet rettenetes volt kívánni. Ugyanakkor nyáron öt-hat éven keresztül mindig kőművesekkel dolgoztam, az apám kőműves volt — egy elég nagyszámú brigádnak a vezetője. Ezt a munkát, bár nehezebb volt, piszkosabb is, sokkal jobban élveztem, mert ha elkezdünk rakni egy téglafalat — és ebbe bele is tanultam, érdekes módon gyorsan! —, az a fal emelkedett. Raktuk egymásra a téglákat, és azt láttam. Egy nap alatt láttam, hogy mennyit építettem föl, és ezt szerettem. Mellesleg az embereket is jobban szerettem itt, mint a másik szakmában. Itt olyan emberek között voltam, akik állandóan kint mozogtak a szabad levegőn, és a kedélyük is más volt, mint amikor az ember egy maszatos műhelyben bent van állandóan. Más volt a hangulatuk, ritkán veszekedtek, ritkán voltak ingerültek. Lehet, hogy rövid időre rosszkedvűek voltak, de ezen gyorsan túltették magukat. És az volt az érzésem, hogy ők is élvezik azt a munkát, mert látszatja van. Ennyit már tudtam magamról, és azt is tudtam, hogy az írásba is, ha egy hosszantartó, fél éves fűrészelés és reszelés kell azért, hogy kijöjjön belőle egy ajtókilincs, bele fogok fulladni. Erre rájöttem akkor is, amikor elkezdtem először írni rövid kritikákat. Nehezen ment az írás sokszor. Nem olyan volt, amilyennek szerettem volna, leginkább és állandóan át akartam térni egy másik műfajra, ahol azt a mesélőkedvet, amit talán örököltem egyik-másik ősömtől, szabadjára engedhetem. Ahol aztán úgy dolgozhatok, ahogy a téglákat raktam. És talán azért, mert annyira vártam már, hogy ezt kipróbáljam, szándékosan visszafogtam magam. És csak kritikákkal jelentkeztem következetesen. Ez persze hasz-

nomra volt abban, ami magának az írásnak a tudományát, a szakmának az elsajátítását jelenti. Amikor már úgy éreztem, hogy szakmailag is eléggé fölkészültem, és nagyon-nagyon türelmetlen voltam, akkor nekiszaladtam a szépprózának. És bejött.

— Ez volt az első könyved, a „Kételtűek a barlangban”?

— Igen, ez volt a *Kételtűek a barlangban*, ami nagy sikert, túl nagy sikert nem ért el, nem is érdemel — szerintem.

— Ezt a könyvedet úgy értékelte a kritika, mint nemzedéki állásfoglalást — a „Symposion”-nemzedékét. Olyan könyvként méltatták, melynek szemléletét a humor és irónia árnyalja, s melynek világa sok vonatkozásban abszurd is.

A kritika jóindulatú, néha talán elnéző is volt a könyveimmel szemben. Ez még hozzátartozott egy, a vajdasági irodalomtörténet szempontjából elég fontos korszakhoz, eseménysorhoz. Amikor a magyar tanszék első nemzedéke kezdett kilépni az egyetem kapuján, és publikálni kezdett, megalakította az úgynevezett *Symposion*-mozgalmat. Az első könyvem a csapathoz tartozás érzésével íródott. És kicsit a csapat igényeinek a figyelembevételével is. Azt hiszem, ez mindegyikünknel így volt hosszabb vagy rövidebb ideig. Nagyon fiatalon kovácsolódt össze egy gárda, akikhez később magam is csatlakoztam, és az igazság az, hogy szükségünk volt egymásra. Később néhány nagyon fontos alapelv megmaradt mindenkinél, aki oda tartozott, de önállósodott külön-külön mindenki.

— A „Symposion”-nemzedék nagyon hamar ismertté vált Magyarországon is, úgy látszott, a nemzedéki összetartozás, az együttes fellépés is erősítette ennek a társaságnak a sajátos jellegét, de az egyes íróknak is — magyarországi nemzedéktársaikhoz viszonyítva — feltűnően korán biztosított figyelmet és lehetőségeket. Elismerést is. Melyek azok a legfontosabb alapelvek, amelyek összetartottak benneteket, s amelyek az önállóság útjain is megmaradtak?

— A nyitottságnak az elve. Túllépés egyfajta gyakorlaton, amit mi úgy ítéltünk meg — nem mindig indokoltan, s nem mindig volt igazunk —, hogy provinciális. A provincializmusból való kilépés igénye továbbra is megmaradt. Esztétikai szempontból olyan szabadságnak, illetve egy olyan diapazon-

nak az elfogadása, amelybe jóformán minden vonulat belefér, amennyiben értéket hordoz. Kizárólagosság kezdetben bennünk is volt. Mert valamit támadtunk. Még hozzá elég élesen támadtunk és elég harsogóan, sokszor eléggé durván, néha még igazságtalanul is. Erőszakosan indultunk, gyorsan akartunk tért hódítani és tartósan helyet szerezni az irodalmi nap alatt. Sikerült, mert azt hiszem, hogy a surlódások ellenére valahol ezt a befogadó közösség is igényelte. Meg aztán mindjárt a legelején igen erősnek ígérkezett az én nemzedékem. Az is volt. Persze valós súlyának, jelentőségének meghatározása az irodalomtörténetre vár. A viszonylag gyors túllépés a kizárólagosságon, a türelmetlenségen, a valós értékek higgadt összefoglalása, a formai sokszínűség elfogadása mindenesetre magabiztosságra vall. Természetesen ma már valamennyiünknek megvan a maga — egymásétól nem egyszer különböző — véleménye arról, hogy mi az, ami legcélszerűbb, legjobb, mely vonulat követése nyújtja a legtöbb lehetőséget az alkotásra, az értékkeremtésre, a nyitottság elve azonban megmaradt. A másik: amint mondtam, jobbra mindenki önállósodott már. A nemzedéknek minden tagja több könyvvel rendelkezik. Megítélésem szerint több jó könyvvel. Olyan figyelemreméltó alkotásokkal, amelyekkel most már nem a *Symposion*-csoport tagjaként, hanem mint író, valamiféle nyomot hagy. Felfigyelendő jelensége nemcsak a vajdasági magyar irodalomnak, hanem más nyelvi környezetnek is Jugoszláviában, vagy a magyar nyelvű irodalmakban a határon túl is. Azt hiszem, itt volt egy pont, ahol én talán könnyebben vettem egynéhány akadályt, mint mások.

Úgy érzem, hogy ráhibáztam a műfajomra. Ezt annál is inkább mondhatom, mert próbálkoztam én más műfajjal később is, és nem ment a prózán kívül más. Ehhez volt is anyagom. Egy olyan tápláló alapanyag, amely könyvről könyvre bejött, és nem is kellett sokat törni rajta a fejemet. Ennek köszönöm, hogy alkalmazhattam azt a nekem nagyon megfelelő módszert, hogy ne vasat reszeljek, hanem falat építsek, tehát gyorsan lássam, hogy nő az, amibe belekezdtem. Az első könyvemet úgy írtam, hogy folytatásokban jelent meg az *Új Symposi-*

onban, és folytatásról folytatásra írtam. A második regény, a *Testvérem, Joáb*, pályázatra készült. A pályázat jó ötlet nyomán született meg.

— Nagyon sok regényt hozott a jugoszláviai magyar irodalomnak...

— Addig nagyon kevés volt. És hogy ezen valamiképpen lendítsünk, a *Fórum*ban dolgozó és bedolgozó emberek — kritikusokra és irodalomtörténészekre gondoltam — ötlöttek ki, hogy ki kell írni egy regénypályázatot. Jelíges legyen, amelyre meghívják húsz író. Azoknak előleget is adnak, illetve részvételi díjat. Ezeken kívül bárki, aki akar, részt vehet rajta. Engem meghívtak, megkaptam az előleget is, nem is csináltam semmit sokáig, aztán közelgett a határidő...

— És megírtad az első díjas regényt...

— Megírtam. Addigra összegyűlt bennem. Hogy nem csináltam semmit, az azt jelenti, hogy jegyzeteket sem készítettem, és nem írtam semmit, de azért nagyon sokat rágódtam magán a témán. Maguk az események is megfogták a témát, és felfokozott tempóban — amikor a határidő valóban olyan közel volt, hogy éjjel-nappal kellett dolgoznom — körülbelül egy hónap alatt megírtam. Végül már annyira kimerült voltam, hogy amikor szünetet tartottam, és bementem a munkahelyemre, ahol szerencsére elnézték, hogy csak kóválygok ott napokon keresztül, és nem csinállok semmit, leültem az asztalhoz, és már ilyen tárgyakat, mint itt ez a hamutartó, észre sem vettem. Annyira kábult voltam, és állandóan csak a regény cselekménye és a regény alakjai foglalkoztattak. Ugyanakkor élvezettel csináltam, akármilyen szörnyen nehéz volt, mert nőtt, dagadt, és éreztem, hogy jól megy. Többé-kevésbé elfogadhatóan, számomra elfogadhatóan megy. Utána megírtam, csakhamar utána még egy — a módszer ugyanaz, csak most ifjúsági regényre jelent meg pályázat — első díjas regényt. Ifjúsági regényt, tizenkét nap alatt! Ez valóban olyan rekord volt, amit nem lehet megismételni. Azóta is ez a regényem a legkedvesebb. És azt sokkal könnyebben írtam, mint a *Testvérem, Joáb*ot. Talán azért, mert az írnivaló anyagot korábban, időben régebből vettem, s az már jobban rendeződött

bennem. A *Testvérem, Joáb*ba már a felnőttkor eseményeit és tapasztalatait ültettem bele, itt meg visszamentem a gyermekkorba, amelynek eseményei annyira rendezetten összeálltak, hogy csak papírra kellett vetni.

— Melyik volt ez a regény?

— Az *Engem nem úgy hívnak*. Most fordították le egyébként szerb-horvátra is. Persze nem lenne igaz, ha azt mondanám, hogy a további hét könyvemet is úgy írtam, hogy nekiültem, és tizenkét nap vagy egy hónap... Több munkát igényel általában. Bár a többi könyvemet is viszonylag rövid idő alatt írtam. Egyébként én jegyzeteket nem szoktam előre készíteni, a maximum az, hogy néhány nevet fölírtam.

— És *motívumokat* is. Nem?

— Azok már, legalábbis énnálam, a nevekkel együtt járnak. Egyszer csináltam azt, hogy fölosztottam előre fejezetekre a regényt, s a szerkezetet egy kicsit megrajzoltam. Aztán másképp csináltam meg. Menet közben másképp alakult. De — gondolom sokan vannak még így vele — amikor elkezdek írni, mondjuk az első húsz-harminc oldal után, megérezem, hogy sinen van-e, hogy megfogtam-e azt a vonalat, amibe mindaz, amit el akarok mondani, belefér, és pontosan így kell, hogy beleférjen. Amikor így beindult, utána már lehet előre készíteni kis jegyzeteket, legalábbis én ezt csinálom. Az indulás nekem mindig nagyon fontos. Volt egy könyvem, ez az egyetlen ilyen könyvem volt, ahol a második fejezetnél megrekedtem, az első fejezet még úgy elment, de akkor kellett irányt venni, és ezzel az átkozott második fejezettel többet kínlódtam aztán, mint az egész könyvem megírásával.

— Ez az *„Ezen az oldalon”* című könyved volt?

— Nem. Az *Ezen az oldalon* eléggé szétüredezett és ismét összerakott dolog, szándékosan ilyen. Ha ott egy-egy résznél megakadtam, akkor még mindig megtehettem, hogy belekezek valami egészen másba. Majd összerakom. Az egyik regényemnél viszont — elég népszerű regény különben — a második fejezetnél leragadtam, és mindig akörül keringtem. Közben akkor volt éppen az egyik olimpia. Abbahagytam mindent, végignéztam a tévén az olimpiát. Az olimpia után, érde-

kes módon egyszer csak megtaláltam a megoldást, és azután gyorsan meg is írtam az egészet.

Valahonnan magammal hoztam egy olyan alapanyagot, hogy témám mindig van. Az ember, azt hiszem, nem csinálja tudatosan, hogy most úgy jár nyitott szemmel a világban, hogy mindent, amit lát, majd megír. Ez nem így van, de amikor én elkezdtem írni, a *Testvérem, Joábnál* már megéreztem, tehát a második könyvemnél, és kicsit a harmadik könyvemnél, az említett ifjúsági regénynél is, sőt ott talán még inkább, hogy sokkal többet hoztam magammal Szenttamásról, mint hittem volna.

— Ez nagyon erősen látszik is. *Műveid alakjai egy közös világ-nak olykor visszatérő szereplői.* Az „Ezen az oldalon” és a „Testvérem, Joáb” konkrétan, felismerhetően is előkészíti a „Virágos Katonát”...

— Mikor ezt magamban lajstromoztam egy kicsit — persze nem véletlenül jutottam eddig —, akkor én már visszajártam Szenttamásra, meg visszajárok ma is megkaparni dolgokat és utánanézni még egyszer és hozzáadni ahhoz, amit tudok. És állandóan újabb és újabb, számomra nagyon érdekes dolgokat fedezek fel. Szenttamás nagyon érdekes környezet. És annyi mindent kínált, ha kissé visszamentem a történelembe: emberek közötti konfliktusokat, nemzetek közötti konfliktusokat, amik voltak, és amiket le kell küzdeni. Érzésem szerint meg kell írni. Még hozzá olyan emberek életén keresztül, akik helyzetállásukkal, cselekedeteikkel, tetteikkel vagy emberséget példáztak, vagy egy olyan gonosztságot, amely a legundorítóbb és legveszélyesebb: a nemzetek közötti különféle megkülönböztetésre és ennek következményeire gondolok, közösségek megálázására, megnyomorítására, irtására. Vagy ezt példázzák, vagy a kettő között valamiféle túlélést, álláspontot, helyezkedést. Ezekről én mind tudok, vagy hallottam, vagy tapasztaltam, vagy meséltek róla. Sok embert ismertem, akik, úgy érzem, hogy megírva, jól megírva Szenttamáson messze-messze túlmutathatnak. Mindennek van egy másik, szakmaibb, egyszerűbb és szerencsés oldala, ami tulajdonképpen hozzásegített engem a *Virágos Katona* meg a *Rózsaméz* megírásához,

remélem folytatásához is: hogy nekem van egy mesefám. Egy öregasszony, akit nagyon kedvelek. Most már nyolcvannyolc éves. Pontosan emlékezik mindenre, és az agya bámulatra méltóan vág. Olyan rendszeresen el tudja nekem mondani a dolgokat, amikre — azok nyomán, amit én tudok — rákérdezek, hogy az már anyagában sokszor összeállhat egy-egy fejezetté. Aztán persze másokhoz is fordultam, de önélküle nehéz lett volna. És még többet segít, azt hiszem, a folytatásnál. Minden könyvemet odaadom neki, nemigen olvassa el, de örül neki, hogy megvan. Nemcsak azzal segített, amit elmondott. Olyan emberi magatartást lestem el tőle, ami talán a legjobban segített ezeknek a könyveknek a megírásában. Nem emeltem én őt ki túlzottan külön, a könyv nem róla szól, de állandóan jelen van. Ha ezt az emberi magatartást elmondanám, akkor eléggé sztereotíp lenne, attól félek. Az ésszerűség és az érzelmek összehangolása nagyon mély és dacos bölcsesség. Bölcsesség olyan értelemben, hogy elfogadja azt, ami elkerülhetetlen, és amin nem tud változtatni. De csak azt. Ahhoz alkalmazkodik is zokszó nélkül. Ezen túl azonban nem ismer megalkuvást a legapróbb részletekben sem. A saját világáért, életviteléért és mindenért, ami fontos neki, naponta kész verekedni. Szó szerint. Világot teremt maga körül, követésre csábít. Ilyen emberek tartanak össze kicsi vagy egészen nagy közösségeket... Egy évvel ezelőtt, nyolcvanhét éves korában leütött egy negyvenéves férfit valami sértő gesztus miatt. Ugyanakkor nem hajlandó műfogsort csináltatni. Egy foga van már csak, és mondtam, tíz évvel ezelőtt mondtam már, hogy csináltatok neki műfogsort. Meg aztán nagyot hall, s mondtam, hogy valamilyen hallókészüléket beszerelünk. Ezt elintézte két mondattal, hogy neki az nem kell. Egy fiatalasszony úgy szép, ha fogai vannak és jól hall, egy öregasszony úgy szép, ha nincsenek már fogai és nagyot hall. Ebbe a magatartásba ez is beletartozik, meg sok minden, amit nem lehet így megfogalmazni. Legalábbis nem röviden. És lehet, hogy nem is lehet teljességgel megfogalmazni. Ilyen emberek, ha nem is ennyire markáns egyéniségek, akik segítségemre vannak. És most már tudatosan szedem össze az anyagokat. Talán elég

sok helyen telitalálat volt az, amit írtam, legalábbis olyan szempontból, ahogy az embereket megformáltam. Egy szomorú esemény kapcsán — meghalt az apám — találkoztam valakivel. Öcsémrel ülünk a koporsó mellett. Nagy esetenül felállok, és kezet nyújtok neki, ügyet nem vet rám, letérdel a koporsó előtt, keresztet vet, imádkozik. Aztán fölkel, ahogy az illik, megkérdezi, hogy az elhunyt melyik hozzátartozóihoz van szerencséje. Akkor kezet fog velem, bemutatkozom neki, kijelenti, hogy ő a könyvben szereplő rablógyilkos Török Ádámnak az utolsó élő fivére, akinek a neve szerepel a könyvben. Őt én személyesen nem ismertem, de pontosan így írtam le, ilyennek, persze fiatalabb korában. Elmondja nekem, hogy az ő családjukról — hallotta — én sokat írtam. Annyira nem izgatja a dolog, hogy azt el is olvassa, de amit fölolvastak neki, azzal meg van elégedve, bár a fekete bárány fivérére, Török Ádámról nem voltak büszkék sohasem. Ma is fejcsóválva emlékezik róla... Én jobban kedvelem Török Ádámot, mint őket.

— *Miért fontos számokra, hogy ily módon is igazolást nyerjen ábrázolásod hitele, valóságossága?*

— Ezek az emberek mind hordoznak valamit, és lényegében ezért írok. Amiatt, amit ezek az emberek és ezek a szereplők, mindazok, akiket ismerek vagy kitaláltam, példáznak. És azért érzem azt, hogy szinte kimeríthetetlen forrásra buktam rá, és kimeríthetetlen élményanyagot hordok már én magam is. Mert olyan közegben és környezetben élek, ahol sajátos konfliktusok, életérzések, ellentétek, együttérzések vannak. Ezek a maguk nemében az én számomra sajátosak, mondjuk mások számára talán különlegesebbek. Itt elsősorban a többnemzetiségű összetételre gondolok és arra, ami ezzel szükségszerűen járt és jár. A többnemzetiségű összetétel adott állapot, számolni kell vele, és fontos ennek az ábrázolása. Az ebből eredő kérdések, legemlékezősebb megoldások egy ilyen környezetben, mint a Vajdaság, egyszerűen olyan örök témák, mint a szerelem és a halál egy más környezetben. Nem mintha a szerelem és a halál nem volna mindenütt örök téma, de nálunk hozzáadódik még ez. Erről írni kell. Hacsak lehet, jól

kell és igazul kell írni. És ehhez szüksége van az írónak ilyen szikár öregemberekre, mint akikről beszéltem. Akik mikor egy koporsóhoz jönnek, tudják, mi a rend. És minden másban tudják, hogy mi illik, és mit kell tenni. Ezeket az embereket meg kell örökíteni, és én igyekszem is tehetségemhez mértén megörökíteni.

— *A „Virágos Katona” és a „Rózsaméz” olyan szervesen folytatják egymást, hogy méltán kapcsoltad össze „Latroknak is játszott” címmel a két regényt. De ezek nemcsak egymást folytatják, hanem kívánják is a további folytatást. Egyértelmű, hogy trilógia vár itt befejezésre...*

— A Rózsaméz úgy fejeződik be, hogy sok ember összejön Rojtos Gallai Istvánék egyetlen szobájában. Ő mindenkit elhallgattat azért, hogy legalább most ne veszekedjenek, inkább a citeraszót hallgassák. Halkan beszélnek egymással, és várják a sorsfordulatot, a történelmi fordulatot. A folytatás az, hogy ágyúval lövik a szenttamási szerb templomot. Szenttamáson van egy kéttornyú szép szerb templom. Megérkeztek oda a magyar csapatok, és valahonnan puskalövések hallatszottak. Úgy nézett ki, hogy a templomból lőnek, vagy legalábbis a templom környékéről. Fölállítottak néhány ágyút a faluszélen, és elkezdtek lőni a templomot. A két torony imbolygott, imbolygott, de nem zuhant le. Aztán megérkezett egy különleges egység, nem a szokványos egyenruhában — ezt tudom, mert az én családom apraja-nagyja ott volt kint, és közvetlen közelről nézte —, és bement oda a templomba. Kirohant a harangozó. Úgy látszik, mégse a templomból lőttek, mert nem volt ott senki, csak a harangozó. Szakszerűen vágták fejbe, menten kiloccsant az agya. És akkor megtörtént a bevonulás. Így folytatódik. És folytatódik azután a háborús évekkel és a háború utáni évekkel. Az anyag többé-kevésbé összeállt. Meg kell írni az egészet. Van is miről írni. Bevonulásokról és kivonulásokról, de főleg azokról az emberekről, akik mindezt túléltek, vagy nem éltek túl. És mindezt elviselték, vagy nem tudták elviselni. És hogy közben minden pillanatban, nemcsak a háborúban, hanem közvetlen a háború után is állandó és sors-

döntő választások elé állította őket a helyzet. A három könyv közül nyilván ezt a legnehezebb megírni.

— Írod már a harmadik részt, a harmadik regényt?

— Ez idáig halogattam a kezdést. Elég sok és elég sokféle más elfoglaltságom volt az utóbbi két-három évben, olyan elfoglaltságok, melyek kötődnek ugyan az irodalomhoz, magához az íráshoz azonban nem. Ezt korántsem mentegetőzőként mondom, panaszként sem, hiszen mindazt, amit vállaltam, azért vállaltam, mert fontosnak tartom, és fontosnak tartom jól csinálni. De most már tényleg ideje megírni a regényt. Túlságosan régóta melengetem. Éppen ezért egyetlen nekifutással kell elkészülnie. Rakni a téglákat egymásra, látni nap mint nap, ahogy emelkedik a fal, és nem hagyni abba, amíg tető alá nem kerül. És addig csak erre összpontosítani. A közéleti szereplést be kell szűkíteni. De hát nekem nagyon kell ez a regény, tovább nem akarom halogatni, 1981-ben elkészül. Aztán... Aztán majd meglátjuk. Az az igazság, hogy Szenttamással egy kicsit törököt fogtam. Egyik könyv kívánja a másikat. Néha attól félek, a trilógia sem hozza meg a befejezést. Nem mintha sajnálnám, ha egyszer belekezdtem valamibe, végig akarom csinálni. Igaz, másról is szeretnék írni, fogok is írni.

(Forrás, 1981/1.)

„Öntörvényű színház és öntörvényű dráma”

Válaszol: Kocsis István

— Ha a második világháború utáni romániai magyar irodalom lenyűgöző gazdagságát valamiképpen föl akarjuk mérni, merő egyszerűsítéssel és csupán jelzésszerűen, a nemzedéki tagolódás látszik a leginkább célravezetőnek. A folytonosságot képviselő nagy öregek nemzedékét követte a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején induló Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Székely János, Panek Zoltán. Majd a hatvanas évek elején a „Forrás” első nemzedéke — ha ismét csak jelzésszerűen nevezzük meg írókat: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Bálint Tibor. Majd a hatvanas évek második felében az úgynevezett második „Forrás”-nemzedék lépett színre — Király László, Farkas Árpád, Kocsis István, Csiki László, Vári Attila és társaik. És végül őket követte a hetvenes években jelentkező fiatalok népes csoportja, Markó Béla, Szőcs Géza és mások. Az irodalomnak ilyen generációs felosztása csupán az eleven folyamatosságot mutatja, hiszen egy-egy generációhoz bizonyos közös társadalmi élmények ellenére szemléletükben nagyon is eltérő egyéniségek tartoznak. Az viszont bizonyos, hogy a jelentős romániai magyar írók közül te vagy „a drámaíró”, úgy értem, hogy az az író, aki szinte kizárólag drámát ír, a dráma jelöli írói státusát. Te is novellákkal kezdted, aztán egyre inkább drámaíróvá lettél. Novelláidban is a drámaíró készülődött már?

— Annyira tiszteltem a drámát, nem is mertem arra gondolni, hogy valamikor drámát írok, nem mertem megkísérteni. De körülbelül tizenöt évvel ezelőtt elkezdtem írni egy *Megszámláltatott fák* című kisregényt, mikor befejeztem, akkor tűnt fel, hogy az egész kisregény párbeszédekből áll. Nem tudtam magam eldönteni, hogy azok a párbeszédok drámai párbeszédok vagy prózaiak. Kísérletképpen, miután a megfelelő párbe-

szédek elé a szereplők nevét is kiírtam, és az első oldalon felsoroltam őket, újragépeltem, és nagyképűen drámának nevezve az így összeszerkesztett művet, beadtam az *Utunknak*. Az *Utunk* szerkesztője, Szabó Gyula elhitte, hogy dráma. A lap három hét múlva elkezdte közölni folytatásokban, s én kezdtem hinni abban, hogy képes leszek valamikor jobb drámákat is írni. Nyilván hatott rám az is, hogy az utolsó rész közlése után a kritika jelentős drámaként, drámának nevezve foglalkozott vele. Legnagyobb csodálkozásomra és meglepetésemre. Ezt a darabot később a szatmári Északi Színház be is mutatta minden változtatás nélkül, igen szép sikerrel. Ennek ellenére azt hiszem, nem véletlen, hogy négy évvel ezelőtt újraolvasva a darabot, kicsit haragudni kezdtem arra az egykori nagyképű novellistára, aki a kisregényét drámának nevezte el, és újraírtam az egészet. Az új változat a *Drámák* című kötetemben jelent meg 1978-ban. 1967 óta — ekkor jelent meg a *Megszámoltatott fák* — képtelenné váltam novellát írni. Persze hatottak rám a színházi bemutatóim is. Ahogy mondani szokták: a színház büvkörébe kerültem. Felismertem, hogy mekkora lehetőséggel bírna a színház, ha élne is a lehetőségeivel.

— Mit adott neked a színház?

— Mindig nagy ünnep volt számomra olyan színházi emberekkel találkozni, akik a színjátszás megszállottai, mindig valami újat akarnak, sosem elégedettek, és színházi életünket, színjátszásunkat európai rangúvá akarják emelni. Több ilyen nagy találkozásom volt már az első időkben is, Erdélyben Szabó Józseffel és Gyöngyösi Gáborral, Magyarországon Turián Györggyel, akik több darabomat is rendezték. Ilyenkor figyelemmel kísértem a munkájukat, úgy érzem, kemény, termékeny vitáink voltak. Azt hiszem, nekik köszönhetem hírhedt önbizalmamat és hírhedt szerénységemet, ami néha álszerénység, mert tudatosították bennem: nem szükségszerű, hogy a drámaíró a színházzal való kapcsolatában kiszolgáltatott legyen. Felismertették velem azt a drámaíró számára létfontosságú igazságot, hogy ha a színház jelentőssé akar válni, akkor feltétlenül komolyan kell vennie a dramaturgiájában is új drámairodalmat. Ezt csak azért tartottam fontosnak megjegyezni,

mert Európa összes színházi rendezőinek és igazgatóinak 95%-a — magyarázhatóan, de távlatban gondolkozva meg nem bocsájthatóan — idegenkedik minden olyan drámától, amely huszadik századiságából fakadóan újszerű mer lenni. A legtöbb rendező legszívesebben számúzná a Holdra a drámaírókat. Nemcsak Erdélyre és nemcsak Romániára, nemcsak Magyarországra gondolok, mert ez európai kérdés. Úgy érzem viszont, hogy ez nem vonatkozik a lengyel és az angol színházra. A legtöbb rendező egyéniségüket érvényesíteni akaró drámaírók helyett komputerekkel íratna színjátékot. Erről sokat lehetne beszélni, de ennyiből is érthető — gondolom —, hogy miért volt számomra olyan felszabadító hatása a Szabó Józseffel és Gyöngyösi Gáborral való színpadi találkozás. Mert úgy érzem, hogy ők már a jövőnek azt a rendezőiskoláját képviselik, amelyik komolyan veszi, illetve komolyan fogja venni szükségszerűen és elkerülhetetlenül — a XX. századi néző által kényszerítetten —, hogy rendezőnek, színésznek és drámaírónak feltétlenül tiszteletben kell tartania egymás öntörvényűségét. Természetesen az évek teltével találoztam más rendező- és színészegyéniségekkel is, akik megerősítették a drámaírás lehetőségeiben való hitemet. Ilyenek például Kovács Ádám és Kovács Ferenc a szatmári, Hunyadi András és Kincses Elemér a marosvásárhelyi, Cseresnyés Gyula, a temesvári színház rendezője. Magyarországon a már említett Turián György mellett Takács László, Angyal Mária, Vadász Ilona, Vas Zoltán Iván, Pétervári István, Szurdi Miklós, Lovas Edit...

Körülbelül harminc bemutató után már azt is felismertem, hogy a színházi életben mennyire meghatározó lehet egy-egy igazán nagy színészegyéniség jelenléte. Rendkívül sokat jelentett számomra az együttműködés, „színpadi találkozás” Piróth Gyulával, Zsoldos Árpáddal, Boér Ferencsel, Ács Alajossal, Lengyel Jánossal, Rajhona Ádámmal, Fábián Ferencsel, Ferenczi Istvánnal, Darvas Ivánnal, Bessenyei Ferencsel, Sinkovits Imrével, Senkálzsky Endrével, Nyiredi Piroskával, Farkas Ibolyával, Varga Vilmossal, Kiss Törék Ildikóval, Lengyel Istvánnal, Spányik Évával, Ronyec Máriával, Mezei Annamáriával, Csorba Andrással.

— Mielőtt rendkívül gazdag személyes élményeidet, színházi-emberi kapcsolataidat ismertetted, az öntörvényűség tiszteletbentartásának fontosságát hangsúlyoztad.

— Az élő színművészet tetszhalott állapotba kerül, ha a rendező, a színművész és drámaíró harmonikus, egymás öntörvényűségét tiszteletben tartó együttműködése nem valósul meg. Ezért tartom az öntörvényűség kérdését a színház és dráma viszonya (örök egymásrautaltsága és viszálya) sarkalatos kérdésének.

Meglepő, hogy a színház és a dráma harmonikus együttműködése a színháztörténet legnagyobb évszázadaiban, az ókori görög színjátszás virágzása idején sem zökkenőmentes, Aiszkhüloszt még keblére öleli a színház, Szophoklész is, Euripidészt viszont már nem akarja elfogadni. A színházi élet tőle már zokon vette, hogy más, hogy mer különbözni, hogy öntörvényű drámákat ír. Nem mondott le a drámaírásról, mert makacs ember volt... De ő az első nagy drámaíró, akinek nem sikerül elnyernie a színház bizalmát. Immel-ámmal tűzik műsorra darabjait. Nehéz elhinni, de így volt. Arisztotelész is szóvá teszi ezt — szomorú szavakkal. De mi történt aztán kétezer éven át, Euripidésztől Shakespeare-ig? Voltak-e drámaírók, akik öntörvényű drámaikat, a maguk másságát megpróbálták rákényszeríteni a színházra? Lehet, hogy voltak, de tudni nem tudunk róluk. Meggondolkoztató, hogy a római kornak nincs jelentős drámairodalma (a vígjátékkal most nem foglalkozom), hisz színházi életéről elég sokat olvashatunk. Hogy a középkornak nincs, már érthetőbb... De jön a reneszánsz, jön Shakespeare, és győz. Minden idők legnagyobb drámaírójának sikerül elfogadtatnia a maga öntörvényű drámáit — saját színházával. Mekkora szerencséje a színjátszásnak és az irodalomnak, hogy nemcsak drámaíró, de színházigazgató is volt Shakespeare. A kor divatos, jelentéktelen színjátszása, igaz, alig vesz tudomást róla. De hogyan viszonyult hozzá a kor irodalmi élete? Halála után ötven évvel már nemcsak megbocsátották neki, hogy egyéni, öntörvényű mert lenni, hanem azt is elismerték, hogy jelentős drámaíró.

— Ha már ennyire történeti szempontból nézzük ezt a kérdést, érdemes folytatni az áttekintést. Látom, számodra fontos problémához jutottunk. Nézzük tovább, később hogyan alakult a dráma és a színház viszonya?

— A XVII. század két győztes drámaírója: Corneille és Racine. A francia nyelv és kultúra ismerői tudnak elfogulatlan véleményt mondani róluk. Több szakíró szerint a francia nyelvterület határain túl azért népszerűtlenek, mert lefordíthatatlanok. A XVIII. század végén, a XIX. század elején Németországban jelentős drámákat ír és sikereket ér el Schiller; de hogy a drámaírást már kezdik komolyan venni, abból is látszik, hogy drámaírással próbálkozik a világirodalom egyik legnagyobb költője, a kor Európájának egyik legnépszerűbb, nagy tekintélyű embere: Goethe... Katona József Magyarországon megírta a *Bánk bánt*. Nem jut színpadhoz... Következik a romantika. A romantika nem kedvez a drámának. Victor Hugo nagyságú regényírók és költők rossz drámákat írnak. De a színház és közönsége nagy üdvívalgással fogadja a rosszabbnál rosszabb drámákat. (Ez az a korszak, mikor a színház csillogását elhomályosítja az opera. A színházigazgatók jó része el is megy operaigazgatónak.) A XIX. század második felében a drámairodalom jelentős eredményeket ér el. Madách Imre is ekkor írja *Az ember tragédiáját*, de az ő remekművét a színház egyelőre színpadra alkalmatlannak minősíti. Viszont a norvég Ibsen olyan erővel tör be, hogy a színház enged. Hosszú idő óta először. És végre mintha ismét egymásra találtak volna az öntörvényű színház és öntörvényű dráma... A színház ugyan félelmetes fegyverrel védekezik az öntörvényű dráma egyenjogúsodása ellen; e fegyver neve: a *drámaíratás*. Jól bevált, milliószor kipróbált dramaturgiai sablont, esetleg újabb keletkezésűt, divatosabbat töltenek ki irodalmi vagy irodalminak alig nevezhető szöveggel. A magyar színjátszás jelentős sikerként könyvelhette el, hogy előbb Szigligeti Ede ellenállását sikerül megtörnie (német földről importált sablont kínálnak fel neki), később Csiky Gergelyét (amikor már a francia társalgási dráma válik divatossá). Sikeres színműírói pályájuk volt, de a világirodalom nagy drámaíróivá válhattak

volna, ha belső, szuverén világuk tanácsaira hallgatnak... Európában Csehov a következő nagy győztes. Az orosz színjátszás talán annak köszönheti jelentőségét, hogy annak idején Csehovért vállalni merte, hogy hasonuljon, nem ragaszkodott feltétlenül a hasonlításhoz...

— És mi az öntörvényűség sorsa századunkban?

— A századforduló elsősorban a nagy színészi alakítások kora, legalábbis a korabeli színikritika szerint. A színészközpontú színjátszás a divat. Budapesten például szinte mindegy, hogy Jászai Mari miben játszik. Szerencsére Jászainak nem mindegy. Ösztönösen ráérez az igazi drámairodalomra, s befolyásolja is színháza műsortervét. Teheti: ő nagyhatalom, a színházigazgatónak igen kockázatos ellentmondani neki. Bécsből, Párizsból, Londonból s még messzebből is jönnek meg nézni alakításait a szakemberek. Mert a Jászai-jelenséget nagyon nehéz elhinni. Azzal távoznak, hogy a színházban még elképzelhetők a csodák. Jászai nagy — részben sikeres — kísérlete: kibékíteni az öntörvényű színházat az öntörvényű drámával, akár agresszív eszközökhöz nyúlva is. De ennek érdekében drámaelméleti tanulmányokat is ír. Ma is haszonnal olvashatnák a rászorulókat... De nem terem minden bokorban egy Jászai... És nagy veszély fenyegeti a színjátszást. Úgy terjed még mindig a francia társalgási dráma divatja, hogy útjában minden pusztul, ami igazi. Káros hatása ma is érződik... Shakespeare drámái nem hatottak olyan mértékben a drámaelméletre, mint a társalgási dráma. Kezdi számon kérni a drámától — a valódi drámai feszültség helyett — a szellemes csevegést, „szópárbajt”. És az ún. „méltó ellenfelet”, aki a klasszikus tragédiában még nincs jelen. Shakespeare például még úgy tudta, hogy a történelem nagy drámai helyzeteiben az ellenfelek legyőzik egymást, nem pedig meggyőzik... De mi történik ugyanakkor az amerikai drámairodalomban? Egyelőre utánozzák Európát.

Az I. világháború után, furcsán hangzik, a színházat a mozi menti meg. A színház előbb sarokba szorítottan retteg, már harangoznak is neki, fejvesztetten kapkodni kezd, s félelmében elfogadja az új szabályt: nem kell idegenkedni mindattól, ami

új, lehet kísérletezni is... A drámairodalom nagy győztese e korban G. B. Shaw, az amerikai O' Neill, majd Brecht. Jöttük-re az üres fecsegés menekülni kezd a színpadokról... Ami utánuk következett, ma még áttekinthetetlen.

— Századunkban nemcsak a mozi vált a színház vetélytársává...

— Aminek felmérhetetlen nagyságú a hatása: megjelent a színház új, a mozinál sokkal félelmetesebb ellenfele: a televízió. Előbb egy csatornával támadt, aztán kettővel, aztán négygyel, aztán hattal, tízzel, van ország, ahol már tizenkét csatorna tizenkétféle műsorából válogathat a kikapcsolódni, szórakozni, művelődni vagy katarzist átélni óhajtó ember.

A színház, kényszerhelyzetben, előbb járhatatlan utat választott: megpróbált hasonulni versenytársaihoz... Ma, annyi sikertelen kísérlet után és a drámaközpontú, a színészközpontú, sőt a rendezőközpontú színjátszás bukása után a színház már tudja, hogy nem hasonulnia kell versenytársaihoz (mennyit fáradozott pedig például az ún. rendezőközpontú színjátszás, hogy látványban ugyanazt legyen képes nyújtani, amit a film vagy a televízió!), hanem egyre hangsúlyozottabban különböznie tőlük. *Színházabbá kell válnia, mint bármikor. Hiszen be kell bizonyítani, hogy nélkülözhetetlen.*

— Véleményed szerint hogyan képes a színház bizonyítani nélkülözhetetlenségét?

— A nélkülözhetetlenségét nap mint nap bizonyítani kényszerülő színház egyre inkább azt várja a drámaírótól, amiről századokon át lebeszélni próbálta: hogy legyen csak nyugodtan öntörvényű, ragaszkodjon csak a másságához, mert a színháznak éppen arra a másságra van szüksége, mely az öntörvényű drámában jelen van.

Engem egyáltalán nem lep meg, hogy az utóbbi évtizedek talán legjelentősebb kísérletező rendezője, Peter Brook, aki kísérletezéseivel előbb éppen azt próbálta igazolni, hogy az öntörvényű dráma mellőzhető, bőven elég, ha a rendező öntörvényű egyéniség, egyszer csak (már 1968-ban) azért kezdte osztorozni az általa ismert új, II. világháború utáni drámairodalmat, mert nem öntörvényű: tehát használhatatlan: tehát jelentéktelen. Vissza Shakespeare-hez, aki öntörvényű mert lenni!

— sugallja Brook *Az üres tér* című könyvében. „Shakespeare olyan színházi modell, amely Brechtet és Beckettet is tartalmazza, de mindkettőjükön túllép. A posztbrechti színházban arra van szükségünk, hogy megtaláljuk az előre vezető utat, vagyis visszatérjünk Shakespeare-hez.” Az sem meglepő, hogy éppen Brook az, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a drámaelemlet kulcsszavai tudatunkban már nem fedik tartalmukat, ideje lenne tisztázni őket... Az öntörvényű dráma és öntörvényű színház találkozása érdekében valóban ideje lenne. „Beszéltem szépségről — írja —, mágiáról, szerelemről: míg az egyik kezemmel ütöttem e szavakon, úgy látszik, a másikkal feléjük nyúltam. És mégis egyszerű a paradoxon. Mindaz, amit ezekkel a szavakkal kapcsolatban látunk, halott dolog: amit magukba rejtenek, az megfelel annak, amire szükségünk van. Azért nem értjük meg a katarzist, mert azonossá vált egyfajta érzelmi gőzfürdővel. Azért nem értjük meg a tragédiát, mert összekeveredett a hősök hősködésével. Mágiát akarunk, de összekeverjük a hókuszpókusszal, és reménytelenül összekutyultuk a szerelmet a nemiséggel, a szépséget az esztétizálással. A valóság látóhatárai csak akkor tágulnak ki, ha új megkülönböztetéseket találunk. A színház csak akkor lesz hasznos, mert olyan szépségre van szükségünk, amely meggyőzhet bennünket: rettentően szükségünk van arra, hogy a csodával, a mágiával találkozzunk, mégpedig olyan közvetlenül, hogy a lényegről alkotott fogalmunk megváltozhassék.”

A hetvenes évek európai színjátszásának újfajta Shakespeare-kultuszát különben szintén az öntörvényű színház és öntörvényű dráma egymást keresése jelének tekintem. Meggyőződésem: Shakespeare-hez a XX. század utolsó negyedének színjátszása már csak azért is másképpen fog viszonyulni, mert — érzésem szerint — Shakespeare legjobb tragédiái (*Hamlet*, *Lear király*, *III. Richárd stb.*) igazi megértésére csak a XX. század második felében kerülhetett sor (s ezt igazolja az új keletű gazdag Shakespeare-szakirodalom), a II. világháború után, az elidegenedés korszakában. A XX. század drámai helyzetei milyen könnyen fellelhetőek ezekben a tragédiákban! A Shakespeare-tragédiák hősei magukban küzdik végig harcukat, igazi

„ellenfelük” önmaguk vagy a láthatatlan és megfoghatatlan Sors, vagy a sarkából kifordított Világ, vagy egy könnyörtelen szükségszerűség. Hát ki ellen küzd például Hamlet? Öntörvényű ember: egyéniség nincs rajta kívül a drámában; körülötte csak típusok vannak, valamilyen magatartás átlátszó képviselői... Kik az ellenfelei? Kikre támaszkodhat? Kihez lehetne egy őszinte szava? Monodráma, mondanák ma rosszindulatúan, akik nem értik saját századukat, ha Shakespeare-t nem védené óriási tekintélye, jól megérdemelt kultusza.

— Ezekből a fejtegetésekből nyilvánvaló, hogy átgondolt és határozott drámaírói ars poeticád van...

— Ha úgynevezett drámaírói hitvallásomat próbálom megfogalmazni, akkor sem tehetek mást: minduntalan az öntörvényűség tárgykörébe lépek vissza. Hisz ha a katarziszról beszélek (a mairól, a nem-arisztotelesziről) vagy a tragikumról, akkor is az öntörvényűséghez jutok... hitet teszek az öntörvényű drámai hős, az öntörvényű drámai helyzet mellett.

Figyeljük meg, nem csak az érdekesség kedvéért, hogy George Steiner drámatörténész az öntörvényűség kérdését hogyan közelíti meg egészen más oldalról. *A tragédia halála* című kötetének végül is — úgy érzem — az a végső kicsengése, hogy a tragédiának (nála tragédia-dráma) semmi oka meghalni, végzetes számára csak az lenne, ha a drámaírók a műfajuk kötelezte öntörvényűséget nem vennék komolyan... vagy ha a színház ennek komolyan vételét nem bocsátaná meg nekik. Nos Steiner, könyvének befejező részében, az egzisztencialista és az abszurd drámát e szempont szerint marasztalja el (hogy mennyire elfogult a példák kiválasztásában, az más kérdés): „Nekem az az érzésem, hogy jelentőségük nagyrészt a dráma szféráján és hatókörén kívül van. *A Zárt tárgyalás*, *Az Ördög és a Jóisten* és a *Caligula* nem elsődlegesen színház, inkább csak a színpad felhasználása. Diderothoz hasonlóan Sartre és Camus is filozófiai vagy politikai okoskodások parabolájába teszi a drámai cselekményt. A színházi forma szinte esetleges, ezek a darabok deklamált és szemléltető gesztusokkal aláhúzott esszék és röpiratok. Ezekben az allegóriákban csak hangokat hallunk, nem élő alakokat. Beckett esete még mehökkentőbb.

Az író irodalommal való személyes kapcsolatai révén sajátos, komikusan szomorú hangot alakított ki magának. A *Godotra várva* egyes pillanatai kínos elevenséggel hirdetik meg erkölcsi állapotaink állhatatlanságát: sem a beszéd, sem a gesztus nem képes elviselni a kor borzalmas szakadékait. De megint csak azon kell töprengenem, vajon valódi értelemben vett drámával van-e dolgunk. Beckett »antidramát« író: egyfajta furcsa író logikával azt mutatja be, hogy úgy is lehet darabot írni, ha a színpadot megfosztjuk a mozgékony és a szereplők közötti természetes kommunikáció minden formájától. Szerintem az eredmény megnyomorított egyhangúság. Legjobb esetben valamiféle metafizikai rémdramát kapunk, egyfajta bábszínházat, mely attól lesz pillanatnyilag lenyűgöző vagy iszonytató, hogy a bábok makacsul úgy viselkednek, mintha eleven emberek volnának. Ezek közül a drámaírók közül senkiben sincs meg Claudelnek vagy Brechtnek az a képessége — ami nélkül pedig a dráma nem maradhat életben —, hogy *olyan alakokat tudjon teremteni, akikben megvan az önálló élet csodája*” (kiemelés K. I-től).

Az előbb azt állítottam, hogy a színház kényszerhelyzetében máris hajlandó az öntörvényű dráma segítségét igénybe venni; sőt a színház egyre több képviselője jelenti be, hogy nélkülözhetetlenségét bizonyítandó, csakis a dramaturgiájában is öntörvényű eredeti drámairodalomra támaszkodhat... Ami bővebb magyarázatra szorul, s amiből következtetéseket kell levonnunk: mi is teszi nélkülözhetetlenné a színházat? Meggyőződésem, hogy a színház azért nélkülözhetetlen (tehát örök életű), mert minden korok emberének katarziségyénységét, melyben benne van a harmónia, a teljesség, a nagyság, a tisztaság, valamint az igazi szabadság utáni vágy is, a legtökéletesebben tudta, tudja, fogja tudni kielégíteni. A „modern” katarziségyénységről az ezredfordulóig minden bizonnyal több száz könyvet fognak írni a dráma- és színházelmélet szakemberei... A harmóniát kereső ember és a katarzisz viszonyáról... Az etikus emberről, aki mindenkinek ellenére a harmadik évezred küszöbén is „a mindenséggel méri önmagát”. Továbbá: ha elfogadjuk, hogy a katarzisz feltételezi a tragikumot, akkor eljutottunk a ma nélkü-

lözhetetlen drámájának (a több száz közül) egyik, de talán legfontosabb ismervéhez: nem mond le a tragikumról, a drámán belül visszahelyezi jogaiba az öntörvényű hőst, aki által a tragikum megvalósulhat a színpadon... Semmiképpen sem szabad megfélemlenünk arról, hogy szükség van mind a tragikumnak, mind a katarzisznak a XX. század drámai helyzetei tanulságait figyelembe vevő új meghatározására is. A modern (nem-arisztotelészi) tragikum-, illetve katarzisélméletet viszont minden bizonnyal azoknak a modern drámáknak az alapján fogják kidolgozni, amelyeket mint öntörvényű drámákat a következő évek megújulni kényszerülő színjátszása elfogad. A színjátszás szerencséjére az öntörvényű dramaturgiájukról le nem mondó, tehát jelentős drámaírók sohasem hasonlítottak egymásra, napjainkban sem, és ezután sem fognak hasonlítani egymásra, ami annyit jelent, hogy az elszürkülés veszélye nem fenyegeti a jövőbeli színjátszást (ahány igazi drámaíró-egyéniiség, annyi eredeti, öntörvényű dramaturgia).

— A színház jövője tekintetében tehát egyértelműen optimista vagy?

— Igen. Megnyugtatónak tartom azt is, hogy a színház nemcsak jó színházzá válni kényszeríti a napjainkban kialakult sajátos helyzet. Egyenrangúsítja is a színházakat. Ezen azt értem, hogy ma már nemcsak világvárosokban létezhet jelentős színjátszás. Világviszonylatban is jelentőssé az a színház válik, amelyik a színházi világ egészén belül megtalálja a maga *más-ságát*: a maga sajátos arculatát, egyéniségét. Úgy hiszem, hogy ennek érdekében is egyre hathatósabban fogja igénybe venni az eredeti, az öntörvényű drámairodalom segítségét.

Mindezeknek alapján le merem vonni a következtetést, hogy az ezredfordulóra — akár akarja, akár nem a színház — bekövetkezik a színjátszás ma még alig sejtett méretű felvirágzása: addigra — szükségszerűen: megakadályozhatatlanul! — megvalósul az öntörvényű színház és öntörvényű dráma harmonikus együttműködése. Annak ellenére vagyok ennyire optimista, hogy ma a kívülállónak éppen az tűnhet fel, hogy mennyire ingatag minden a színházi életben; állandó csak a bizonytalanság. Ungvári Tamás írja — joggal — *A dráma mű-*

vészete ma című kötet előszavában: „A felgyorsult időben számos felfedezés hirtelen megunt ócskaság lesz — a kegyetlen színház például, melyet az amerikai rendező, Charles Marowitz meghúzott, átírt s átrendezett *Hamlet*-je harangozott be Londonban, ma már, egy évtized múltán inkább színháztörténeti emlék, Artaud tanainak több-kevesebb sikerrel történő alkalmazása. Dürrenmatt egy évtizeddel ezelőtt még megreszkettette a világot, ma ő is inkább klasszikus darabok átdolgozásával foglalkozik. Tennessee Williams színpadi újítból elnémult szerzővé hanyatlott vissza, s Edward Albee munkáin is egyre inkább látszik Strindberg szellemujjának nyoma. Az élő színházból gyorsan lesz színháztörténet, az öreg fiatalból fiatal öreg, a szenzációból piaci áru. Az első happening nyolc-tíz esztendeje született Oldenburg műhelyében — de ki az, aki ma már a színpadot összetévesztené a happeninggel?” Mindez nem véletlenül alakult így: a technikai csodák korszakában nélkülözhetetlenségét bizonyítani kényszerülő színház előbb ide-oda kapkodott: nehezen szánja el magát az öntörvényű színház az öntörvényű dráma egyenjogúsítására. De — mint már mondtam — nem tehet mást, szerencséjére. Az előbbi idézet 1974-ből való, s már ma is tisztábban láthatunk... A „felgyorsult időben” néhány év is milyen hosszú idő!

— *Elég sok szó esett eddig a színház és a drámaíró, valamint a „színház ellenségeinek”, a film és a televízió viszonyáról általánosságban. Most konkrétan a te vonatkozásodban kérdezem, gyakorlatilag milyen kapcsolatod van a színházzal és „ellenségeivel”?*

— Tartós barátságom tulajdonképpen három színházzal alakult ki: az erdélyi szatmári színházzal, Magyarországon a kecskeméti Katona József Színházzal és a budapesti Radnóti Színpaddal. A szatmári Északi Színház hat darabomat játszotta, és tulajdonképpen arra vagyok büszke, hogy a második bemutató már az első bemutató sikerétől függött, a harmadik a másodikétól és így tovább. Természetesen ezt a jó viszonyt meghatározta az, hogy a szatmári színház igazgatója, Ács Alajos, a színház mindhárom rendezője, elsősorban Gyöngyösi Gábor, de Kovács Ferenc és Kovács Ádám is, valamint a vezető színészek, Boér Ferenc, Zsoldos Árpád és mások ahelyett,

hogy a rendező- vagy színészközpontúság jegyében marakodtak volna egymással, összefogtak, sokszor hiúságukat legyőzve — a jelentős szatmári színjátszás megteremtéséért. A kecskeméti színház is három darabomat játszotta Turián György és Miszlay István igazgatósága alatt, a Keres Emil igazgatta Radnóti Színpad is hármat egymás után. Ezeket én nem tartom véletlennek, tudom, hogy vannak színházak, melyek számára fontos vagyok.

Ez nem jelenti azt, hogy elégedett vagyok, és hogy nem venném észre, hogy színházi életünkben egyelőre mintha a véletlenszerűség és tehetetlenség akadályozná az igazi fellendülést. A drámaíró — harminc bemutató után —, mert ő is szánalomraméltóan egocentrikus, nyilván már hatni is szeretne a színjátszásra. Ha például én úgy érzem, hogy a színházak nem szívesen vállalják az újabb darabjaimat — olyan túl sok nincs belőlük, összesen tizenegy egész estét betöltő darabom van —, akkor megpróbálok a színház ellenfeleihez, a filmhez és a televízióhoz fordulni. Meggyőződéseim, hogy a film és a televízió adta lehetőségeket a drámaírónak már a színház érdekében is komolyan kell vennie. Mint már említettem, a mozi, bár sarokba szorította a színházat, nem bizonyult veszélyes ellenfélnek a színház számára. Az egyre nagyobb technikai lehetőségeket használni tudó televízió már igen. Ha a tv műsorai jók, ha a sok csatorna miatt a tv-néző számára nagy a választási lehetőség, akkor a színház akarva-akaratlanul megújulni kényszerül.

Nagyon jelentősnek tartom az úgynevezett tv-színházat, mert például Magyarországon a tv által műsorra tűzött, stúdióban képmagnó segítségével megalkotott színházi előadások kezdik kiszorítani a közepes vagy gyenge színházi előadásokat a képernyőről. Mivel a tévéjáték, a filmnovella és a dráma amúgy is rokon műfajok — legalábbis szerintem —, szívesen írok filmforgatókönyvet és tévéjátékot. A filmgyárak ugyan nem veszik komolyan felajánkozásomat, a sokkal mozgóképyabb, nagyobb lehetőségekkel rendelkező tv viszont igen. Tévéjáték írásra nyilván az is ösztönzött, hogy Radó Gyula, illetve András Ferenc rendezésében alkalmam volt látni a *Bolyai*

János estéje, *A korona aranyból van* és a *Magellán* című darabja-
im tévészínház keretében bemutatott előadását. Most már írok
tévjátékokat. Ez számomra teljesen új műfaj, ezért nagyon iz-
gatottan várom, hogy milyen eredménye lesz a tévével való
ilyetén együttműködésnek. A magyar televízió egyik leg-
jobb rendezője, Radó Gyula tudtommal éppen most foglal-
kozik *Radarsugarak* című tévjátékkal.

— És a román televízió magyar adása?

— Igyekszik támogatni a színjátszást. A jobb színházi előa-
dásokat felvételtől sugározza, de megpróbál tévéfilmeket és té-
vjátékokat is alkotni. Hogy egocentrikusságomhoz ne férjen
kétség, most is saját példával állok elő: hat-hét bemutatómat
sugározta, és tévjátékként bemutatta a *Megszámláltatott fák* cí-
mű drámámat és *A jegykezelő futása* című novellám dramatizált
változatát.

— Ilyen gazdag pálya, színházakkal, rendezőkkel, színészekkel, te-
levízióval való gyakori találkozás, kapcsolat hallatán megkérdezhe-
tem-e, mi volt a legnagyobb színpadi élményed?

— Nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést nem vetted komolyan.
Amíg egy drámaíró el nem veszti a józan eszét, addig nem
rangsorolja a bemutatóit — saját jól meghatározott érdekében.
Ennek ellenére válaszolok a kérdésedre. A válasz termé-
szetesen kitérő, de úgy érzem, amit mondani fogok, nem ér-
dektelen. Kitérő, mert két nagy színházi élményemről fogok
beszélni.

Az egyiket akkor éltem át, amikor egy országos versenyen
Zsoldos Árpád színművészünk a *Bolyai János estéje* előadása
közben felgyújtotta a színházat. Félreértés ne essék, nem az
volt a nagy élmény, hogy felgyújtotta, hanem ami utána kö-
vetkezett. A darab befejezéséhez szüksége volt Zsoldosnak egy
égő gyertyára, ami egy láda mögé volt elrejtve. S a játék he-
vében Zsoldos Árpád felrúgta a ládát. A felborult gyertya
lángja belekapott a színpadra terített szőnyegbe. A szőnyeg
először csak füstölgött, Zsoldos nem figyelhetett fel rá, mert a
huzat a nézőtér felé kergette a füstöt. A nézők egy része el-
kezdett köhögni, de senki nem menekült. Eleinte nem értet-
tem, miért. Aztán hirtelen tudatosult bennem, hogy a jelenlé-

vők annyira hisznek a színházban, hogy képesek rendezői fo-
gásnak minősíteni a fojtogató füstöt is. Valaki meg is jegyezte
felháborodottan, de a rendező meghökkentő konzervatívizmu-
sát is méltányló hangon, hogy micsoda elavult rendezői fogás
ez a természetes füst, már csak a láng hiányzik. És akkor fel-
csapott a láng is. Ekkor se menekült senki. Viszont Zsoldos
idegesen felkapva a fejét, a nem várt, nem kívánt új fényfor-
rás felé fordult. Azonnal felismerte, hogy ég a színpad, de
nem menekült. Viszont rémületemre oltani se kezdte a tüzet.
Mintha mi se történt volna, folytatta az előadást és körülbelül
három perc múlva — ami ilyen helyzetben igen hosszú idő
— a szöveg ritmusára oltani kezdte a tüzet. Szerencsére siker-
rel. Szünetben mindazok, akik tudtuk, hogy mi történt — Ács
Alajos, Gyöngyösi Gábor és én — hátrarohantunk, hogy szá-
mon kérjük Zsoldostól, miért nem kezdte rögtön oltani a tü-
zet. Zsoldos válasza a következő volt: „A darab a hibás, ami-
kor felfigyeltem a lángra, tűzoltáshoz nem volt jó a szöveg.
Amikor a szöveg alkalmassá vált rá, cselekedtem...” Azóta hi-
szek a SZÍNÉSZBEN. A színpadra berohanni akaró tűzoltót is
azzal a mondattal hűtötte le a szatmári ügyelő — kiengeszte-
lése néhány üveg konyakomba került —, hogy mit izgul, mit
türelmetlenkedik, egy jó színész mindent megold.

A másik nagy színházi élményem hőse egy néző. A *Bolyai
János estéje* egyik marosvásárhelyi előadása után, ahol ezt a
monodrámát Ferenczi István játszotta, az egyik, első sorban
ülő néző nem volt hajlandó előadás után elhagyni a nézőteret.
Kérdésünkre azt válaszolta, hogy ő nem mehet ki, mert ő
nincs. Hogyhogya nincs? Úgy — mondta —, hogy ő nem em-
ber, következésképpen nem is megy ki az emberek közé.
Újabb kérdésre kitört, hogy eddig az estéig szükségszerűnek
hitte saját egyénisége feladását, gerinctelenségét, folyton bólo-
gató magatartását. A ma esti előadás viszont bebizonyította
neki, hogy ez a magatartásforma nemcsak hogy nem volt el-
kerülhetetlen, de nem is érte meg. Mert elviselhetetlen, amikor
éppen az tudatosodik az emberben, hogy erkölcsi halott. Rá-
adásul az is, hogy az erkölcsi megsemmisülés legalább olyan
súlyos, mint a fizikai. Ő tehát nincs. Aki nincs, az nem állhat

fel, nem veheti fel a kabátját — üvöltötte tovább. Én azt mondtam magamban, hogy látok egy embert, akiben a megmaradt tisztesség felelősségre vonja az elisztességtelenedett, elaljasodott embert. És megértettem, hogy mi a XX. századi katarzis. Azóta tudom, hogy a XX. századi katarzis nem azonos az arisztoteleszivel, keményebb próbatételt jelent. Bár közös vele abban, hogy alapvető jegye a megtisztulás is, jobban mondva a megtisztulás akarása.

— *Úgy látszik, a katarzis elérésére a monodráma éppúgy alkalmas, mint a többszereplős mű. A drámaíró szempontjából miben különbözik a monodráma a többszemélyes drámától?*

— Élesen válaszolok: a dráma lényegét tekintve semmiben. Miként már kifejtettem, a drámai helyzetet éppen úgy, mint a drámai hőst, öntörvényűnek érzem, öntörvényűségét tiszteletben tartom, és ha a megírandó drámai helyzet kényszerít rá, akkor írok monodrámat, és csakis akkor. Nem akarok és soha nem akartam monodrámat írni. Mindhárom esetben — a *Bolyai János estéje*, *Árva Bethlen Kata* és a legújabb, a *Van Gogh* című monodráámra gondolok — a megírásra kiválasztott, vállalt drámai helyzet, illetve a drámai helyzettel megküzdő drámai hős kényszerített arra, hogy monodrámat írjak. A *Bolyai János estéje*-t első nekifutásra — ha jól emlékszem — tizennégy személyesnek írtam meg, de a dráma szövege — úgy éreztem — csak akkor kezdett hitelessé válni, amikor Bolyai János, az öntörvényű drámai hős a maga drámai helyzetében, a drámaíró által szabadon eresztett Bolyai János az utolsó vendégét, színpadi partnerét is kirúgta. Ahogy egyedül maradt, a szövege hiteles lett és őszinte. Nem így akartam, de úgy érzem, megérte engedelmeskednem Bolyai János akaratának.

Akkor még nem volt divat a monodráma, ma már divat. Akkor még kuriózum volt, ma már színház. Miért? A legegyszerűbb válasz erre az, hogy azért, mert a XX. század olyan, amilyen. Fel kell végre ismerni, hogy a XX. századra nem érvényesek a klasszikus drámai helyzetek. Mert választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy miben különbözik a XX. századi drámai helyzetet átélő ember a klasszikus drámai helyzetet át-

élőtől. A második világháború utáni első két évtized drámaelméleti szakembereinek, drámaíróinak, színészeinek szinte egyértelmű válasza erre az volt, hogy a XX. század embere nem egyenértékű az antik világ emberével, a „klasszikus emberrel”. Dürrenmattot félremagyarázva például divattá vált azt hangoztatni, hogy a XX. század második felében már elképzelhetetlen a tragikus helyzet. Csak tragikomikus helyzet van. Ha elfogadjuk azt, hogy csak tragikomikus helyzet van, akkor azt is elismerjük, hogy a XX. század embere már képtelen mind a tragikum, mind a katarzis átélésére. Nyilvánvaló, hogy a XX. század emberének megnyilvánulási, cselekvési lehetőségei mások. Nyilvánvaló, hogy a XX. századi elidegenedés nem mese, hanem tény. A XX. századi kiélezett drámai helyzetekben — lásd: II. világháború, fasizmus stb. — igazi drámai összecsapás — értsd: szópárbaj — elképzelhetetlen. Megváltozott az embernek a szóhoz való viszonya is (például a német fasizmus Németországban megölte az őszinte szót az 1933 utáni időben, mint ahogy minden diktatúra megöli), de ez nem jelenti azt, hogy jogosan megkérdőjelezhetnénk a XX. századi ember teljességét, integritását. Véleményem szerint a XX. század embere mindennek ellenére egyenértékű az előző korok emberével. Éppúgy képes a legnemesebb érzelmek átélésére, képes a tragikum, a katarzis átélésére. Ismervén XX. századi embertársaimat nem drámaíróként is, ki merem jelenteni, hogy lényegileg a teljes embernek nevezett görög ember és közöttük nincs különbség. A monodráma nézők által való elfogadása véleményem szerint a legnyomósabb érv emellett. Ugyanis ez a befogadás azt ismerteti el, hogy a különbség az egyes ember tudatában lejátszódó tragikum és a klasszikus dráma nem egy-személyes drámai helyzeteiben megjelenő tragikum között nem értékbeli, nem minőségi.

— *Látsz-e lényeges különbséget a drámaíró szempontjából a történelmi témájú és a napjainkban játszódó drámák között? Miért vonzódsz jobban a történelmi drámákhoz? Nagyobb lehetőséget biztosít számodra a történelem, mint a jelenkor életanyaga?*

— Közhellyel kezdeném: történelmi tárgyú dráma van, de történelmi témájú nincs. Minden jó dráma mai témájú elkerül-

hetetlenül. Jogos a kérdés, hogy manapság miért olyan sok a történelmi tárgyú dráma. Viszont a választ könnyedén megkerülhetném azzal, hogy a görög dráma virágkorától kezdve mindvégig a történelmi dráma volt túlsúlyban. Miért? Válaszolhatnám azt, hogy azért, mert a drámaíró számára, ha drámai helyzetet próbál felmérni, szükséges a távlat. Válaszolhatnám azt, hogy alkati kérdés. Hogy Corneille és Racine is csak történelmi drámákat írt. Leegyszerűbb lenne egy kérdéssel válaszolni: miért van az, hogy Shakespeare történelmi tárgyú drámákat írt, de korabeli tárgyú vígjátékokat. Tehát a leegyszerűbb válasz az, hogy műfaji kérdés. De ez mégiscsak a kérdés megkerülése, leegyszerűsítése volna. Hiszen már Ibsen és Csehov keményen bizonyították, hogy a dráma nem szükségszerűen történelmi tárgyú, nyugodtan lehet mai tárgyú is. Tehát olyan drámaíróként is, aki főleg történelmi drámákat írt — de nemcsak történelmieket! —, el kell ismernem, hogy a kérdés nemcsak drámaelméleti és nemcsak az írói alkatot érintő. Úgy érzem, hogy igazán jó mai tárgyú drámát nehezebb írni, mint történelmit. De kell! Nehezebb, mert a drámaíró számára saját kora a drámai helyzeteket tekintve szinte felismerhetetlenül bonyolult. Viszont a kérdések leegyszerűsítésétől való félelem, úgy érzem, az alkotók által eltűzött. Ezért azt mondanám — felmérve aínház nézőközönségének azt a nagyon is érthető igényét, hogy saját életét, saját drámai helyzetét ismerje fel ne csak a vígjátékban és szatírában, hanem a drámában is: minden valamirevaló drámaírónak újra és újra meg kell kísértetnie a lehetetlent. Meg kell próbálnia megírni a történelmi drámával egyenértékű mai drámát.

— *A dráma igazi létezési terepe a színház, de újabban azt tapasztalhatjuk, hogy egyre nagyobb szükség van könyv alakban való megjelentetésére is...*

— Véleményem szerint ma már nálunk, Erdélyben, tízezer példányban is ki lehet adni drámákat, s az olvasóközönség egy hét alatt felvásárolja. Nem idegenkedik a mi olvasóközönségünk a drámától mint műfajtól. Éhes a szóra.

— *Végül: mit vársz mind drámaíró a drámaelmélettől?*

— A drámaelmélettől azt várom, hogy ha nem ismeri is el jelentősnek a XX. századi drámát, akkor se az ókori, középkori vagy újkori drámákból vonja le a maga elméleti következtetéseit, hanem a legeslegújabbkori drámai helyzetekből. Előremutatónak tartom ilyen szempontból például Bécsy Tamás tanulmányait, amelyek mindig szembesítik a XX. századi drámát a sajátosan XX. századi drámai helyzettel. Ugyanezért szeretem például a kolozsvári Kántor Lajos színikritikáit, mert a színházról és a drámáról is a XX. századi, mai drámai helyzetünk hiteles megjelenítését kéri számon.

(Forrás, 1981/2.)

Kérdések és válaszok

<i>Tizenöt év után</i>	5
<i>Előszó</i>	9
<i>Nemzedékiünk még nem próbáltatott ki</i>	
Válaszol: Ördögh Szilveszter (Alföld, 1977. január)	13
<i>Nem ismerjük eléggé egymás kultúráját</i>	
Válaszol: Kovács István (Alföld, 1977. február)	22
<i>A társadalmi feladatokat sohasem osztogatták</i>	
Válaszol: Marosi Gyula (Alföld, 1977. március)	37
<i>A lelkiismeretet nem lehet elaltatni</i>	
Válaszol: Nagy Gáspár (Alföld, 1977. április)	45
<i>Egyforma esélyeket a társadalomban</i>	
Válaszol: Balázs József (Alföld, 1977. május)	59
<i>Avantgárd hagyományok ébresztése</i>	
Válaszol: Aczél Géza (Alföld, 1977. június)	71
<i>A gyerekkor: rejtett válasz a sematizmusra</i>	
Válaszol: Nádas Péter (Alföld, 1977. július)	82
<i>Ismereteink is passzívak</i>	
Válaszol: Kiss Benedek (Alföld, 1977. augusztus)	93
<i>Elvében él a nemzet</i>	
Válaszol: Veress Miklós (Forrás, 1979. február)	108
<i>Közösségre vágyakozom</i>	
Válaszol: Baka István (Forrás, 1979. április)	123
<i>A népi műveltség nem szétoválasztja, hanem összekapcsolja a népeket</i>	
Válaszol: Kósa László (Forrás, 1979. június)	130
<i>Önmagunkat megtalálni és válaszolni a kornak</i>	
Válaszol: Varga Imre (Forrás, 1979. július)	141
<i>Utolsó esély a vers</i>	
Válaszol: Pintér Lajos (Forrás, 1979. november)	158

<i>Az értéket keresni és védeni</i>	
Válaszol: Kis Pintér Imre (Forrás, 1979. december)	179
<i>Értékeket óvó blüvöletben</i>	
Válaszol: Farkas Árpád (Forrás, 1980. szeptember)	190
<i>Kimeríthetetlen forrás</i>	
Válaszol: Gion Nándor (Forrás, 1981. január)	202
<i>Öntörvényű színház és öntörvényű dráma</i>	
Válaszol: Kocsis István (Forrás, 1981. február)	221

ANTOLÓGIA KIADÓ Lakitelek
Felelős kiadó: Lezsák Sándor

Szedés: ANTOLÓGIA Nyomda, Lakitelek
Nyomás és kötészet: Közlöny- és Lapkiadó Kft.
Lajosmizsei Nyomdája
Felelős vezető: Burján Norbert
Felelős szerkesztő: Agócs Sándor
Megjelent 15,4 (A/5) ív terjedelemben, 1994-ben
Példányszám: 1500 * ANT 26

Antológia
Nyomdaipari KFT.

ISBN 963 7908 32 3